

T.C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

ABDÜRREZZAK BÂHİR PAŞA’NIN HAYATI VE
SİYASİ FAALİYETLERİ
(1730?-1781)

(Yüksek Lisans Tezi)

Abdullah Burak ÇELİKTEN

Danışman:
Prof. Dr. Ali AKYILDIZ

İSTANBUL
2022

T. C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**ABDÜRREZZAK BÂHİR PAŞA’NIN HAYATI
VE SİYASİ FAALİYETLERİ
(1730?-1781)**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Abdullah Burak ÇELİKTEN

Danışman:
Prof. Dr. Ali AKYILDIZ

**İSTANBUL
2022**

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tarih Anabilim Dalı'nda 010319YL04 numaralı Abdullah Burak ÇELİKTEN'in hazırladığı “*Abdürrezzak Bâhir Paşa'nın Hayatı Ve Siyasi Faaliyetleri (1730?-1781)*” konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 30/05/2022 günü (13:00 –13:50) saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oy birliği ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. Ali AKYILDIZ
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Prof. Dr. Yüksel ÇELİK
Marmara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya TÜRKMEN
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Abdullah Burak ÇELİKTEN

30/05/2022

ÖZ

ABDÜRREZZAK BÂHİR PAŞA’NIN HAYATI VE SİYASİ FAALİYETLERİ

(1730?-1781)

Bu tez, XVIII. yüzyılın sonlarında ilki 1772-1774, ikincisi 1779’da olmak üzere iki kez Reisülküttaplık yapmış olan Abdürrezzak Bâhir Efendi/Paşa’nın (1730?-1781) siyasî kariyeri üzerine bina edilmiştir. Dönemindeki olaylara müdahil olmuş önemli bir şahsiyet olmasına karşın birincil kaynaklar ve arşiv vesikalarında kaybolmuş olan Bâhir Paşa’nın üzerindeki gölgeyi kaldırma teşebbüsü olan bu çalışma, aynı zamanda XVIII. yüzyılı sona erdiren çalkantılı yılları, bu döneme bizzat şahitlik etmiş bir tarihsel şahsiyetin merceğinden okuma girişimidir. Muhtemelen 1730 yılında kalemiye sınıfına mensup bir bürokratin oğlu olarak İstanbul’da dünyaya gelen Abdürrezzak, babasının kariyer yolunu takip ederek kalemiye sınıfına dahil olacak ve yine babası gibi iki kez reisülküttaplık görevine yükselecektir. Yarım asırlık hayatının önemli bir kısmında (1739-1768) savaşı tecrübe etmemiş olduğu için 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı hayatının bir dönüm noktasını teşkil edecektir. Savaşla tanışacak, cepheye giderek savaş alanında farklı zamanlarda düşman ile hem savaşacak hem de müzakere masasına oturacaktır. Padişahın huzurunda padişahın kararını sorgulayacak kadar pervasız, ancak padişaha yakın isimlerden çekinen ve bazen korkan, cephede müzakere masasında ve savaş sonrası İstanbul’unda üçlü ittifak teşebbüsü ile padişahın habersiz iş çevirecek kadar aktif bir şahsiyet portresi çizecektir. Bâhir Paşa, bir yönüyle tipik diğer yönüyle ise alışlagelmişin dışındaki kariyeri ile Osmanlı diplomasisinde yaşanan dönüşümü de simgeleyen bir isim olarak karşımıza çıkacaktır.

Anahtar Kelimeler

Abdürrezzak Bahir Efendi/Paşa, Reisülküttap, Reiszade, Osmanlı diplomasisi, Osmanlı-Rusya Savaşı (1768-1774), Bükreş görüşmeleri (1772-73), Küçük Kaynarca Antlaşması (1774), Rusya, Denge politikası, Muhallefat, Bibliyofil.

ABSTRACT

LIFE AND POLITICAL CAREER OF

ABDURREZZAK BAHIR PASHA

(1730?-1781)

This dissertation is a biographical study which constructed on the career of Abdurrezzak Bahir Efendi/Pasha (1730?-1781), served Ottoman Empire as a head of chancery at the end of the 18th century, in 1772-1774 and 1779. Numerous events and other historical figures in primary sources overshadowed his presence although he was an active historical figure in his time. Because of that, this study aims to remove the shadow on him and examine the turbulent years symbolizes the end of the 18th century within the perspective of one of the active witness of the era. He was born in 1730? in the centre of the Empire as son of an Ottoman bureaucrat and followed the career line of his father. Like his father, he was appointed as head of chancery two times too. 1768-1774 Russo-Turkish War became a turning point for Pasha who had not experienced war for a great part of in his half century old life (1739-1768). He experienced war, not only negotiated with enemy as skilful diplomat but also fought with them as a "bureaucrat" commander. He was reckless enough to question sultan's decision in the presence of him but at the same time interestingly feared of the names close to the sultan too. In addition to this, he was a cunning diplomat did not inform his sultan occasionally both peace negotiations in battleground and triple alliance plan in Istanbul. Reisulkuttap Pasha represents the transformation of Ottoman diplomacy with the career of typical in one aspect whereas extraordinary in another aspect.

Key Words

Abdurrezzak Bahir Efendi/Pasha, Head of chancery, Reiszade, Ottoman diplomacy, The Russo-Turkish War (1768-1774), Peace talks at Bucharest (1772-73), Treaty of Kucuk Kaynarca (1774), Russia, Balance of Power, Probate inventory, Bibliophile.

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nin 18. Yüzyılı, 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nı sonlandıran ve 1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile sona erer.¹ Osmanlı ordusunun savaş alanındaki acziyetini teyit eden bu antlaşma, takip eden yıllarda yaşanacak ıslahat süreçlerine zemin teşkil edecek olan bir dönemecin de simgesidir. Bu tarihsel biyografi çalışmasında incelenecek olan hayat hikâyesi, Osmanlı Devleti'nin yeniden yapılanması zaruretini ortaya çıkaran bu süreç ile çakışmaktadır. Böyle bir dönemde merceğin süreçteki olaylara müdahil olmuş önemli bir şahsiyete tutulması, belirlenen devri fert üzerinden incelemenin bir örneğini teşkil edecektir. Bu çalışma, aynı zamanda döneminde son derece önemli bir şahsiyet olmasına karşın literatürde kendisine yer bulamayan ve yarım asırlık hayat hikâyesinde mensup olduğu yüzyılın sonuna tanıklık etmiş aktif bir Osmanlı bürokratinin üzerindeki gölgeyi kaldırmayı hedeflemektedir.²

Abdürrezzak Bâhir Paşa ile ilgili ikincil literatür oldukça kısıtlıdır. Jutta R.M. Çıkar, *Türkischer Biographischer Index* adlı eserinde “Abdürrezzak Bâhir Paşa” maddesinde onun hakkındaki ikincil literatürü sıralamaktadır. Bursalı Mehmed Tâhir Efendi'nin *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinin üçüncü cildinde yer alan “Abdürrezzak Bâhir Paşa” maddesi, Franz Babinger'in *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und Ihre Werke* eserinde tekrar edilmektedir. Aynı bilgiler Alaaddin Gövsa'nın *Türk Meşhurları Ansiklopedisi* ve Dergâh Yayınları'nın hazırladığı *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*'nde de yer almaktadır. Birbirini tekrar eden bu bilgiler haricinde Abdürrezzak Bâhir, Virginia H. Aksan'ın Ahmed Resmî Efendi, Ethan L. Mencinger'in ise Ahmed Vâsıf Efendi hakkında yazdıkları biyografi eserlerinde konu edinilen şahsiyetlerle olan irtibatı çerçevesinde bahis konusu olur. İkincil literatür içerisinde dikkat çeken önemli bir çalışma Kemal Beydilli'nin *Büyük Friedrich ve Osmanlılar*:

¹ Mehmet Yılmaz Akbulut, *Hekimoğlu Ali Paşa: Paşalar Çağının Şeyhülvüzerası*, (İstanbul: Timaş Akademi, 2022), s. 19-21.

² Burada aktif kelimesinin iinin nasıl doldurulduğu hususunun izah edilmesi gerekmektedir. Hayatı padişahın iki dudağı arasında olan bir devlet görevlisinin aktifliği ile, çağdaşı olan Avusturya, Rusya vd. devlet bürokratlarının aktifliği arasında elbette ciddi bir mahiyet farkı olacaktır. Bununla birlikte, incelenen kariyer ve kariyer sahibinin mensup olduğu Osmanlı dünyası bağlamı dikkate alındığında, Bâhir Paşa'nın aktif bir devlet görevlisi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Prusya Münasebetleri adlı eseridir. Beydilli, kitabın üçüncü bölümünde Abdürrezzak Paşa'nın ikinci reisülküttaplığı devrindeki ittifak teşebbüsünü müstakil bir başlık altında incelemiştir. Beydilli'nin eseri haricinde bu ittifak teşebbüsüne bahis ayrılan bir başka çalışma ise Ömer Gezer'in *Osmanlı Diplomasisinde Denge Politikaları 1774-1829* başlıklı yayımlanmamış yüksek lisans tezidir. Genel olarak birbirini tekrar eden ya da çalışma konusu yapılan şahıslar veya dönem ile irtibatı bağlamında literatürde kendisine yer bulan Reisülküttap Abdürrezzak Bâhir Paşa hakkında yalnızca onun hayat hikâyesini konu edinen müstakil bir çalışma bugüne dek yapılmamıştır.

İkincil literatürün bu derece dar olması, çalışmanın büyük oranda arşiv vesikalarına ve dönemin birincil kaynaklarına istinat etmesine sebep olmuştur. Başvurulan birincil kaynak grubu içerisinde, Abdürrezzak Bâhir hakkında en fazla bilgi içeren eserler Süleyman Fâik'in Ahmed Resmî Efendi'ye yazdığı *Halifetü'r-rüesa zeyli*, Ahmed Vâsıf Efendi'nin *Mehasinü'l-Âsâr* ve Sadullah Enverî Efendi'nin *Sadullah Enverî Târihi* başlıklı eserleridir. *Halifetü'r-rüesa*, Abdürrezzak'ın hayat hikâyesini ve kariyerini ana hatlarıyla ele alır ve başka kaynaklarda olmayan önemli detaylar verir. Vâsıf ve Enverî'nin eserleri ise özellikle 1768-1774 Harbi sırasında Bâhir Paşa'nın cephedeki kariyeri hakkında önemli veriler ihtiva etmektedir. Her iki eserin müellifi de cephede zaman zaman Abdürrezzak Bâhir'in müdahil olduğu olaylara bizzat tanıklık etmişlerdi. E.I. Druzhnina, *Kiuchuk-Kainardzhskii mir 1774 goda: ego podgotovka i zakliuchenie* adlı eserinin altıncı ve yedinci bölümlerinde Bükreş görüşmelerini 60 sayfayı aşkın olmak üzere Rus mükâleme mazbatlarına istinaden incelemiştir. Druzhnina'nın ilgili bölümleri, bu çalışmanın Bükreş görüşmeleri altbaşlığına esaslı bir katkı sağlamıştır. Johann Wilhelm Zinkeisen'in kaleme aldığı ve çoğunlukla elçi raporlarına istinat eden *Osmanlı Tarihi*'nin altıncı cildi ise, Bâhir Paşa'nın Kaynarca sonrası kariyerine ışık tutacak özgün veriler içerir. Bunlar haricinde neşredilmemiş bazı yazma eserler ile birlikte; rûznâmeler, mecmualar, risaleler ve mükâleme zabıtlarından da istifade edilmiştir.

Araştırma sırasında karşılaşılan en önemli sorun, incelenen tarihsel şahsiyete dair verilerin oldukça sınırlı ve dağınık bir şekilde kaynaklarda yer almasıydı. Bu nedenle incelenen kroniklerle arşiv vesikalarındaki bilgi kırıntılarından bir hayat anlatısı inşa edilmeye çalışılmıştır. Anlatı, incelenen tarihsel şahsiyetin kariyeri üzerine bina edildiği

için kronolojiye riayet edilmiştir. Osmanlı tarih yazımının bir karakteristiği olarak, tarihsel şahsiyetlerin kariyerleri bağlamında tarihte kendilerine yer bulmaları hususu, onların çocukluk ve gençlik dönemlerinin büyük ölçüde karanlıkta kalmasına sebep olmaktadır. Bu çalışma da aynı sorundan mustarip olarak Abdürrezzak Bâhir'in çocukluk ve gençlik yıllarına dair karanlığa ışık tutacak bilgilerden yoksun olarak kaleme alınmıştır. Hayatının ilk dönemine dair bu handikaba rağmen, çalışmada konu edinen tarihsel şahsiyetin kariyeri, ağır buhran hâlinin Osmanlı Devleti'nin üzerine çöktüğü ve ıslahat programlarını zaruri kılan ortamı, bu ortamda bulunan önemli bir bürokratin kariyerinden takip etme imkânı, bir başka tabirle çalkantılı yılların “kılcal damarlarında gezinme” fırsatı sunmaktadır/sunacaktır.³

Girişte Osmanlı'nın XVIII. yüzyılı ve bu yüzyılın sonunda geline sürecin çerçevesi; birinci bölümde, Abdürrezzak Bâhir'in ailesi, eğitimi ve erken dönem kariyeri; ikinci bölümde, 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında cephedeki kariyeri; üçüncü bölümde, Kaynarca sonrasında ölümüne dek olan faaliyetleri ve son bölümde ise Paşa'nın kitaplığı başta olmak üzere ardında bıraktıkları ve entelektüel şahsiyeti ele alındı. Dördüncü bölümde muhallefatin değeri bahsinde kuruş üzerinden verilen rakamlar, Şevket Pamuk'un *İstanbul ve diğer kentlerde 500 yıllık fiyatlar ve ücretler 1469-1998* eserinde hazırladığı listelerden istifade edilerek 1998 yılı itibarıyla ABD doları cinsindeki değerine çevrilmiş ve parantez içerisinde gösterilmiştir.

Tamamlanması yaklaşık üç yıl süren bu çalışmanın ortaya çıkmasında birçok kimsenin emeği bulunmaktadır. Öncelikle beni her zaman destekleyen değerli annem, babam ve ablama çok teşekkür ederim. Konunun belirlenmesinden nihayetine dek tezin her aşamasına yakından nezaret eden, tezi titizlikle satır satır okuyan ve bana her anlamda örnek olan değerli hocam Prof. Dr. Ali AKYILDIZ'a teşekkürü bir borç bilirim.

Tez jürimde yer alan ve yorumları ile çalışmaya katkı sağlayan değerli hocalarım Prof. Dr. Yüksel ÇELİK ve Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya TÜRKMEN'e teşekkür ederim.

Kendilerinden ders alma şansına eriştiğim ve üzerimde büyük emekleri olan değerli hocalarım; Prof. Dr. Kemal BEYDİLLİ, Prof. Dr. Ömer İŞBİLİR, Prof. Dr. Tahsin GÖRGÜN, Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Şakir YILMAZ ve Öğr. Üyesi Abdullah

³ Ali Akyıldız, *Tarihçilik ve yöntem üzerine*, (İstanbul: Timaş Akademi, 2021), s. 31.

GÜLLÜOĞLU'na müteşekkirim. Buna ek olarak çalışmam ile ilgili sorularımı cevaplandıran ve ulaşamadığım bazı kaynaklara erişmemde yardımcı olan Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Yılmaz AKBULUT'a teşekkür ediyorum. Lisans yıllarımdan itibaren her daim yanımda olarak beni destekleyen değerli arkadaşım Şamil ÇÖKELER ve yolumun keşiştiği, benim için değerli olan arkadaşlarıma teşekkür borçluyum.

Yaklaşık bir buçuk yıldır mensubu olduğum Marmara Üniversitesi Tarih Bölümü'ndeki değerli hocalarıma tezin yazım aşamasında bana sağladıkları rahat çalışma ortamı ve imkânı nedeniyle teşekkür ediyorum.

Yüksek lisans ders ve tez döneminde bana burs imkânı sağlayan Türk Tarih Kurumu'na, tezimde yararlandığım bazı eserleri temin etmeme izin veren İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi; Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi ve Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi çalışanlarına teşekkür ederim.

Onlara olan minnettarlığımı ifade etmek benim için oldukça zor olan ve destekleri ile her zaman yanımda olan manevî ağabeylerim M. Şamil ŞEN, Oğuz SATIR ve Faruk AKYILDIZ'ı ise ancak hayatımın tesadüfleri olarak addettiğimi söyleyebilirim.

Son olarak değerli eşim Havva'ya desteği, sabrı ve de en önemlisi varlığı için ne kadar teşekkür etsem azdır.

Abdullah Burak ÇELİKTEN
Bağlarbaşı/Üsküdar, Mayıs 2022

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
BEYAN	iii
ÖZ	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	x
KISALTMALAR.....	xii
GİRİŞ “REİS-İ MADERZÂD”	1
1. AİLESİ, EĞİTİMİ VE ERKEN DÖNEM KARIYERİ	3
1.1. Ailesi	3
1.2. Eğitimi.....	6
1.3. Erken Dönem Kariyeri	9
2. ABDÜRREZZAK EFENDİ CEPHEDE (1768-1774).....	13
2.1. Reisülküttaplığa Bir Kala: İkinci Kez Mektubî-i Sadr-ı Âli	15
2.1.1. Takviye-Destek: İbrail Kalesi Muhafazası	16
2.1.2. “Ordû-yi Hümâyûn’dan Haber Var”: Abdürrezzak Bâhir III. Mustafa’nın Huzurunda	18
2.2. Birinci Reisülküttaplığı	22
2.2.1. Abdürrezzak Bâhir Müzakere Masasında: Bükreş Görüşmeleri	30
2.2.2. “Kumandan” Kâtip Savaş Alanında: Pazarcık’ta Galip, Kozluca’da Mağlup	42
2.2.3. Günah Keçisi: Abdürrezzak Bâhir’in Kaçışı ve Savaşın Sona Ermesi	46
3. KÜÇÜK KAYNARCA SONRASI KARIYERİ (1774-1781).....	48
3.1. Abdürrezzak Efendi Yeniden Sahnede: Defter Eminliği	50
3.1.1. Abdürrezzak Efendi Yeniden Müzakere Masası’nda: Aynalıkavak Görüşmeleri ve Tenkihnâmesi	52
3.2. İkinci Reisülküttaplığı, Vezareti ve Vefatı.....	57
3.2.1. Güce Dengeyi Getirmek veya Kaide-i Muvazene: Osmanlı-Prusya-Rusya Üçlü İttifak Teşebbüsü	58
3.2.2. Yükselirken Düşmek: Abdürrezzak Bâhir’in Vezareti ve Vefatı	62

4. BİR OSMANLI EFENDİ/PAŞA’SININ ARDINDA BIRAKTIKLARI VE ENTELEKTÜEL PORTRESİ	66
4.1. Osmanlı Devleti’nde Müsadere ve Muhallefatın Zaptı Süreci.....	66
4.1.1. Abdürrezzak Bâhir Paşa’nın Muhallefat Zaptı	68
4.2. Abdürrezzak Bâhir Paşa’nın Kitaplığı ve Eşyaları.....	72
4.3. Abdürrezzak Bâhir Paşa’nın Entelektüel Portresi	80
 SONUÇ	84
 KAYNAKLAR	87
 EKLER	98
EK-I. Abdürrezzak Bâhir Paşa’nın Şeceresi	98
EK-II. Abdürrezzak Bâhir’in Hayatı Süresince Tesadüf Ettiği Şehirler	99
(Liste ve Harita)	99
EK III. Abdürrezzak Bâhir’in Sultan I. Abdülhamid’e Sunduğu Osmanlı-Prusya- Rusya Üçlü İttifak Tasarısına Dâir Takriri	101
EK IV. Abdürrezzak Bâhir Paşa’nın Muhallefatı	106
EK V. Abdürrezzak Bâhir Paşa’nın İmzası ve Mührü	117
 ÖZGEÇMİŞ.....	118

KISALTMALAR⁴

bkz.	Bakınız
B	Receb
c.	Cild
CA	Cemaziyülevvel
C	Cemaziyülahir
çev.	Çeviren
ed.	Editör
haz.	Hazırlayan
İA	MEB İslam Ansiklopedisi
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
EI ²	Encyclopaedia of Islam, second edition
hk.	Hakkında
hkm.	Hüküm
İÜ	İstanbul Üniversitesi
nr.	Numara
L	Şevval
M	Muharrem
N	Ramazan
RA	Rebiyülevvel
R	Rebiyülahir
s.	Sayfa
S	Safer
Ş	Şaban
TATAV	Tarih ve Tabiat Vakfı
TTK	Türk Tarih Kurumu

⁴ Tez boyunca kısaltma ile atıf yapılan arşiv belgeleri ve defterlerinin açılımları “Kaynaklar” kısmında verilmiştir. Kullanılan arşiv vesikalarında Hicrî tarihler Türk Tarih Kurumu’nun hazırladığı sistemden istifade edilerek Milâdî takvime çevrilmiştir (<https://www.ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu>).

TY	Türkçe Yazmalar
vr.	Varak
vd.	Ve diğer
ZA	Zilkade
Z	Zilhicce

GİRİŞ

“REİS-İ MADERZÂD”

18. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa’da siyasi dengeler ciddi bir değişim geçirecekti. Zamanın ve dengelerin değişimi ile Osmanlı Devleti, artık yüzyılın ilk yarısındaki vaziyetine kıyasla çok daha kırılgan ve zayıf bir hâle gelmişti. Değişen dengeler ve şartlar ile birlikte savaş alanı yerine müzakere masasının ön plana çıktığı bir sürece girildi. Sürecin birbiri ile irtibatlı iki veçhesi olacaktı. Bunlardan ilkinin diplomasinin, bir başka tabirle dışişlerine dair hususların sorumluluğunu üzerine alacak olan bir görevlinin ön plana çıkması, diğerini ise Osmanlı Devleti’nin Avrupa siyasi sistemine diplomasi alanında eklemesi teşkil edecekti.

17. yüzyıldan itibaren padişahların yerine Serdar-ı Ekrem sıfatıyla sefere giden sadrazamların ön plana çıkması ile birlikte mesalih-i devletin merkezi, Divân-ı Hümâyûn’dan Bâbîâlî’ye kaymış ve sadrazam ile maiyeti merkezli yeni bir bürokratik yapılanma oluşmuştu.⁵ Reisülküttaplık makamı, esasında divan kâtiplerinin amiri pozisyonunda olmasına karşın bu yeni yapılanmada sadrazamın yakınındaki görevlilerden birisi olarak ön plana çıkmıştı. Biraz evvel bahsedilen süreçte harici işleri üstlenecek olan makam da reisülküttaplık olacaktı. 1699’da Karlofça Antlaşması müzakerelerinde Osmanlı heyetini ilk kez kalemiye çıkışlı bir bürokrat olan Reisülküttap Râmi Mehmed Efendi/Paşa’nın temsil etmesi, yüzyıl boyunca kurulacak müzakere masaları için emsal teşkil etti.⁶ Ehl-i kalem ile reisülküttabın yükselişi, reisülküttabın yükselişi ile de diplomasiye ve oyunun kurallarını bilen diplomatlara duyulan ihtiyaç doğru orantılıydı. Hepsini çepeçevre saran çatı ise Osmanlı ordusunda ve bununla irtibatlı birçok alanda yaşanmakta olan kriz hâliydi. Krizin bünyeyi tamamen sardığını su yüzüne çıkartacak olan hadise ise 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı olacaktı.

⁵ Recep Ahışhalı. “Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Sefer Yapılanması ve Karşılaşılan Problemler”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 34 (2016), s. 5-6.

⁶ Recep Ahışhalı, *Osmanlı Devlet Teşkilatı’nda Reisülküttâblık (XVIII. Yüzyıl)*, (İstanbul: TATAV Yayınları, 2001), s. 202-3, 215.

Kriz halinin süreklilik kazacağı yeni bir yüzyılın kapıları aralanırken, bir ayağı eski diğer ayağı ise yeni yüzyılda olan ve acı tecrübeler edinmiş bir bürokrat grubu, yeni Osmanlı diplomasisinin öncüleri olarak kendilerini gösterecekti. “Paşa’dan Efendi’ye evrilen yeni bir Osmanlı tipinin”⁷ belirttiği süreçte Abdürrezzak Bâhir Paşa, bu bürokrat grubunun önde gelenlerinden biri olarak karşımıza çıkar. Ömrü I. Mahmud (1730-1754), III. Osman (1754-1757), III. Mustafa (1757-1774) devirlerinin tamamını ve I. Abdülhamid devrinin bir kısmını (1774-1781) kapsayan Bâhir Paşa, reis-i maderzâd⁸ olarak yüzyılı sona erdiren dönüşüm sürecinin tam da merkezinde yer alır. Bir reisülküttapın oğlu olarak babasının yolunu takip eder ve zorlu zamanlarda iki kez reisülküttaplık yapar. Babasının kariyerinde kendini yavaş yavaş gösteren husus, onun kariyerinde kemâle erer ve Bâhir’in ikinci reisülküttaplık dönemi, Osmanlı klasik diplomasi anlayışından kopuşu simgeler.⁹ Bu bağlamda reis-i maderzâd olarak tavsif ettiğimiz Paşa’nın, kendi dönemi içerisinde nerede konumlandığı sorusu ve bu soruya aranan cevap, çalışmanın temelini teşkil edecektir.

⁷ Fatih Yeşil, “How to be(come) an Ottoman at the End of the Eighteenth Century”, *Osmanlı Araştırmaları* 44 (2014), s. 123.

⁸ Doğuştan Reisülküttap.

⁹ 1745’te babası Mustafa Efendi’nin ikinci reisülküttaplığı devrinde, Avusturya Veraset Savaşı (1740-1748) devam ederken Osmanlı Devleti’nin arabulucu olabileceği teklifi için bkz. Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, çev. Nilüfer Epçeli, çev. kon. Kemal Beydilli, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2019), 600.

1. AİLESİ, EĞİTİMİ VE ERKEN DÖNEM KARIYERİ

1.1. Ailesi

XVIII. yüzyıl ırcalinden olup kritik dönemlerde önemli makamlarda bulunmasına karşın gölgede kalan bir sima olan Abdürrezzak Bâhir Paşa'nın yarım asırlık hikâyesi, 1730? (1143)¹⁰ senesinde İstanbul'da başladı. Kalemiyede bir kâtip olarak başladığı kariyerinde en üst basamağa, reisülküttaplık görevine ilki 1772-1774, ikincisi ise 1779'da olmak üzere iki kere tırmanmakla kalmadı aynı zamanda vezaret rütbesini de alarak XVIII. yüzyılın "Efendi Paşa"ları kervanına katıldı. Abdürrezzak Bâhir Paşa'nın hem kariyer hem de karakter gelişimini anlamlandırabilmek için mensup olduğu âilenin ve almış olduğu eğitimin incelenmesi önem arz eder. Âilesi bahsinde mercek öncelikle XVIII. yüzyılın ikinci çeyreğinde iki kez reisülküttaplık yapan ve kendisini yetiştiren babası Mustafa Efendi'ye (ö. 1749) tutulacaktır.

Soyu Kastamonu'ya dayanan Abdürrezzak Bâhir'in dedesi Kastamonu Gölköy eşrafından Mehmed Ağa; babası ise devrin önde gelen devlet adamlarından Reisülküttap Mustafa Efendi'dir.¹¹ 1688? (1100)¹² tarihinde Gölköy'de dünyaya gelen Mustafa Efendi, çocukluk yıllarında babasını kaybetmesinin ardından İstanbul'a giderek Elmas Paşa'nın mektupçusu olan amcası Telhisî Abdullah Ağa'nın himayesine girdi. 1717 tarihinden itibaren yaklaşık 14 yıl sadaret mektupçuluğu görevini yürüten Kastamonulu İsmail Efendi vasıtası ile kendisini ispatlayabilme fırsatını iyi değerlendiren Mustafa Efendi, devrin kudretli sadrazamı Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın da takdirini kazandı.¹³

¹⁰ 1 Muharrem 1143- 29 Zilhicce 1143 / 17 Temmuz 1730- 5 Temmuz 1731.

¹¹ Ahmed Resmi Efendi, *Halifetü'r-rüesâ*, (İstanbul: Takvimhâne-i Âmire, 1269), s. 109. (Bekir Kütükoğlu, "Halikatü'r-Rüesâ", *DİA* 15, s.305). Bu çalışmada kullanılan *Halifetü'r rüesa* adlı eser Süleyman Fâik'in zeyli ile birlikte olan basımıdır. Abdürrezzak Bâhir Paşa bahsinin yazarı İbrahim Nâili Efendi'dir.

¹² 1 Muharrem 1100- 29 Zilhicce 1100 / 26 Ekim 1688- 14 Ekim 1689.

¹³ Mesut Aydınar "Tavukçubaşı Damadı Mustafa Efendi", *DİA* Ek-2, s. 326; "Lâle Devri" olarak tesmiye edilen dönemde gerçekleştirilen ilmi faaliyetler bünyesinde kurulan tercüme heyetlerinden Antepli Bedri Mahmud'un 24 ciltlik *İkd'ül-cüman fi tarih-i ehl-i zaman* eserini tercüme etmek üzere görevlendirilen 24 kişilik tercüme heyetinin içerisinde yer alması, Arapçaya hâkimiyetini gösteren önemli bir delildir [İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi: Karlofça Anlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011), IV/I, s. 152-3]. İlk Türk akademisi olan Encümen-i Dâniş'in köklerinin İbrahim Paşa zamanında gerçekleştirilen planlı ilmi faaliyetlere dayandırılabilceği tezi dikkat alındığında, Mustafa Efendi'nin tercüme faaliyetlerinde yer alması bilgisi ayrıca önem kazanır [Feridun M. Emecen, "Matruşka'nın Küçük Parçası: Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Dönemi ve 'Lale Devri' Meselesi Üzerine Bir Değerlendirme". *Osmanlı Araştırmaları* 52 (2018), s. 90-91].

Oğlu Abdürrezzak'ın doğduğu günlerde III. Ahmed'in tahttan indirilerek yerine I. Mahmud'un getirildiği 1730 İsyanı sonrasında, I. Mahmud'un cülusunu bildirmek üzere “defterdâr-ı şikk-ı sâni” pâyesi ile Viyana'ya gönderilmesi kariyerinde önemli bir basamağı teşkil etmekteydi. Viyana sefaretı sonrasında tanınırlığı ve itibarı artan Mustafa Efendi, 1736 yılında Nadir Şah'ın gönderdiği elçiler ile yapılan görüşmelerde Beylikçi sıfatı ile Osmanlı delegasyonunda yer aldı.¹⁴ Bundan kısa süre sonra aynı yıl içerisinde reisülküttaplık görevine getirildi. Osmanlı Devleti'nde XVIII. yüzyılda Avrupa cephesinde yaklaşık otuz yıl sürecek savaşız dönemin (1739-1768) başlangıcı olarak kabul edilen Belgrad Antlaşması (1739) görüşmelerinde baş murahhas olarak yer aldı. 1736-1741¹⁵ ve 1744-1747¹⁶ yılları arasında iki kez reisülküttaplık görevinde bulunan Mustafa Efendi, devrin önde gelen isimleri ile birlikte hareket etti. 1749 yılında vefat ettiğinde âilesine önemli bir itibar serveti bırakmıştı.¹⁷ Bu servetin başlıca mirasçıları oğulları Mustafa Âşir Efendi (ö.1804) ve Abdürrezzak Bâhir Efendi olmak üzere; damatları Ebubekir Rasim Paşa (ö. 1762) ve Ahmed Resmî Efendi'ydi. (ö.1783)

Memleketi Kastamonu Gököy'de ve Belgrad'da cami ve medreseler inşa ettirdiği bilinen Mustafa Efendi'nin zengin bir kütüphanesi vardı. 1741 ve 1747 tarihli vakfiyelerinde mezkûr medreselere kütüphanesinden kitaplar gönderdiği, geri kalan kitaplarının ise Bahçekapı'da bir kütüphane binası inşa ettirinceye kadar İstanbul'daki yalısında muhafazasını istediği görülmektedir. Vefat ettiğinde hâlâ bir kütüphane inşa ettirememiş olan Mustafa Efendi'nin isteğini Abdürrezzak'ın ağabeyi olan Mustafa Âşir Efendi gerçekleştirmiş ve babasının kütüphanesine eklemeler yaparak koleksiyonu zenginleştirmişti. Bu kütüphane binası günümüze ulaşamamakla birlikte bünyesindeki

¹⁴ *Subhî Tarihi*, s. 316. İran ve Osmanlı murahhasları arasında gerçekleştirilen mükâlemelerin zabıtları için bkz. Koca Râgıb Mehmed Paşa, *Tahkik ve Tevfik: Osmanlı-İran Diplomatik Münasebetlerinde Mezhep Tartışmaları*, haz. Ahmed Zeki İzgöer, (İstanbul: Kitabevi, 2003), s. 47-102.

¹⁵ Yaklaşık beş yıl sürecek olan ilk reisülküttaplık devrinde Mehmed Esad Efendi, Pîrîzâde Mehmed Sâhib Efendi ve Yirmisekiz Çelebizâde Mehmed Said Efendi ile birlikte hariciye siyasetinde güçlü bir grup oluşturması devrin sadrazamı Şehlâ Ahmed Paşa'yı rahatsız ettiği için görevinden azledilerek memleketi Kastamonu'ya sürüldü (*Subhî Tarihi*, s. 662-3; Akbulut, *Hekimoğlu Ali Paşa*, s. 324).

¹⁶ İzzî Süleyman Efendi, *İzzî Tarihi*, haz. Ziya Yılmaz, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), s. 28, 482.

¹⁷ *İzzî Tarihi*, s. 701. Mustafa Efendi'nin kariyeri için ayrıca bkz. Erhan Afyoncu, “Osmanlı Müverrihlerine Dair Tevcihat Kayıtları I”. *Belgeler*, 20 (1999). s. 92-3.

kitaplar Süleymaniye Kütüphanesi'nde "Reisülküttab", "Âşir Efendi" ve "Hafid Efendi" tasniflerinde bulunmaktadır.¹⁸

Abdürrezzak Bâhir'in kariyerinde yalnızca aynı makama erişmesi ile değil, çocuklarını yetiştirmesi ve onların geleceğini düşünmesi ile de babasını rol model olarak aldığı görülmektedir. Tıpkı zamanında babasının yaptığı gibi bir çocuğunu kalemiyeye diğer çocuğunu ise ilmiyeye yönlendirmiş ve çocuklarının eğitimine önem vermiştir. Oğullarından Ahmed Hamid'i (ö. 1780) kendi tarikinden yetiştirdiği anlaşılmaktadır. Babası gibi mektubi-i sadr-ı âli odasında kariyerine başlayan Ahmed Hamid Efendi, cephede ve Bükreş görüşmelerinde babasının maiyetinde yer almıştı. Ahmed Hamid, 1780 yılında babası Aydın'da iken İstanbul'da evinde çıkan yangında yanarak hayatını kaybetmişti.¹⁹ Abdürrezzak'ın diğer oğulları Bosna kadılığı da yapmış olan Mehmed Şemseddin Efendi (ö. 1804) ile Kesriye Âyanı iken katledilen Ömer Ağa (ö. 1776) hakkında ise kaynaklarda daha sınırlı bilgi vardır.²⁰ Erkek çocukları haricinde kızlarının da olduğu nakledilmektedir. Reiszâde âilesinin Abdürrezzak Bâhir Paşa kolunun Mehmed Şemseddin Efendi'den sonra devam ettiğine dair bir veriye rastlanamamıştır.²¹

Abdürrezzak Bâhir Paşa'nın babası ile diğer bir ortak özelliği de reisülküttapların makama bağlı olmayan gelirlerinden biri olan mal varlıklarının bir kısmını yatırıma dönüştürmeleridir. Reisülküttap Mustafa Efendi'nin Mart 1747'de mâlikane statüsünde tasarruf ettiği Karye-i Çekmanis ve Tevabii Mukataası hissesini oğulları Mustafa Âşir ve Abdürrezzak Bâhir'e devrettiği gibi, Abdürrezzak Bâhir de Haziran 1772'de çocukları

¹⁸ İsmail E. Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2020), s. 253-55. Abdürrezzak Bâhir'in şahsî kitaplığı için bkz. Bölüm 4.2.

¹⁹ Ahmed Resmi Efendi, *Halifetü'r-rüesâ*, s. 108,110; "Enverî Sadullah Efendi ve Tarihinin I. Cildi'nin Metin ve Tahlili (1182-1188 / 1768-1774)", haz. Muharrem Saffet Çalışkan, (Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 2000), s. 283 (Bundan sonra *Sadullah Enverî Târîhi*, I şeklinde verilecektir); Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr: 1166-1188/ 1752-1774*, haz. Nevzat Sağlam, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020), s. 553 (Bundan sonra *Mehâsin* (2020) olarak verilecektir)

²⁰ Ahmed Resmi Efendi, *Halifetü'r-rüesâ*, s. 110; BOA, C.ML. 140/5999.

²¹ Mehmed Şemseddin Efendi'nin 1841 yılında vefat ettiği iddia edilen ve Şemseddin Efendi'ye nisbetle Şemsizâde Sülâlesi olarak tavsif edilen bir âile tarihi çalışması bulunmaktaysa da bu iddia dayanakları yoksundur. Zira bahsi geçen Abdürrezzak Bâhir Paşa'nın oğlu Mehmed Şemseddin Efendi 1804? (1218) tarihinde vefat etmiştir. İddia için bkz. Abdülkerim Abdulkadiroğlu, *Kastamonu'da Bayrâmîlik ve Şemsizâde Âilesi*, (Ankara: Anıl Matbaa ve Ciltevi, 2005), s. 104 vd. Abdürrezzak Bâhir'in neslinin devam etmediğine dair bilgi *Halifetü'r-rüesâ*'nın 1269 tarihli Takvimhâne baskısında olmayan ancak 1992 yılında tıpkıbasımı yayımlanan nüshasındaki bir derkenardan anlaşılmaktadır. "Muhterik olan mahdumundan başka Bosna kadısı olmuş mevâliden Şemsi Bey nâmında bir mahdumu on sekiz [1218/1803/4] tarihinde vefat etmiş ve birkaç kerim ve kerime edibleri olmuş ise de nesli teselsül etmemiştir" [Ahmed Resmî Efendi, *Halifetü'r-rüesâ*, haz. Mücteba İlgürel, Recep Ahışalı, (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1992), s. 110].

için yatırım yaparak oğulları Ahmed Hamid Efendi ve Mehmed Şemseddin Efendi'ye Edirne Ada Mukataasını muaccele ödeyerek satın almıştır.²²

Abdürrezzak Bâhir'in babası Mustafa Efendi'nin, iki ayrı dönemde (1736-41 ve 1744-47) olmak üzere yedi yıllık reisülküttaplığına atfen ailesi "Reiszâde" ünvanı ile anılmaya başlar.²³ Abdürrezzak Bâhir ve âile fertlerinin yarım asırlık bir dönemde (1736-1788) reisülküttaplık makamında yaklaşık 12 yıl görev yapmış olmaları, âilenin XVIII. asırdaki nüfuzunu ortaya koyan önemli bir veridir.²⁴ Abdürrezzak Bâhir'in mensup olduğu âile sayesinde almış olduğu eğitim onu iki kere reisülküttaplık makamına taşıyarak Reiszâdeler içerisinde babasından sonra en uzun reisülküttaplık yapan kişi olmasını sağlayacak temeli teşkil etmiştir.

1.2. Eğitimi

XVIII. yüzyılda bir Osmanlı kâtibinin içinde yetiştiği ve parçası olduğu yapının (kalemiye) karakteristik özelliklerinin bilinmesi, kariyer basamaklarını anlamlandırmak için önemli olacaktır. Osmanlı toplumsal örgütlenmesi yakından incelendiğinde himâye usulünün devlet kurumlarında da tatbik edildiği görülür.²⁵ Kalemiye bünyesindeki eğitim de bu çerçevede usta-çırak ilişkisi ile gerçekleşmekteydi. Şâkird olarak kariyerine başlayan bir kâtip, kariyerinde en yüksek unvanı hâiz olan hâcegân sıfatını taşıyan

²² BOA, AE.SMHD.I., 10/685; BOA, C.ML., 258/10619.

²³ Aile seçeresi için bkz. Ek I [Erdal Toprakıyan, "Das Osmanische Bibliotheks- und Bildungswesen im Lichte von Stiftungsurkunden aus dem 18. und 19. Jahrhundert: Das Beispiel der Re'isizâdeler", *Osmanische Welten: Quellen und Fallstudien. Festschrift für Michael Ursinus*, haz. C. Herzog, R. Motika ve J. Zimmermann, (University of Bamberg Press, 2016), s. 631–664].

²⁴ Babası Mustafa Efendi 1736-1741 ve 1744-47, kayınbiraderi Ebubekir Râsim Paşa 1757, Abdürrezzak Bâhir Paşa 1772-4 ve 1779, kuzeni Mehmed Ataullah 1786-87 yıllarında reisülküttaplık yapmıştır (İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1972), V, 341-2, 343, 346-7, 348-9). Reisülküttaplık makamı haricinde yine aynı dönemde Abdürrezzak Bâhir'in bir diğer kayınbiraderi Ahmed Resmî Efendi Viyana (1757-8) ve Berlin (1763) sefirliği, sadaret kethüdalığı (1769, 1771-1774) yapmıştır (Virginia Aksan, *Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı: Ahmed Resmi Efendi (1700-1783)*, çev. Özden Arıkan, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997). Kardeşi Mustafa Âşir Efendi (ö. 1804) ise kariyerini ilmiye tarikinde gerçekleştirerek I. Abdulhamid ve III. Selim devrinde Anadolu ve Rumeli Kazaskerliği ile Şeyhülislamlık görevi yapmıştır. Son olarak ise Âşir Efendi'nin oğlu, Abdürrezzak Bâhir'in yeğeni Hafid Efendi (ö. 1811) ise III. Selim devrinde İstanbul kadılığı, IV. Mustafa ve II. Mahmud devrinde ise Anadolu ve Rumeli Kazaskerliği yapmıştır (TTK Kütüphanesi, Y/1001, vr. 25b, 31b; Abdülkadir Özcan, "Hafid Efendi", *DİA 15*, s. 111-112).

²⁵ Carter V. Findley, *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, çev. Gül Çağalı Güven, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011), s. 52.

ustasına itaat ederdi. Eğitimin iki dayanak noktası ise edeb/adâb eğitimi ve intisaptı.²⁶ Sünnet ve görenek anlamına gelen edeb/adâb, bahsi geçen şâkird-hâcegân (usta-çırak) ilişkisinde astın üstüne mutlak itaatini gerektirmekteydi. Edeb/adâb dini bağlamı haricinde dünyevi bağlamda da bir kâtibin ideal hâl ve hareketlerinin içselleştirilmesini ve elsine-i selâsede²⁷ yetkin hâle gelmesini amaçlayan bir eğitim süreciydi.²⁸ Âdâb'ı “dünyevi yazılı kültür” olarak tanımlayan Findley, özellikle XVIII. yüzyılda bahsi geçen formasyonu alan kâtiplerin “dünyevî bilgilerinin büyük ölçüde Batı'ya doğru genişlemeye başladığını” belirtmektedir.²⁹ Bu bağlamda mensup olduğu aile nedeniyle intisap hususunda bir zorluk çekmeden kaleme girmiş olan Abdürrezzak Bâhir'in kariyerinin başında yalnızca intisap değil, aynı zamanda edeb/adâb eğitiminde de babasının önemli bir etkisi olduğu anlaşılmaktadır.

Kâtibin meslekî gelişimi, edeb/adâb eğitimindeki tekâmül ile doğru orantılıydı ve tekâmülün vardıgı nokta hâcegânlık statüsü idi.³⁰ Kaleme şâkird olarak ortalama 10 yaşında girildiği bilgisi göz önünde bulundurulursa, Abdürrezzak Bâhir'in babasının ilk reisülküttaplığında mektûbî-i sadr-ı âli odasında şâkird olarak kariyerine başladığı görülür.³¹ Kalemiyede kariyerine başlayan bir şakirde meslekî gelişimi sırasında bir mahlas verilir veyahut şakird kendi mahlasını kendisi belirlerdi.³² Abdürrezzak'ın ikinci isminin esasında Nâşir olmakla birlikte kalemeye girdikten sonra almış olduğu Bâhir mahlasının Nâşir adını gölgede bıraktığı anlaşılmaktadır.³³

Bir şâkirdin kariyerinin başlangıcında bir hâcegâna intisap ettiğİ bilgisi, Abdürrezzak Bâhir'in şâkird olarak kaleme girdiğİ günlerde hâcegân-ı divân-ı hümayun'un başı olan Reisülküttaplık makamında babasının bulunması hususu ile birlikte ele alındığında meslekî gelişiminin, resmî kariyerinden de önce başladığı düşünülebilir. Henüz kariyerinin başında iken babası ile birlikte hacca gitmiş olması,

²⁶ Ahîshalı, *Reisülküttâblık*, s. 13-14.

²⁷ Arapça, Farsça ve Türkçe.

²⁸ F. Gabrieli, “Adab”, *El² I*, 175-76.

²⁹ Carter V. Findley, *Kalemiyeden Mülkiyeye*, s. 36-39.

³⁰ Cengiz Orhonlu, “*Kh*’adjegan-ı Diwan-ı Hümayun”, *El² IV*, 908-9.

³¹ Ahmed Resmi, *Halifetü’r-rüesâ*, s. 108.

³² Aksan, *Ahmed Resmi*, s. 12.

³³ Kardeşinin adı (Âşir) ile kendisinin adı (Nâşir) arasında bir kelime oyunu yapılarak alaya alındığından dolayı Bâhir mahlasını aldığı nakledilmektedir (Ahmed Resmi, *Halifetü’r-rüesâ*, s. 108).

onun akranı arasında öne çıkmasına yardımcı olmuş olmalıdır.³⁴ Abdürrezzak Bâhir'in henüz 11 yaşında iken Mısır güzergahı ile gidip Şam güzergahı ile döndüğü hac yolculuğunda imparatorluğun farklı bölgelerini yakından görme imkânını bulması ve babasının gerek sefaretname metni gerekse de şifahî olarak Avrupa hakkındaki deneyimlerini aktarması, ona küçük yaşlarından itibaren mensup olduğu ailenin içerisinde önemli bir bilgi birikimi sağlar.³⁵ Babasının Arapçaya hâkimiyeti ile birlikte Arap âlimleri ile de yakından irtibatlı olduğu³⁶ ve erken yaşlarından itibaren oğullarının eğitimine önem verdiği görülmektedir. Mustafa Âşir, erken yaşlarından itibaren kardeşi Abdürrezzak ve kendi eğitimi için babası Mustafa Efendi'nin Hüseyin Mimizade el-Basri, Ahmed el-Manini ve Abdülkerim es-Sarabati gibi yetkin hocalar tuttuğunu aktarır.³⁷ Abdürrezzak Bâhir'in ders aldığı hocalardan biri de Yasincizâde Osman

³⁴ Babası Mustafa Efendi, Kastamonu'da sürgünde iken I. Mahmud'dan aldığı izinle oğulları Mustafa Âşir ve Abdürrezzak Bâhir ile damadı Ebubekir Râsim'i de yanına alarak Kahire-Şam güzergahından hacca gitmişti (*Subhî Tarihi*, s. 666, 720; BOA, *DVNS.MHM.d*, nr. 57, hkm nr. 165). Yolculuk esnasındaki müşâhedeleri, Bâhir'in zihninde önemli bir iz bırakmış olsa gerektir.

³⁵ Mustafa Efendi'nin Viyana sefareti hakkında kaleme aldığı "İstilah-ı Nemçe" adlı sefaretnâmesi hakkında bkz. Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*. haz. Bekir Sıtkı Baykal, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1968), s. 65-69. Bu sefaretname hakkında yapılmış çalışmalar için bkz. Fuat Sanaç, "Der Gesandtschaftsbericht Mustafa Efendis über die gesandtschaftsreise nach Wien im jahre 1730/1731", (Doktora tezi, Universitaet Wien, 1992); İsmail Ödemiş, "Mustafa Efendi'nin Viyana Sefâreti ve Sefâretnâmesi (İstilah-ı Nemçe) (1730)", (Yüksek Lisans tezi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, 2013). Mustafa Efendi'nin sefaretname haricinde Avrupa ahvali hakkında kaleme aldığı bir başka metin için bkz. *İmperiyo Dukalarından Çasar Olan Toskana Dükasının Ahvali*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, nr. 6095, vr. 219-30.

³⁶ "elsine-i selâsede nazm u nesre bilâ-külfetin sâhib-i miknet olup, ekseriya 'ulemay-ı 'Arab'la ülfet ü sohbe mugrem ve mükâleme ve muhâvereleri 'Arabiyye ile olmak mültezem olmağın" (*İzzî Tarihi*, s. 702). Ahmed Resmî Efendi'nin, kayınpederi Mustafa Efendi'nin bazı Arap âlimleri ile irtibatını izhar eden karşılıklı mektuplarını (74 adet) bir araya getirdiği *Münşe'at* adlı eser için bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 3308. Bu münşe'attaki mektuplarına binaen Mustafa Efendi'nin Arap âlimleri ile irtibatı hakkında yapılan bir çalışma hk. bkz. Henning Sievert, "Die Sehnsucht des ausgedörrten Landes nach einem Regenguß": Der Istanbul Beamte el-Hacc Mustafa Efendi (st. 1749) und seine Kontakte in die arabischen Provinzen des Osmanischen Reiches" *Conermann, Stephan; Kusber, Jan (Hrsg.): Studia Eurasiatica. Bd. 10. Hamburg: EB-Verlag, 2003, (Asien und Afrika Bd. 10)*, s. 441-469. Bu mecmua hakkında kaleme alınan bir başka makale ise Mustafa Efendi ve ailesinin hadis icazeti hususundaki faaliyetlerine odaklanmaktadır (Mustafa Celil Altuntaş, "Üç Nesil Hadis İcâzeti Toplayan Bir Ulemâ Âilesi: Reistülküttap Mustafa Efendi, Şeyhülislam Âşir Efendi, Kazasker Hafid Efendi", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi c. XX, 1 (2020)*. s. 329-357). Makalenin müellifi Reiszâde âilesini yanlış olarak bir ulema âilesi olarak tavsif etmektedir. Âilenin Âşir Efendi kolu ilmiye tarikinde kariyer yapmış olsa da âilenin ismi kalemiyede yapılmış bir kariyere atfen Reiszâde adını almış ve aynı kariyeri tekrar eden aile mensupları ile irtibatlandırılmıştır. Bkz. 24. Dipnot.

³⁷ Henning Sievert, "Der Istanbul Beamte el-Hacc Mustafa Efendi (st. 1749) und seine Kontakte in die arabischen Provinzen des Osmanischen Reiches", s. 458-59.

Efendi'dir.³⁸ Bundan dolayı, Abdürrezzak Bâhir'in erken yaşlardan itibaren Arapçaya hâkim olduğu söylenebilir. Kâtibzâde Mustafa Efendi'den (ö. 1759) sülüs ve nesih meşk eden Abdürrezzak Bâhir'in meslekî gelişiminin bir parçası olarak hattatlık vasfı da bulunmaktaydı.³⁹ Eğitimi ve kariyerine binâen kaleme almış olduğu eserler de bulunmaktadır ancak bu husus entelektüel kişiliğinin inceleneyeceği kısımda ele alınacaktır.

1.3. Erken Dönem Kariyeri

Babası vefat ettiği sırada 19 yaşında olan Abdürrezzak Bâhir, muhtemelen 1761 yılına dek kayınbiraderi Ebubekir Rasim Paşa'nın hamâyesine girmişti. Bu süreçte, babasının vefatından kısa bir süre sonra 1751? (1165)⁴⁰ yılında hâcegan statüsüne erişerek ulufeciyân-ı yesar kitabetine atanmıştı.⁴¹ Kısa süre bu görevde kaldıktan sonra Haziran-Temmuz 1757'de (Şevval 1169) Baruthâne-i Âmire nâzırlığına getirilmişti.⁴² 1757 (1170) tevcihatında ise Küçük Ruznamçeciliğe tayin edildi.⁴³ 1758 ve 1759'da aynı görevde kalıp kalmadığını bilmiyoruz; ancak 5 Eylül 1759 (12 Muharrem 1173) tarihinde evinin yandığını görüyoruz.⁴⁴ 1760, 1762 ve 1765 yıllarında tekrar aynı göreve atanmış olmakla birlikte görevden alındığı dönemlerdeki (1761-2 ve 1763-4) durumu tespit edilemedi.⁴⁵

³⁸ Şem'dânî-zâde, Abdürrezzak Bâhir ile birlikte dokuz ay boyunca Yasincizâde Osman Efendi'den ders okuduklarını aktarmaktadır [Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mürî't Tevârih*, haz. Münir Aktepe, (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1980), c. II.B, s. 85].

³⁹ Müstakimzade Süleyman Sadeddin Efendi, *Tuhfe-i Hattatin*, haz. İbnül Emin Mahmud Kemal, (İstanbul: Devlet Matbaası, 1928), s. 258.

⁴⁰ 1 Muharrem-29 Zilhicce 1165/20 Kasım 1751-7 Kasım 1752.

⁴¹ Enveri Sadullah Efendi. "Sadullah Enveri Efendi ve Tarihi'nin II. Cildi'nin Metin ve Tahlili (1187-1197 / 1774-1783)". haz. Hikmet Çiçek, (Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, 2018), s. 885; Ebubekir Râsim Paşa, 1761 yılında Abdürrezzak Bâhir'in de gelecekte benzer bir akıbete uğrayacağı gibi vezaret verilmek suretiyle İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır [Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi (Osmanlı Tarihi 1166-1180/1752-1766)*, ed. Ziya Yılmaz, haz. Tahir Güngör, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), II, 998].

⁴² Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi (Osmanlı Tarihi 1166-1180/1752-1766)*, ed. Ziya Yılmaz, haz. Tahir Güngör, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), I, 277; Zafer Gölen, *Osmanlı Devleti'nde Baruthane-i Amire (XVIII. Yüzyıl)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006), s. 64.

⁴³ Seyyid Hasan Muradi, *Bir Kâtibin Kaleminden İstanbul'un 12 Yılı (1754-1766)*, haz. Recep Ahışah, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2016), s. 36.

⁴⁴ *Hâkim Tarihi*, II, 856.

⁴⁵ *Hâkim Tarihi*, II, 934, 1070, 1175; Seyyid Hasan Muradi, *İstanbul'un 12 Yılı (1754-1766)*, s. 84, 105.

Abdürrezzak Bâhir, kayınbiraderi ve muhtemelen hâmisî olan Ebubekir Rasim Paşa'nın İstanbul'dan uzaklaştırılması ve 1762'de Mısır Vâlisi iken vefat etmesiyle birlikte önemli bir desteğini kaybeder.⁴⁶ Kayınbiraderinin uzaklaştırılması ile birlikte İstanbul'da yeni bir hâmi bulup bulamadığı hususu meçhul olmakla birlikte 1760-65 arasında aralıklarla küçük ruznamçeciliğe atanması, güçlü bir hâmi bulamadığına işaret eder. Bu durumda 1757-1763 devrinin muktedir sadrazamı ve aynı zamanda babasının da yakın arkadaşı olan Koca Ragıp Mehmed Paşa'nın kendisini niçin himaye etmediği hususu açıklanmaya muhtaçtır.⁴⁷ Kabiliyeti ile akranları arasında sivrildiği anlaşılan Abdürrezzak Bâhir'in bu durumu kendi döneminde de merak konusu olmuştu. Nitekim devrin sadaret kethüdası Şatırzâde Emin Efendi (1761-1763)⁴⁸ bizzat Ragıp Paşa'dan Abdürrezzak'ın tezkireciliğe getirilmesini talep ederse de olumsuz yanıt alır. Ragıp Paşa'nın verdiği enteresan cevap aynı zamanda zihnindeki makbul Osmanlı bürokrati portresine dair ipucu verir. Devlet işlerinde fiziksel görünümü liyakate önceleyen ve kısa boylu ve bodur olduğu gerekçesiyle Abdürrezzak'ın yetersiz olduğuna hükmeden Ragıp Paşa: “Mesâlih-i devlette gereken cesâmet-i vücuttan yoksun” bir kişinin bu göreve atanmasının maskaralık olduğunu belirtir.⁴⁹ Ne var ki ilerleyen yıllarda Abdürrezzak Bâhir, kabiliyeti ve tecrübesi sayesinde kariyer basamaklarını hızla tırmanarak Ragıp Paşa'yı haksız çıkartacaktı. Bürokrasideki yükselişinin Ragıp Paşa'nın vefatından sonra gerçekleşmesi ise Abdürrezzak'ın önündeki bariyerin boyu ve cüssesi değil, Ragıp Paşa olduğunu gösterecekti.

İstanbul, 1765 yılı Mart ayının ilk günlerinde bir iktidar değişimine sahne olmuştu. Sadrazam Köse Bâhir Mustafa Paşa, yolsuzluk töhmetiyle azledilen kethüdasından birkaç gün sonra görevinden alınarak kısa bir süre sonra da katledildi. Mühr-i hümayunu alan yeni isim ise Muhsinzâde Mehmed Paşa idi. Yeni sadrazamın sadaret kethüdası ise bu

⁴⁶ Bkz. 41. Dipnot.

⁴⁷ Henning Sievert, *Zwischen arabischer Provinz und Hoher Pforte, Beziehungen, Bildung und Politik des osmanischen Bürokraten Ragıp Mehmed Paşa (st. 1763)*, (Würzburg: Ergon Verlag, 2008), s. 132-33.

⁴⁸ Muzaffer Doğan, *Osmanlı Devleti'nde İçişlerinin Yönetimi: Sadaret Kethüdâlığı 1730-1836*, (Ankara: Türk İdari Araştırmaları Vakfı, 2016), s. 55.

⁴⁹ Vâsıf, *Mehâsin* (2020), s. 514. Abdürrezzak Bâhir'in, 1779 yılında ikinci reisülküttaplığı sırasında Âmedci olarak hâcegân-ı divân-ı hümayun sınıfına giren Ebubekir Râtib Efendi'ye hil'at giydirmekte iken hil'atin bir karış yerde sürüklenmesi üzerine “bizden kısa âdem var imiş” dediği nakledilir (Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-âsâr ve hakaikü'l-ahbâr 1774-1779 (H. 1188-1193)*, haz. Mücteba İlgürel, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), s. 140). (Bundan sonra *Mehâsin* (2014) şeklinde verilecektir).

göreve ikinci kez getirilen ve Abdürrezzak Bâhir'in daha önce liyakati ile dikkatini çekmeyi başardığı Şatırzâde Emin Efendi olacaktı.⁵⁰ Yeni dönemin başlamasından birkaç ay sonra Mayıs 1765'te sadaret mektupçusunun veba nedeniyle hayatını kaybetmesinin ardından Şatırzâde desteğiyle sadaret mektupçuluğuna getirilmesi Abdürrezzak'ın kariyerinde bir dönüm noktasıdır.⁵¹ Sadaret mektupçusunun görevi, kalemde üretilen evrakın kontrolünü yapmak, sadrazamın her türlü yazışmasını kayıt altına almak ve diğer kalemlerden gelen evrakın özetini yaparak asılları ile birlikte sadrazama okumaktır.⁵² Sadrazamın özel kalem müdürü olarak da tanımlanabilecek olan bu makam, yazışmaların merkezi olması nedeniyle oldukça önemli bir memuriyetti ve özellikle Paşa Kapısı devrinde önemi daha da artmıştı. XVIII. asırda reisülküttaplık yapmış kişilerin kariyer basamakları incelendiğinde, sadaret mektupçuluğu görevinin bir nevi reisülküttaplığa sıçrama tahtası işlevi gördüğü anlaşılmaktadır.⁵³ Bu bilgi dikkate alındığında, Reiszâde'nin babasının makamına ulaşmaya oldukça yaklaştığı görülür. Hiyerarşik olarak sadrazama bağlı olması gereken sadaret mektupçuluğu, görev tanımı itibarıyla reisülküttap ve sadaret kethüdası ile sürekli irtibat hâlinde olan bir makamdı.⁵⁴ Abdürrezzak'ın birinci mektupçuluk devrinin (1765-1768)⁵⁵ üçüncü ve son yılı, onun hizmet ettiği devlet ve mektupçuluğunu yaptığı sadrazam Muhsinzade Mehmed Paşa için önemli kırılma noktalarından birine sahne olacaktı.

Uzun süren bir barış döneminin başlangıç noktasını teşkil eden ve babası Mustafa Efendi'nin birinci reisülküttaplığı devrinde imzalanan Belgrad Antlaşması (1739) ile

⁵⁰ Şem'dânî-zâde, *Mürî't Tevârih*, II.A., 74-76.

⁵¹ *Hâkim Tarihi*, II, 1186-1187; Ahmed Resmi, *Halifetü'r-rüesâ*, s. 108.

⁵² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988), s. 260-61.

⁵³ 1697-1774 yılları arasında reisülküttaplık yapmış olan 26 kişiden 10'unun bir önceki görevi sadaret mektupçuluğudur [Norman Itzkowitz, "Eighteenth Century Ottoman Realities", *Studia Islamica*, 16 (1962), s. 88-89].

⁵⁴ Ahîşhalı, *Reisülküttâblık*, s. 6. Sadaret mektupçusunun Reisülküttap'a bağlı olduğunu savunan bir başka görüş bulunmaktaysa da bu çalışmada Recep Ahîşhalı'nın tespiti kabul edilmiştir (Doğan, *Sadaret Kethüdâlığı 1730-1836*, s. 20). Abdürrezzak Bâhir'in ilk sadaret mektupçuluğu görevinde birlikte çalıştığı isimler şunlardır: Sadaret kethüdası ve reisülküttap makamlarında görev yapan Şatırzâde Emin Efendi (1765-1767 Sadaret Kethüdası), Hammamizâde Ömer Efendi (1765-1767 Reisülküttap, 1767-68 Sadaret kethüdası) ve 1768-1774 Osmanlı-Rus harbinin önemli simalarından birisi olacak olan Yenişehirli Osman Efendi (1767-1768 Reisülküttap) (Ahîşhalı, *Reisülküttâblık*, s. 42; Doğan, *Sadaret Kethüdâlığı 1730-1836*, s. 56).

⁵⁵ Çeşmi-zâde Mustafa Reşid, *Çeşmi-zâde Tarihi*, haz. Bekir Kütükoğlu, (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1959), s. 20, 79.

başlayan sürecin sonuna gelinmekteydi. 1763 yılında Lehistan krallık seçimi ile başlayan olaylar silsilesi sonucunda Rusya ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin gittikçe gerilmesi ve hem İstanbul halkında hem de Sultan III. Mustafa ve ricalden bazı kimselerin savaş yanlısı bir politikaya meyilli olması sonucunda barışın muhafazasını sağlayan zemin 1768 yılına gelindiğinde kaybedilmişti.⁵⁶ Zamanında usta bir şekilde savaş yanlısı havayı savuşturan ve devleti savaştan uzak tutmayı başaran selefi Ragıp Mehmed Paşa kadar muktedir olmayan⁵⁷ Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa, ordu ıslah edilmeden ve hazırlıklar tamamlanmadan sefer ilan etmenin devletin menfaatine olmayacağı görüşünü savunduğu için azledildi.⁵⁸ Sadrazamın azli sonrasında Babiâli’de mevkiini koruyamayarak azledilen Abdürrezzak Bâhir Efendi, Rus seferine doğru sadrazam Mehmed Emin Paşa devrinde gerçekleştirilen atamada ordu bürokrasisinde kendine küçük tezkireci olarak yer buldu. Böylece, yalnızca Bâhir Efendi’nin şahsiyetinin gelişimine ve kariyeri bakımından önemli bir tecrübe kazanmasına değil, aynı zamanda kâtip olarak hizmet ettiği devlette de iz bırakacak etkiye sahip bir döneme girilmişti. Uzun barış dönemi sona ermekte, “körler ile tek gözlülerin” savaşı başlamaktaydı.⁵⁹

⁵⁶ Ahmed Resmî Efendi, *Hulasatü’l-i’tibar: a summary of admonitions: a chronicle of the 1768-1774 Russian-Ottoman war*, haz. Ethan L. Menchinger, (İstanbul: The Isis Press, 2011), s. 95-99.

⁵⁷ Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, çev. Nilüfer Epçeli, çev. kon. Kemal Beydilli, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2019), 597; Dahili meseleler halledilmeden sefer ilanının uygun olmayacağı ve Sadrazam Ragıp Paşa’nın III. Mustafa’yı meşgul etmek için imar faaliyetlerine yönlendirmesi hk. bkz. Uğur Demir, “1768 Savaşı Öncesi Osmanlı Diplomasisi (1755-1768)”, s. 71, 76; Sultan III. Mustafa devri imar faaliyetleri için bkz. Kemal Beydilli, “III. Mustafa (1757-1774) Kaynarca Öncesi Bir Padişah Portresi”, *Kitab-ı Hedaya (Hedda Reindl-Kiel Armağanı)*, *Studien zum Osmanischen Reich und seinen Nachbargebieten* 31 (Bonn: Bonn University Press, 2019), s. 210-214.

⁵⁸ Vâsîf, *Mehâsin* (2020), s. 334-335.

⁵⁹ Prusya Kralı II. Friedrich, hem Osmanlı Devleti hem de Rusya’nın muhtelif dâhili-hârici problemler barındıran ve birbirinden pek de farklı olmayan hallerinden ötürü 1768-1774 Savaşı’nı “körler ile tek gözlülerin savaşı” olarak tavsif etmiştir [Kemal Beydilli, *Büyük Friedrich ve Osmanlılar: XVIII. yüzyılda Osmanlı-Prusya Münasebetleri*, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1985), s. 98, 76. Dipnot].

2. ABDÜRREZZAK EFENDİ CEPHEDE (1768-1774)

Osmanlı Devleti için “sıfır noktası” olarak tanımlanan⁶⁰ Küçük Kaynarca Antlaşması (1774) ile sonlanan 1768-1774 Savaşı, sonrasında gerçekleştirilecek reform süreçlerine temel olacak bir dönemeci teşkil etmekteydi.⁶¹ Savaş süresince cephede bulunan ve üst kademelerde aktif görev alan Osmanlı bürokratları, hizmet ettikleri devletin içerisinde bulunduğu acziyet hâlini bizzat müşâhede ederek yaşamışlardı.⁶² Küçük tezkireci olarak katıldığı bu seferin neredeyse tamamında cephede bulunan Abdürrezzak Bâhir Efendi’nin savaş yıllarındaki kariyeri bu çerçevede ayrı bir önem kazanır. Bu bölümün konusunu teşkil eden Abdürrezzak Bâhir Efendi’nin cephedeki kariyeri ve faaliyetleri, devrin konjonktürü bağlamında incelenecektir.

İki alt başlıktan müteşekkil olan bu bölümde Abdürrezzak Bâhir’in öncelikle ikinci sadaret mektupçuluğu (1769-1772), sonrasında ise reisülküttaplık makamında (1772-1774) üstlendiği görevler açıklanmaya çalışılacaktır. Bir kısmı tipik olarak bulunduğu makama uygun, bir kısmı ise cephe şartları içerisinde olağanüstü özellikler barındıran bu görevlerin yerine getirilmesi süreci yalnızca incelemeye konu olan tarihsel şahsiyetin karakter gelişimini değil, aynı zamanda Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu yapısal sorunları da ortaya koyacaktır.

XVIII. yüzyıl devletlerarası siyasi dengeleri sarsacak birçok gelişmeye sahne olmuştu. Bunlardan konumuzu ilgilendiren en önemlisi ise tedricen nüfuzunu artıran ve yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde büyük bir güç olarak kendini Avrupa’ya ispat eden Rus İmparatorluğu’ydu.⁶³ Büyük Petro döneminde (h. 1682-1725) gerçekleştirilen idarî, mâli ve özellikle askerî reformlar bu gelişmeye zemin teşkil etmiştir.⁶⁴ Büyük Kuzey Savaşları (1700-1721) neticesinde Rusya’nın 1721’de İsveç’i saf dışı bırakarak Baltık’a

⁶⁰ *Bir Osmanlı Gözüyle Avrupa Siyasetinde Güç Oyunu: Avrupa’ya Mensûb Olan Mizân-ı Umûr-ı Hâriciyye Beyânındadır*, haz. Fatih Yeşil, (İstanbul: Kitabevi, 2012), s. x-xi.

⁶¹ Kemal Beydilli, “Küçük Kaynarca’dan Tanzimat’a Islâhât Düşünceleri”, *İlmî Araştırmalar* 8 (1999), s. 25-64.

⁶² “...savaşlarla yoğrulmuş bir devrin rical ve düşünürleri...” (Beydilli, *Islâhât Düşünceleri*, s. 28).

⁶³ Rusya’nın “manevi ve felsefi anlamdaki Avrupa sınırları” içinde yer almadığı ancak XVIII. asırda savaş alanlarındaki başarılarıyla kendini Avrupa devleti olarak kabul ettirdiği hk. bkz. Kemal Beydilli, “Avrupa”, *DİA* 4, s. 136.

⁶⁴ M. S. Anderson. *Europe in the Eighteenth Century:1713-1783*, (London: Longman, 1987), s. 256-60; John L. Keep, *Soldiers of the Tsar: Army and Society in Russia 1462-1874*, (New York: Oxford University Press, 1985), s. 95-97.

ulaşmasının ardından önündeki yayılım alanı olan güney bölgesi, -bir diğer deyişle Karadeniz- Osmanlı Devleti'nin dört savunma alanından biri olan kuzey cephesi ile çakışmaktaydı.⁶⁵ Bu çerçevede, yüzyıl boyunca -1768 yılına gelinceye dek- 1711 Prut Antlaşması ve 1739 Belgrad Antlaşması ile sonuçlanan iki Osmanlı-Rus savaşı yaşanmıştı. Her ne kadar askeri alanda zâfiyet hali XVII. yüzyıldan itibaren sahada kendisini gösterse de yüzyılın ilk yarısının sonlarına dek Osmanlı ordusu rakiplerine karşı koyabilecek kadar imkânlarını zorlayabiliyordu.⁶⁶ Mücadelenin sıcak çatışmaya evrildiği bu iki savaşta Osmanlı ordusu Prut'ta kesin bir galibiyet alırken, Belgrad'da ise mücadele ettiği güçler ile başa baş, hatta kimi zaman daha üstün olan taraftı. “Şâhâne Rehavet” olarak da tavsif edilen⁶⁷ Batı cephesindeki uzun savaşız dönem (1739-1768), ordunun sıkıntılarını gidermeye yönelik reformların gerçekleştirilmemesi sebebiyle “kayıp yıllar”⁶⁸ olarak geçti. Tecrübeli ve muharip devlet adamlarının eksikliği (kaht-ı rical), düzensiz ve disiplinsiz birlikler, menzil sisteminin çöküşü gibi faktörler Osmanlı ordusunun bünyesinde barındırdığı sorunları daha da içinden çıkılmaz hale getirecekti.⁶⁹

Uzun barış dönemini sona erdirecek seferin sebebini Lehistan meselesi teşkil etmiştir.⁷⁰ Savaşın başlangıcında Büyük Friedrich'in 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nı tanımlamak için kullandığı “körlerle tek gözlülerin savaşı” tabiri savaşa giren iki devletin birbirine ezici bir üstünlük sağlayamayacağı fikrini izhar etmekteydi. Avusturya Başbakanı (Şansölyesi) Prens Kaunitz de buna benzer bir şekilde Osmanlı Devleti ile

⁶⁵ Virginia H. Aksan, “Ottoman Military Power in the Eighteenth Century” *Warfare in Eastern Europe: 1500-1800*, ed. Brian J. Davies, (Leiden: Brill, 2012), s. 318; John P. LeDonne, *Grand Strategy of the Russian Empire: 1650-1831*, (New York: Oxford University Press, 2004), s. 4.

⁶⁶ Gábor Ágoston, “Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya’da Askerî Dönüşüm 1500–1800”, *Osmanlı’da Strateji ve Askerî Güç*, çev. M. Fatih Çalışır, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2012), s. 264. Merkezi bir ordunun adem-i merkezi bir yapıya evrilme sürecinde XVIII. yüzyılın ikinci yarısı, bölgesel güçlerin yükselişine tanıklık eder (Yuzo Nagata, *Muhsin-zâde Mehmed Paşa ve Âyânlık Müessesesi*, (Tokyo: Institute for the Study for of Languages and Culture of Asia and Africa, 1976).

⁶⁷ F. Emecen, “Kuruluş’tan Küçük Kaynarca’ya” *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, (İstanbul: IRCICA, 1994), I, 61.

⁶⁸ Beydilli, III. Mustafa, s. 216.

⁶⁹ Resmi, *Hulâsatü'l-i'tibâr*, s. 94-7. Levend ve sekban adında geçici ve düzensiz birliklerin cephedeki mağlubiyetlerde önemli payı bulunmaktaydı. Bu askerler cephede firarın çokça yaşanmasının da sebebidir. Savaş alanında sayıca üstün olunmasına rağmen disiplinsiz olmalarından mütevellit sayı bir işe yaramayacaktı (*Ottoman Wars 1700-1870: An Empire Besieged*, (London, New York: Routledge, 2013), s. 158). XVIII. yüzyıl boyunca Osmanlı'nın Tuna hattındaki lojistik/ikmal yollarının aktif olması Rus seferlerinde Osmanlılara önemli bir avantaj sağlamışsa da 1768 seferine çıkılırken bu avantaj ortadan kaybolmuştu [H.M. Scott, *The Emergence of Eastern Powers 1756-1775*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), s. 195-6].

⁷⁰ Bkz. 56. Dipnot.

Rusya'nın sahada birbirlerini zayıflatacağını ancak herhangi bir tarafın kesin bir zafer kazanamayacağını ve bunun kendi menfaatlerine olduğunu düşünmekteydi.⁷¹ Savaşın ilk yılları ise, Avusturya ve Prusya'yı yöneten iki şahsın tahminlerini nakzedercesine ve Abdürrezzak Bâhir'in eski hâmisi sâbık Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa'yı doğrularcasına Avrupa siyasi dengelerini alt üst edecek bir biçimde kesin Rus üstünlüğü ile sonuçlanacaktı.⁷²

2.1. Reisülküttaphğa Bir Kala: İkinci Kez Mektubî-i Sadr-ı Âli

Abdürrezzak Bâhir Efendi, küçük tezkireci olarak katıldığı seferde kısa süre sonra Moldovancı Ali Paşa'nın sadaretinde önceki tecrübesine binaen⁷³ ikinci kez sadaret mektupçuluğu görevine atanır.⁷⁴ Bu atama Rus General Golitsin komutasındaki Birinci Ordu'nun stratejik olarak son derece önemli ve coğrafi şartları nedeniyle alınması zor bir kale olan Hotin'i ele geçirmesi ile yakın zamanlı olarak gerçekleşmişti.⁷⁵ Hotin'in kaybedilmesinin ardından orduyu Tuna'nın güneyindeki Babadağı'na çeken Sadrazam Moldovancı Ali Paşa kısa bir süre sonra azledilerek yerine İvazpaşazade Halil Paşa atandı.⁷⁶ Osmanlı ordusunun Prut'un güneyine çekilmesi üzerine Memleketeyn'e⁷⁷ yayılma imkânı yakalayan Ruslar sert bir direnişle karşılaşmadan Kasım 1769'da Yaş'ı ve Şubat 1770'de de Bükreş'i ele geçirdi.

Savaşta kırılma noktalarından ikisi, Ruslar için zaferler Osmanlılar için ise felaketler yılı olarak adlandırılan 1770 yılında meydana gelmişti. Bunlar kara cephesinde Kartal'da (Ağustos) yaşanan ve Rusya'nın kesin galibiyetiyle sonuçlanan muharebe ile deniz cephesinde Çeşme'de Osmanlı donanmasının Rus filosu tarafından imha

⁷¹ H.M. Scott, *The Emergence of Eastern Powers*, s. 203.

⁷² Merkezi ve disiplinli bir orduya sahip olan Rusya, özellikle Yedi Yıl Savaşları (1756-1763) ile birlikte Avrupa'daki savaş taktikleri ve tekniklerini sahada tatbik etme imkânı bulmuş ve bu yönüyle Osmanlı Devleti'nden önemli biçimde ayrılmıştır (Virginia H. Aksan, "The Ottoman Absence From the Battlefields of the Seven Years' War", *The Seven Years' War Global Views*, ed. Mark H. Danley & Patrick J. Spieelman, (Leiden, Boston: Brill, 2012), s. 189-90).

⁷³ Bkz. Dipnot 52 ve 55.

⁷⁴ Vâsîf, *Mehâsin* (2020), s. 389. (Ekim 1769/Cemaziyelahir 1183)

⁷⁵ Brian L. Davies, *The Russo-Turkish War, 1768-1774: Catherine II and the Ottoman Empire*, (London: Bloomsbury Academic, 2016), s. 108, 125-8.

⁷⁶ Resmi, *Hulasatu'l-itibar*, s. 106.

⁷⁷ Eflak ve Boğdan.

edilmesi idi.⁷⁸ Kırım Hanı ve Abdi Paşa'nın kuvvetleriyle birleşerek Rusları Kartal ovasında karşılamak üzere yaklaşık 30.000 asker ile Tuna'yı geçen Sadrazam Halil Paşa'nın maiyetinde Abdürrezzak Bâhir Efendi de bulunmaktaydı.⁷⁹ Osmanlı Devleti, muharebe sonlandığında tarihinin en ağır yenilgilerinden birine tanıklık etmişti. Osmanlı ordusu sayıca beş misli mevcuda sahip olmasına karşın Remyantsev komutasındaki disiplinli ve talimli Rus ordusuna yenilerek beraberindeki tüm mühimmatı bırakmıştı. Muhtemel felaket ise yenilgiden sonra yaşanmış, arkasını Tuna'ya verdiği için kaçış imkânı olmayan Osmanlı ordusu sıkışmış ve canını kurtaran kendini şanslı saymıştı. "Kıyamet ve mahşer günü"⁸⁰ olarak tanımlanan bu hezimet Abdürrezzak Efendi de bizzat müşahede ederek canını zor kurtarır. Kartal'dan kurtulabilen bazı bürokratların görevlerinden aflarını isteyerek İstanbul'a dönme taleplerini dile getirmeleri yaşanan travmanın derecesini gösterir.⁸¹ Savaşın başından beri üst üste yaşanan mağlubiyetler Osmanlı ordusunun bünyesinde barındırdığı sorunları gün yüzüne çıkartırken Kartal muharebesi bu zâfiyet halinin zirveye çıktığı bir hezimet olarak tebellür eder. İlk fırsatta firar etmeye hazır disiplinsiz ve düzensiz birlikler, menzil sisteminin çöküşü, yaşanan tedarik sıkıntısı, coğrafyanın zorluğu ve kaht-ı rical zikredilen sorunların önde gelenlerini teşkil eder.⁸² Abdürrezzak Bâhir Efendi'nin cephede üstleneceği ilk görev, bu sorunların kendini gösterdiği bir örnek olma özelliğini taşır.

2.1.1. Takviye-Destek: İbrail Kalesi Muhafazası

Kartal muharebesinin ardından kısa süre içerisinde İsmail, Kili ve Bender'i zapt eden Rusların bir sonraki durağı İbrail olacaktı.⁸³ Kale muhafızı olan Süleyman Paşa Rusların ilk saldırısını püskürtse de gerekli takviye yapılmadığı surette işinin zor olduğunu ordugâha bildirdi.⁸⁴ Bunun üzerine İbrail kalesine asker, mühimmat ve zahire tedariki ile

⁷⁸ Vâsıf, *Mehâsin* (2020), s. 418-420.

⁷⁹ Vâsıf, *Mehâsin* (2020), s. 426. Ahmed Resmi, Osmanlı ordusunun konuşlandığı yer itibarıyla Zenta mağlubiyetine (1697) benzer bir felaketin yaşanabileceği uyarısını yapabilecek tecrübeli bir kimsenin olmadığını söyler (Resmi, *Hulasatu'l itibar*, s.110-111). Aynı benzetmeyi Ahmed Vâsıf da yapmaktadır (Vâsıf, *Mehâsin* (2020), s. 430).

⁸⁰ Resmi, *Hulasatu'l-itibar*, s. 110.

⁸¹ Vâsıf, *Mehâsin* (2020), s. 431.

⁸² Bkz Dipnot 69.

⁸³ Vâsıf, *Mehâsin* (2020), s. 431-32 (İsmail), 434-35, (Kili), 442-44 (Bender ve Akkirman).

⁸⁴ Şem'dânî-zâde, *Mürî't Tevârih*, II.B., s. 53.

tahkimat yapmak üzere Abdürrezzak Bâhir Efendi görevlendirildi. Görevi sadrazam mektupçuluğu olmasına karşın böylesine bir görev için kendisinin seçilmesi, ordunun ihtiyaç duyduğu tecrübeli kumandan eksikliğini gözler önüne sermektedir.⁸⁵

İbrail kalesini takviye etmek üzere görevlendirilen Abdürrezzak'ın, yapılacak tahkimata binaen Rus saldırıları püskürtülenceye dek bölgede kalması emredilmişti.⁸⁶ Yapılacak takviye Maçın üzerinden Abdürrezzak Bahir ve Maçın Muhafızı Abdi Paşa nezaretinde gerçekleştirildi ve stratejik noktalara tabyalar inşa edilerek toplar konuşlandırıldı.⁸⁷ İnşa edilen tabyalardan yapılan top atışlarının etkili olması üzerine Rusların bir gece yarısı gizlice zikredilen tabyaları imha etmek için yaptıkları top atışı, Abdürrezzak Efendi'nin bulunduğu alanı vurmuştu. Böylelikle Abdürrezzak Bâhir, cephede ikinci kez ölüm tehlikesi atlatmış oluyordu. Sonuç itibarıyla gerçekleştirilen tahkimat ve takviye neticesinde Ruslar otuz günün sonunda püskürtülmüştü.⁸⁸ Hem Enverî hem de Ahmed Vâsıf, kalenin muhafazasında baş aktör olarak Abdürrezzak'ı öne çıkarmaktadır.⁸⁹ Kendisinden beklenenin üzerinde bir performans gösterdiği nakledilen Abdürrezzak Bâhir, görevini tamamlayıp ordugâha döndüğünde Sadrazam Halil Paşa'nın teveccühü ile birlikte bin altın ve çeşitli hediyelerin de sahibi olmuştu.⁹⁰ Her ne kadar önemli bir başarı kazanılmış olsa da bu durum kalıcı olmamış, Abdürrezzak'ın çabaları neticesiz kalarak kısa süre içinde Ruslar İbrail Kalesi'ni savaşımadan ele geçirmiştir.⁹¹ Bu husus, kalenin kurtuluşuna dair müjdenin İstanbul'a henüz gönderilmişken değişen vaziyetin padişaha nasıl açıklanacağı problemini ortaya çıkarır. Yazılı bir bildirim uygun görülmeyerek vaziyete hâkim ve tecrübeli birinin padişahın huzurunda değişen şartları

⁸⁵ Abdürrezzak Bâhir, kalemiyede bir kâtip olarak savaş süresince bundan çok daha ağır sorumluluklar üstlenmek zorunda kalacaktı. Bkz. Bölüm 2.2.2.

⁸⁶ *Sadullah Enverî Târihi*, I, 175.

⁸⁷ Vâsıf, *Mehâsin* (2020), 449-50.

⁸⁸ *Sadullah Enverî Târihi*, I, 181.

⁸⁹ Vâsıf, *Mehâsin* (2020), s. 452-53; *Sadullah Enverî Târihi*, I, 178.

⁹⁰ *Sadullah Enverî Târihi*, I, 178.

⁹¹ Zahirî sıkıntısı nedeniyle askerler kaleyi terk etmişti (Resmî, *Hulasatu'l itibar*, s. 112). Kaynaklar sadrazamı eleştirir (*Sadullah Enverî Târihi*, I, 185). Şemdanizade'nin eleştirisi bunlar arasında en ağırıdır. "...Çünkü, ey Halil Paşa, uhdesinden gelemeyeceksin, niçin mühr-i şerifi kabul edüp, din-i Muhammedi'yi böyle hakir ettirirsin. Allahu-te'ala'nın aziz ettiği dindir. Rezil olmaz. Rezalet yine senindir..." (Şem'dânî-zâde, *Müri't Tevârih*, II.B., 55-6).

sözlü olarak iletmesi kararı alınır.⁹² Bu görev için uygun görülen şahıs Abdürrezzak Bâhir Efendi olacaktı.⁹³

2.1.2. “Ordû-yi Hümâyûn’dan Haber Var”: Abdürrezzak Bâhir III. Mustafa’nın Huzurunda

Abdürrezzak Efendi’nin yolculuğu, cephe ile İstanbul arasında bir köprü vazifesi görmek üzere 24 Kasım 1770 tarihinde başlar.⁹⁴ Ordunun içinde bulunduğu sıkıntılı hâli ve bunun sebeplerini açıklamak üzere padişahın huzuruna çıkar. Ordunun yapısını bozan, ilk çatışmada firara hazır “Mirili” veya “levend” olarak adlandırılan düzensiz ve geçici birliklerin savaş alanındaki kifâyetsizlikleri⁹⁵, Kartal hezimetini sonrası adı geçen asker gruplarının kendi ordugâhını yağmalaması ve sürekli firar problemleri yaşanması gibi muhtelif sıkıntıları barındıran bir ordu tablosu çizer.⁹⁶ Reçete olarak sunduğu ise Osmanlı siyasetname/nasihatname literatürüne uygun bir biçimde “kanun-ı kadim”e riayet etmek⁹⁷ ile ordunun ihtiyacı olan asker ve mühimmat takviyesidir. Ayrıca iletildiği önerilerden biri de orduya destek ve moral verme amaçlı olarak bizzat padişahın komuta edeceği bir birlik ile Edirne’ye kadar yürümesidir. Bununla birlikte, savaş tekniklerindeki gelişimini de cephede bizzat müşahede eden bir bürokrat olarak, balyemez olarak bilinen ağır toplar yerine “nev-icad” topların kullanılmasını tavsiye etmesi de dikkate değer bir ayrıntıdır.⁹⁸ III. Mustafa, bu sıkıntıları bizzat Abdürrezzak’tan duymaları için, ulema ve diğer ricalin katıldığı bir meşveret toplattırır. Kartal hezimetini, kaybedilen diğer kaleler ve İbrail

⁹² Bu hadise farklı bir açıdan bakılırsa, ordu ricalinin yazılı irtibatı özellikle tercih etmeyerek cephedeki acziyet ve zâfiyet halini bizzat müşahede eden bir şahıs aracılığıyla haberin padişaha iletilmesi fırsatı olarak da okunabilir.

⁹³ *Sadullah Enverî Târîhi*, I, 184.

⁹⁴ Vâsîf, *Mehâsin* (2020), s. 455

⁹⁵ Abdürrezzak Efendi, bu askerleri “serseri” ve “bir alay rezil” olarak tanımlar.

⁹⁶ Vâsîf, *Mehâsin* (2020), s. 464.

⁹⁷ Mehmet Öz, *Kanun-ı Kadîmin Peşinde: Osmanlı’da “Çözülme” ve Gelenekçi Yorumcuları (XVI. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıl Başlarına)*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013), s. 110-112 vd.

⁹⁸ Abdürrezzak Bahir, Kartal muharebesi ve İbrail kalesi muhafazasında hafif ve mobilize topların Ruslara sağladığı avantajı müşahede etmişti. Bu ihtiyaca binaen savaş devam ederken Topçu Mektebi kurularak hızlı bir biçimde süratçi neferi yetiştirilmeye çalışılmıştı. Süratçi Ocağı’nın kuruluşu ise 1774 yılında olacaktır [Fatih Yeşil-Ömer Gezer, “Osmanlı İmparatorluğu’nda “Sürat” Topçuluğu I (1773-1788): Top Döküm Teknolojisi, Bürokratik Yapı ve Konuşlanma” *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 52 (2018), s. 147-150, 152-3; Fatih Yeşil-Ömer Gezer, “Osmanlı İmparatorluğu’nda “Sürat” Topçuluğu II (1773-1807): Taktik, Talim, Muharebe Performansı ve Nizâm-ı Cedid”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 53 (2019), s. 241].

kalesinin kaybedilmesi sürecinde yaşananların tafsilatlı bir şekilde aktarıldığı bu toplantılardan sonra padişah, gerekli asker ve mühimmat takviyesini göndertmiş, Sadrazam İvazzade Halil Paşa'yı azletme kararı almış ve yerine Silahdar Mehmed Paşa'yı atamıştı.⁹⁹ Görevini tamamlayan Abdürrezzak Bâhir Efendi'ye beraberinde götürmesi için iki hatt-ı hümayun verilmiştir. 15 Ocak 1771'de ordugâha dönen Abdürrezzak, 20 Ocak'ta toplanan meşverette padişahın iletmiş olduğu mesajları açıklayarak gönderdiği iki hatt-ı hümayun'u okumuştur. Böylelikle Abdürrezzak Bâhir Efendi, III. Mustafa ile bizzat irtibat kurma imkânına erişmiş ve tanınırlığını artırmıştır.¹⁰⁰

Memleketeyn'in Ruslar tarafından zaptından ve Kartal muharebesinden sonra en kritik gelişmeler 1771 yılında yaşandı. Dolgorukov kumandasındaki Rus İkinci Ordusu, önce Or Kapıyı ve sonrasında kısa süre içinde Kırım'ın stratejik tüm noktalarını ele geçirmişti.¹⁰¹ Kırım cephesinde vaziyet bu iken Babadağ'da bulunan ordugâhta da durum iç açıcı değildi. Daha önce zikredilen sıkıntılar için sadre şifa bir çözüm bulunamadığı gibi sorunlar tüm yakıcılığı ile her geçen gün kendini hissettirmeye devam etmişti. Ordugâh ile birlikte civarındaki Tulca, Maçın, İsakçı ve Hırsova gibi yerlerde de zahire ve akçe sıkıntısı yaşanmakta ve bu da azımsanmayacak sayıda firarlara sebep olmaktaydı. Bu sıkıntılar gündemiyle sadrazam başkanlığında toplanan meşverette henüz yaz aylarında tedarik sıkıntısı çekiliyorsa kışın bölgede tutunma ihtimalinin olmadığı ve bu nedenle Babadağı yerine Edirne veyahut İstanbul'un kışlak olarak tercih edilmesi gerektiği kanaatine varıldı.¹⁰² İstanbul'un savaşı finanse etme imkânının giderek tükendiği bir noktaya gelinmişti.¹⁰³ Vakit kaybetmeksizin merkeze gönderilen takrirden yalnızca acil nakit ihtiyacının karşılanması değil, ordudan tecrübeli bir şahsın padişahın huzurunda sözlü olarak yaşanan sıkıntıları aktarması da talep edilmekteydi. Bu şahsın seçimi hususunda kaynaklarda ittifak olmamasına rağmen padişah, Sadrazam Mehmed

⁹⁹ *Sadullah Enverî Târihi*, I, 194-96.

¹⁰⁰ Vâsıf, *Mehâsin* (2020), s. 463-64.

¹⁰¹ Davies, *The Russo-Turkish War*, s.172-77.

¹⁰² *Sadullah Enverî Târihi*, I, 259-60.

¹⁰³ Muhtemel bir savaşta herhangi bir para sıkıntısı yaşanmayacağını düşünen III. Mustafa'nın, Koca Ragıp Paşa'ya İstanbul'dan Ruscuk'a iki sıra halinde altın dolu keseler dizilebileceğini söylemesine rağmen, uzun barış döneminin mâli birikimi savaşın henüz ilk yıllarından itibaren "akıllara zarar" bir hızla tükenmiştir (Beydilli, *III. Mustafa*, s.230).

Paşa ve ordu ricalinin üzerinde uzlaştığı isim Abdürrezzak Bâhir'di.¹⁰⁴ Ordu ricalinin bir yıl arayla ikinci kez tecrübeli bir müşahit göndermesi, yazılı iletişimin yaşanan çaresizliği III. Mustafa ile İstanbul'daki ricale aktarmakta yetersiz kaldığı ve inandırıcılığın artırılması için bu yola başvurulduğu izlenimini uyandırmaktadır.

Abdürrezzak Bâhir, ilkinde göre farklı hususiyetler taşıyan ikinci İstanbul görevi için 19 Eylül 1771'de ordudan ayrılarak yola çıkar.¹⁰⁵ Birkaç gün sonra ordugâhta yaşanan erzak sıkıntısının had safhaya ulaşması üzerine bir kez daha tafsilatlı bir takrir yazılarak Abdürrezzak'ın ardından İstanbul'a gönderilir. Takririn muhtevasında, yaşanan para ve erzak sıkıntısının haricinde ordu ricali dahil olmak üzere salgın hastalıklarla da uğraşmakta olduğu ve kışlık mevki için Babadağı'nın yanlış bir tercih olacağı aktarılır.¹⁰⁶ Abdürrezzak Bâhir bu hususları açıklamak üzere gönderildiği hâlde niçin ardından böyle bir takrir kaleme alındığı hususu ise zaruri hâl olarak vurgulanarak kendisine her hususta danışılabileceği belirtilir. Gönderilen takrirlerde Rusların Tuna'yı aşması durumunda da ordunun direnebilecek bir vaziyette olmadığı hususu vurgulanır.¹⁰⁷ Ordudan İstanbul'a arka arkaya tahriratlar yazılırken Abdürrezzak Efendi de kendisine verilen görevi yerine getirir ve sık sık bilgisine başvurulur. Ana gündem maddesi kışlak mevki seçimi olan meşveret ise beklenmedik kararlar ve gerginliğe sahne olur. Abdürrezzak, Babadağı'nın niçin kışlık olarak seçilmemesi gerektiğini detaylı bir şekilde açıklamasına rağmen neticede III. Mustafa'nın Babadağ'da kalınmaya devam edilmesi emrini şaşkınlıkla karşılar. Tuna ötesine muhtemel bir Rus saldırısına karşı ordunun reaksiyon gösteremeyerek büyük bir hezimet yaşanacağını belirtmesine rağmen padişahın Babadağ ısrarı karşısında meşverette beklenmedik bir çıkış yaparak padişahın kararını sorgular.¹⁰⁸ III. Mustafa herhangi bir tepki vermeden toplantıya son verse de padişaha yakın ve etkili bir isim olan Yenişehirli Osman Efendi toplantı sonrası

¹⁰⁴ Enveri şahsın seçiminin sadrazama bırakıldığını belirtirken, Ahmed Vâsıf, ordudan gönderilecek şahsın III. Mustafa tarafından seçildiğini yazar [*Sadullah Enverî Târihi*, I, 261; Vâsıf, *Mehâsin* (2020), s. 497].

¹⁰⁵ Vâsıf, *Mehâsin* (2020), s. 498.

¹⁰⁶ Hastalıkla boğuşan kişilerden biri de Reisülküttap Mehmed Emin Recai Efendi idi (*Sadullah Enverî Târihi*, I, 263).

¹⁰⁷ *Sadullah Enverî Târihi*, I, 264-65.

¹⁰⁸ "...Ricâl ve sâyir ru'êsânın ıztırâbları kemâlde ise dahi bilâ-emr hareket, tavr-ı ubûdiyyetden hâric olduğunu bilirler; ancak kendi irâdeleriyle gelmeyüp, kasrî ve cebrî gelürler ise hâl neye müncer olur?" dedikde, meclisde bulunanlar mebhût ve taraf-ı şâhâne'den mu'âmele-i sükût zuhûruyla fesh-i meclise işâret olunup..." [Vâsıf, *Mehâsin* (2020), s. 500-501]. Vâsıf, bu hadiseyi bizzat Abdürrezzak'tan naklen kaydetmiştir.

Abdürrezzak Bâhir'i bu beklenmedik hareketinden dolayı sert bir biçimde uyarır.¹⁰⁹ Böyle bir çıkış yapmasına, cephede birkaç kez ölüm tehlikesi atlatarak tanıklık ettiği acziyet ve zâfiyet halinin padişah nezdinde yok sayılmasını kabullenememesi sebep olmuş olmalıdır.

İstanbul'dan gelecek kararı bekleyen ordugâhta ise korkulan ihtimal gerçekleşmekteydi. Rusların Tuna'yı aşarak Tulça üzerinden yaklaşmakta olduğu haberi ordugâhta şok etkisi yaratmış ve büyük bir karışıklığa sebep olmuştu. Ordunun herhangi bir mücadeleyi karşılayamayacağı aşikâr olduğundan Sadrazam Mehmed Paşa'nın emriyle İstanbul'dan gelecek emre bakılmaksızın bozulup geri çekilmektense karşılaşmadan evvel Hacıoğlupazarı'na geri çekilme kararı alındı ve Sancak-ı Şerif alınarak ordugâh terk edildi.¹¹⁰ Bu fiili durum bir tahrir yazılarak İstanbul'a bildirildi.¹¹¹ III. Mustafa'nın sözünün üzerine söz söyleme cesareti gösteren Abdürrezzak, cephede yaşananlardan habersiz olarak meşveretteki davranışından pişman olmuş ve padişahın kendisini herhangi bir yere süreceği korkusu ile beklemeye başlamıştı.¹¹² Cepheden gelen ve haklılığını ispatlar nitelikteki tahrir üzerine ise III. Mustafa kendisini huzuruna çağırarak bundan sonra ne yapılması gerektiğini danışır ve Abdürrezzak'ın verdiği cevaba binaen kışlak mevkii olarak Pazarcık seçilir.¹¹³ Neticede bir kâtip olarak padişahın huzurunda ender görülebilecek bir davranış sergilediği halde haklılığı, sürülmesini veya belki de katlini önlemişti. Bununla birlikte, tıpkı ilk İstanbul görevi sırasında olduğu gibi bu sefer de sadrazamın azledilmesi hususu gündeme gelir ve Silahdar Mehmed Paşa'nın azline karar verilir.¹¹⁴ Abdürrezzak İstanbul'dan ayrılırken ona verilen görev ise oldukça semboliktir. Buna göre 1768'de alelacele sefer ilanına karşı çıktığı için azledilen eski hâmisî Muhsinzade Mehmed Paşa yeniden sadarete atanırken, mühür-i hümayunu sadrazama verme görevi de eski mektupçusu Abdürrezzak'a tevdi edilir.¹¹⁵ İstanbul'daki

¹⁰⁹ Abdürrezzak Bâhir'in yolunun kesiştiği isimlerden ve 1768-1774 savaşının ilginç simalarından birisi olan Yenişehirli Osman Efendi hk. bkz. Bölüm 2.2.

¹¹⁰ *Sadullah Enverî Târihi*, I, 273. Babadağ'ında yaşayan halk Osmanlı ordusunun beklenmedik hızlı geri çekilişi karşısında şok olur. Halk nazarında çekilme olacaksa da birkaç gün mücadele olduktan sonra olacağının beklendiği aktarılmaktadır (*Sadullah Enverî Târihi*, I, 274).

¹¹¹ *Sadullah Enverî Târihi*, I, 275.

¹¹² Bu korkuyu yaşamasında III. Mustafa kadar, padişahı etkileyebilecek bir isim olan Yenişehirli Osman Efendi'nin sert uyarısı da etkili olmuş olmalıdır.

¹¹³ Vâsıf, *Mehâsin* (2020), s. 501.

¹¹⁴ Vâsıf, *Mehâsin* (2020), s. 506-7.

¹¹⁵ Şem'dânî-zâde, *Mürî't Tevârih*, II.B., s. 84.

görevini tamamlayan Abdürrezzak Bâhir, 28 Kasım 1771’de Pazarcık’ta ordugâha varır ve Silahdar Mehmed Paşa’ya azledildiğini bildirerek mührü kendisinden alır.¹¹⁶ Bunun ardından 6 Aralık’ta Ruscuk’a vararak orada bulunan müstakbel Sadrazam Muhsinzade Mehmed Paşa’ya mührü teslim eder.¹¹⁷ Böylelikle 1768’den 1772’ye 5 kez el değiştiren mührü¹¹⁸ eski sahibine geri dönerken mâli ve askerî olarak direncini yitiren devletin menfaati gereği savaş yerine barış için mücadele edilecek yeni bir dönem başlamış olur. Abdürrezzak Bâhir Efendi, bu mücadelenin önde gelen isimlerinden biri olacaktır.

2.2. Birinci Reisülküttaplığı

Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa, sadaret makamına gelişinin ardından ordugâhta devlet ricaline hil’at giydirir, ancak tören esnasında bir kişinin eksikliği dikkatini çeker. Bu kişi, hastalığını hâlâ atlatamayan Reisülküttap Mehmed Emin Recai Efendi’dir.¹¹⁹ Muhsinzâde, reisülküttaplık makamında bulunan Recai Efendi’nin yaklaşık üç aydır hasta olduğunu, makamının gerektirdiği işleri yerine getiremediğini ve görevden affı için talepte bulunduğunu öğrenir.¹²⁰ Bu minvalde reisülküttaplık makamına kimin atanacağı hususu gündeme gelirken ibre yaklaşık yedi yıl sadaret mektupçuluğu görevi yapan Abdürrezzak’tan yana ağır basar.¹²¹ Böylelikle Abdürrezzak Bâhir Efendi 21 Ocak 1772’de (15 Şevval 1185) “serâyir-i hafâya-yı devletin”¹²² sahibi, yani reisülküttap olur.¹²³ Reisülküttaplık makamına eski mektupçusu Abdürrezzak Bâhir’i getirmesi ile Muhsinzâde kendi kadrosunu da şekillendirmiş olmaktaydı. En yakınındaki iki isimden diğeri olan sadaret kethüdalığı görevinde ise Şubat 1771’den bu yana Abdürrezzak’ın

¹¹⁶ *Sadullah Enverî Târihi*, I, 281.

¹¹⁷ Bununla birlikte Abdürrezzak’ın oğlu Ahmed Hamid’in babasının maiyetinde olduğunu mührün teslim edilmesi hadisesine bizzat tanıklık eden Enverî’den öğrenmekteyiz. (*Sadullah Enverî Târihi*, I, 283).

¹¹⁸ Sırasıyla; Hamza Paşa (Silahdar), Mehmed Emin Paşa (Yağlıkçızade, Hindî), Moldovancı Ali Paşa, İvazpaşazade Halil Paşa, Silahdar Mehmed Paşa.

¹¹⁹ Bkz. Dipnot 106.

¹²⁰ *Sadullah Enverî Târihi*, I, 295.

¹²¹ Enverî, sadrazamın reisülküttaplık için Abdürrezzak Bâhir’in uygun olduğunu İstanbul’a bildirilerek onay aldığını naklederken Vâsıf ise Abdürrezzak’ın reisülküttap olarak atanması kararının bizzat padişah tarafından gizlice Muhsinzâde’ye iletildiğini nakleder (*Sadullah Enverî Târihi*, I, 295; Vâsıf, *Mehâsin* (2020), s. 513).

¹²² Gizli devlet sırlarının sahibi.

¹²³ BOA, TS.MA.e., 851/14; *Sadullah Enverî Târihi*, I, 294-5; Şem’ dâni-zâde, *Mürî’t Tevârih*, II.B., s. 84-85; Vâsıf, *Mehâsin* (2020), s. 513. Kararın resmileşmesinden evvel Abdürrezzak’ın yaklaşık 2 ay de facto olarak reisülküttaplık yaptığı anlaşılmaktadır. (*Sadullah Enverî Târihi*, I, 286, 290-91).

kayınbiraderi Ahmed Resmî Efendi bulunmaktaydı.¹²⁴ Kadronun bir diğer üyesi de yeni yeni kendini göstermeye başlayan ve Abdürrezzak Bâhir'in himâyesinde yükselmekte olan Ahmed Vâsıf Efendi idi.¹²⁵ Abdürrezzak ile birlikte adı geçen bu iki isim, Muhsinzâde liderliğinde “Kaynarca ricali” olarak da adlandırılabilir bu grubun önde gelenlerini oluşturur.¹²⁶

Abdürrezzak Bâhir'in Reisülküttap olarak görev yapacağı ikinci Muhsinzâde dönemine geçmeden önce sonuçsuz kalan bazı barış teşebbüslerinden kısaca bahsetmek gerekmektedir. İlk teşebbüslerin galip taraf olan Ruslardan geldiği görülmektedir. Moldovancı Ali Paşa'nın sadaretinin ilk günlerinde Ruslardan kış ayları için bir mütâreke teklifi gelmiş ancak bu teklif reddedilmişti.¹²⁷ Kartal mağlubiyetinin akabinde ise Mareşal Rumyantsev, Sadrazam İvazzade Halil Paşa'ya Ekim 1770'de sulh talebini iletirse de bu teklifin Rusların zayıflığına binaen yapıldığı düşünülerek bu da reddedilir.¹²⁸ Rusların zikredilen teklifleri haricinde, savaşın başlangıcında tarafsız kalma politikası benimseyen Avrupa devletlerinin de tavrında bir değişiklik yaşandığı görülür. Rusların beklenmedik bir hızla ilerleyişi, denge/ittifaklar sistemini tehdit edecek bir boyuta ulaştığından Avusturya ile Prusya duruma müdahil olma kararı alınarak savaşan devletlere arabuluculuk teklif eder.¹²⁹ III. Mustafa Eylül 1770'de teklife olumlu yanıt verirken, II. Katerina ise 9 Kasım 1770 ve sonrasında 1771 başlarında Friedrich'e ilettiği kabulü zor barış şartları ile savaşa devam etmek arzusunda olduğunu gösterir.¹³⁰ Gelineen durum Avusturya-Rusya ilişkilerinin son derece gerilmesine sebebiyet vermekle birlikte bu iki devlet arasındaki gerilimin sıcak bir çatışmaya dönüşmesi ihtimalini ortaya çıkarır.

¹²⁴ Bkz. Dipnot 24.

¹²⁵ Ethan L. Menchinger, *The First of Modern Ottomans: The Intellectual History of Ahmed Vâsıf*, (Suffolk: Cambridge University Press, 2017), s. 40-41.

¹²⁶ İbrahim Münib Efendi, Süleyman Penah Efendi gibi isimler de bu kadro içerisinde konumlandırılabilir.

¹²⁷ Şem'dânî-zâde, *Mürî't Tevârih*, II.B., s. 14.

¹²⁸ Aksan, *Ahmed Resmi*, s. 153-4; Resmi, *Hulasatu'l itibar*, s. 112.

¹²⁹ II. Friedrich ile II. Joseph, Ağustos 1769'de Moravya ve Eylül 1770 yılında Neustadt'ta olmak üzere iki kez bir araya gelerek Rus ilerlemesine karşı ortak bir tavır takınmak hususunda mutabık kalırlar. Eflak ve Boğdan'daki Rus hakimiyeti özellikle Avusturya açısından kabul edilemezdi [Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, 662-63; Karl A. Roider, *Austria's Eastern Question, 1700-1790* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1982), s. 115-16; Beydilli, *Büyük Friedrich ve Osmanlılar*, s. 98].

¹³⁰ Katerina'nın şartları şunlardı; “Azak ile Küçük ve Büyük Kabartay'ın Rusya'ya devredilmesi, Karadeniz'de serbest dolaşım hakkı, İstanbul'da Yedikule'de hapsedilen Rus kapı kethüdası Obreskov'un serbest bırakılması, Rumlar için genel af, Kırım'ın bağımsızlığı, savaş tazminatı olarak 25 yıl süreyle Eflak ve Boğdan'ın idaresini üstlenmek” (Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, 664; Davies, *The Russo-Turkish War*, s. 161).

Öyle ki 6 Temmuz 1771’de Avusturya ile Osmanlı Devleti arasında –resmen onaylanmasa da- ömrü kısa sürecek olan gizli bir ittifak antlaşması imzalanır.¹³¹ Kaunitz, yıl sonuna gelmeden keskin bir politika değişikliğine gidecek ve bu antlaşma hükümsüz kalacaktı. Bu değişikliğe Prusya Kralı II. Friedrich’in olası çatışmayı önleyecek bir formül olarak II. Katarina’ya sunduğu Lehistan’ın paylaşımı teklifi sebep olmuştu.¹³² Rusya’nın bu teklifi kabul etmesi ve Eflak ile Boğdan’da kalıcı olmayacağını açıklamasıyla Avusturya’nın Aralık 1771’de Prusya ve Rusya’nın yanında paylaşımına dahil olması çatışma ihtimalini ortadan kaldırdı.¹³³ Lehistan’ın paylaşımı konusunda ön mutabakat 1771 yılı sonu, 1772 yılı başında sağlansa da görüşmeler bir süre daha devam edecek ve resmî olarak ilk antlaşma 25 Temmuz/5 Ağustos 1772’de imzalanacaktı.¹³⁴

Rusya ile Osmanlı Devleti arasında arabulucuların girişimleri neticesinde ateşkes ve sonrasında barış görüşmelerinin başlaması konusunda mutabakat sağlanmıştı.¹³⁵ Osmanlı tarafını Süvari Mukabelecisi Abdülkerim Efendi, Rusya tarafını ise Ivan Simolin’in temsil ettiği Yergöğü’ndeki mütareke görüşmeleri yaklaşık bir ay sürmüş ve 5 Haziran 1772’de 9 madde üzerinde uzlaşılarak Eylül ayının sonuna dek ateşkes ilan edilmişti.¹³⁶ Konumu Fokşan olarak belirlenen barış görüşmelerinde Rusları birinci murahhas olarak Grigori Orlov, ikinci murahhas olarak ise Aleksey Obreskov temsil edecekti.¹³⁷ Müzakerelere katılacak Osmanlı heyetinin seçimi süreci Ruslar kadar hızlı olmayacaktı. Mevcut şartlar göz önüne alındığında Abdürrezzak Bâhir Efendi’nin Reisülküttap olarak karşı karşıya kalacağı ilk sınav yaklaşmaktaydı.¹³⁸

¹³¹ Roider, *Austria’s Eastern Question*, s. 117-120.

¹³² Davies, *The Russo-Turkish War*, s. 162.

¹³³ Roider, *Austria’s Eastern Question*, s. 126.

¹³⁴ Davies, *The Russo-Turkish War*, s. 185-6. 25 Temmuz Prusya-Rusya, 5 Ağustos Avusturya’nın dahliyle üçlü paylaşım antlaşması imzalanır. Lehistan’da Diet (meclis) antlaşmayı Eylül 1773’te onaylarken, Poniatowski bunu 8 Ekim’de onaylamıştır.

¹³⁵ *Sadullah Enverî Târihi*, I, 309-310. Hazırlanan taslak metin 1772’nin yaz aylarını kapsayan üç aylık bir mütarekeyi öngörmekteydi (*Sadullah Enverî Târihi*, I, 297). Rusların Kırım’ın bağımsızlığı hususunu kırmızı çizgi olarak gördüğünü bildirmesine rağmen İstanbul’daki rical zaruret hali nedeniyle görüşmelerin başlanmasına onay vermiştir [Vâsıf, *Mehâsin* (2020), s. 522].

¹³⁶ *Sadullah Enverî Târihi*, I, 320-21. Mütareke maddeleri için bkz. *Sadullah Enverî Târihi*, I, 324-26. Deniz cephesi için ayrıca Bahr-i Sefid Mütarekesi imzalanmıştır [Osman Köse, *1774 Küçük Kaynarca Antlaşması*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020), s. 73-75].

¹³⁷ Vâsıf, *Mehâsin* (2020), s. 522.

¹³⁸ XVIII. yüzyılda diplomasinin artan önemi ile birlikte bu alandaki en yetkili mevki haline gelen Reisülküttaplık makamındaki görevliler –genellikle- mükâlemelerde murahhas olarak görev alırlardı (Ahışhalı, *Reisülküttâblık*, s. 214-15).

Mütareke sonrasında gerçekleştirilecek barış görüşmelerinde Osmanlı'yı temsilen birinci murahhas olarak Tevkii Yenişehirli Osman Efendi ile ikinci murahhas olarak Ayasofya Şeyhi Yasincizâde Osman Efendi belirlenir.¹³⁹ Bu durum bilfiil Reisülküttap olan Abdürrezzak Bâhir Efendi'nin niçin heyette yer almadığı sorusunu ortaya çıkarır.¹⁴⁰ Sürecin başlangıcında III. Mustafa'nın bu görev için öncelikle Yenişehirli Osman Efendi ve rikab reisi¹⁴¹ İsmail Raif Efendi'yi düşündüğü anlaşılır. Padişah için birinci murahhas konusu tartışmaya kapalıdır; ancak İsmail Raif'in heyette yer alması hususu da sonradan sakıncalı görüldüğünden ikinci murahhas olarak kimin tayin edileceği konusu gündeme gelir.¹⁴² Bu noktada esas reisülküttap orduda bulunmaktayken İstanbul'daki vekilinin ikinci murahhas olarak düşünülmesi de ilginçtir. Her ne kadar reis vekili savaş sırasında üçüncü devletler ile irtibatta daha fazla rol alıyor olsa da¹⁴³ görevde ve cephede olan bir reisülküttap yerine vekilinin düşünülmesi hususu III. Mustafa'nın tercihi olarak okunabilir. Muhtemel sebeplerden birini III. Mustafa'nın, Abdürrezzak Bâhir sadaret mektupçusu iken huzurunda yaptığı "saygısızlığı" unutmadığı ve belki de bu nedenle onu heyetin dışında tutmaya karar verdiği teşkil etmekteyse de izaha muhtaç bu problemde padişahın esas motivasyonunun müzakere masasına hakim olma arzusu olması daha muhtemeldir.¹⁴⁴ III. Mustafa'nın uygulanagelen usulü bilmesine ve bunu sadrazamına da hatırlatarak ikinci murahhaslık görevine Abdürrezzak'ın seçilebileceğini ifade etmesine rağmen kararı ordu ricaline bırakmadığı anlaşılmaktadır.¹⁴⁵ Anlaşıldığı üzere murahhaslardan birinin İstanbul'dan, diğerinin ise ordudan bir isim olacağı hususu

¹³⁹ Vâsîf, *Mehâsin* (2020), s. 537.

¹⁴⁰ Mükâlemelerde reisülküttap mutlaka hazır bulunur, katılmasına engel teşkil eden bir durum olduğunda da görüşme ertelenirdi (Ahışhalı, *Reisülküttâblık*, s. 219).

¹⁴¹ Osmanlı'da savaş zamanında bürokrasi sefer bürokrasisi ve İstanbul'daki bürokrasi olarak ikili bir yapı almaktaydı. Sadrazamın maiyetinde olması hasebiyle seferde bulunmak zorunda olan reisülküttabın İstanbul'daki işlerin aksamadan sürdürülebilmesi için rikab reisi adında bir vekil atanırdı. Sefer zamanındaki vekâlet bürokrasisi için bkz. Recep Ahışhalı, "Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Sefer Yapılanması ve Karşılaşılan Problemler", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 34 (2016), s. 1-40.

¹⁴² "beynimizde kalur Osman efendi baş murahhas olmalıdır. Bu hususlarda gayreti ve hamareti vardır" (BOA, TSMA.e, 789/1, s. 9).

¹⁴³ Ahışhalı, *Reisülküttâblık*, s. 210.

¹⁴⁴ Bkz. Dipnot 108. Reisülküttap olarak atanmasının bizzat padişahın emriyle gerçekleştiği bilgisi (Bkz. Dipnot 121) bu ihtimali zayıflatmaktadır.

¹⁴⁵ "bahusus selefde reis efendiler olagelmıştır" (BOA, TSMA.e, 789/1, s. 9; 788/60). Ayrıca Yasincizade Osman Efendi'nin elçiliği Rus cenahında mütakabiliyet açısından sorun çıkartacaktı [Bilal Kaya, "Mehmed Nahîfî Efendi'nin 1772 Fokşan Barış Görüşmeleri Zabıtlarının Transkripsiyonu ve Fokşan Barış Görüşmeleri", (Lisans Tezi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, 2019), s. 34-5, 134 vd.; *Sadullah Enverî Târîhi*, I, 341-42].

gündeme gelmişken Yasincizade Osman Efendi tercihiyle her iki murahhasın da İstanbul'dan seçilmesi dikkat çeker. Bu durum, Moskova ile İstanbul'da hükümdarların hareket tarzının birbirine benzediğini gösterir. Her iki hükümdar da görüşme heyetine kendilerine yakın isimleri atayarak süreçte ağırlıklarını koymak istemiş olmalıdır.¹⁴⁶ Netice itibarıyla bilfiil Reisülküttap olarak görevde olan Abdürrezzak Bâhir Efendi beklenmedik bir şekilde görüşme heyetinin dışında bırakılır.¹⁴⁷

Abdürrezzak Bâhir'in görev alacağı Bükreş görüşmelerinin başlangıcı olması hasebiyle Fokşan görüşmelerini gerektiği ölçüde incelemek gerekmektedir. 13 Haziran'da İstanbul'dan beraberinde Avusturya elçisi Thugut ve Prusya elçisi Zegelin ile birlikte yola çıkan Osmanlı heyeti 5 Temmuz'da ordugâha varır.¹⁴⁸ Heyetin yolculuğunun beklenenden uzun sürmesi üzerine Ruslar daha fazla bekletilmemek üzere bir uyarı kaleme alır. Abdürrezzak Bâhir Efendi bu nedenle ordugâha gelindiği gün başta Yenişehirli Osman Efendi olmak üzere heyeti sert bir biçimde uyarır ve bir an evvel mükâleme noktasına doğru yola çıkılması gerektiğini söyler.¹⁴⁹ Bu uyarıya rağmen heyetin birkaç gün ordugâhta kaldığı anlaşılmaktadır. 7 Temmuz'da Abdürrezzak Bâhir heyetle tekrar bir toplantı yapar; ancak konu bu kez farklıdır: Lehistan'ın paylaşımı. Görüşmede paylaşım mevzusunun elçilere sorulduğu, paylaşımı inkâr edemeseler de tafsilatını açıklamaya yetkileri olmadığını bildirdikleri görülür.¹⁵⁰ Ordugâhta yapılan toplantıların sonrasında hazırlıklarını tamamlayan heyet, görüşmelerin yapılacağı Fokşan'a hareket eder. Osmanlı murahhasları İstanbul'dan ayrılırken Rusların taleplerini bilmekte ve bu taleplere binaen kendilerine verilen ruhsatları beraberlerinde taşımaktaydı. Bu taleplerin içerisinde en önemlisi ve görüşmelerin ana konusunu

¹⁴⁶ II. Katerina mükâleme heyetini oluştururken kendine yakın olan –aynı zamanda âşıklarından birisi olan- Grigori Orlof'u baş murahhas atarken, ikinci murahhas olarak ise uzun yıllar İstanbul'da Rusya'nın elçiliğini yapmış Obreskov'u tayin etmişti. Bu tercihinde dış işleri nazırı Panin'in adamı olarak gördüğü Obreskov'u ikinci planda tutarak mükâlemelerde ağırlığını koymaya çalıştığı belirtilmektedir (Davies, *The Russo-Turkish War*, s. 187). Osman Efendi her ne kadar Muhsinzade Mehmed Paşa'nın ilk sadaretindeki reisülküttaplığı sırasında Abdürrezzak ile yakın çalışma imkânı bulsa ve barış taraftarı olarak nakledilse de zaman ve şartlar değişmişti. Onun murahhas olarak atanmasında Muhsinzade'den ziyade III. Mustafa'nın rolü olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁴⁷ III. Mustafa'nın Muhsinzade'ye gönderdiği diğer bir hatt-ı hümayunda son şeklini verdiği heyete sadrazamın istediği bir kişiyi ekleyebileceğini söylemesi neticeyi değiştirmeyecektir. "...murahhaslar nizamında bilinmeyerek kusur oldu ise o tarafda tekml idesiz..." (BOA, TSMA.e, 789/2, s. 37).

¹⁴⁸ *Sadullah Enverî Târihi*, I, 338.

¹⁴⁹ Engin Çetin, "Mehmed Emin Recâî Efendi'nin 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşına Dâir Mecmuası (Değerlendirme-Çeviri Metin)", (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2017), s. 109.

¹⁵⁰ *M. Emin Recâî Efendi Mecmuası*, s. 110-112.

oluşturacak husus Kırım'ın bağımsızlığı meselesiydi. Ulemadan Yasincizade Osman Efendi'nin neden mükâleme heyetinde yer aldığı sorusunun cevabı da bu noktada yanıtlanmaktaydı: Kırım'ın bağımsızlığı hususunda şeriata aykırı bir karar alınmamasını temin etmek.¹⁵¹ Büyük çoğunluğu Müslüman nüfus ile meskûn olan Kırım'ın bağımsızlığına dair İstanbul'dan sınırlı bir izin çıkarken 50 bin akçeye dek tazminat verilebileceği kararı alınmıştı.¹⁵² Savaşa başlarken hedeflediklerinden kat be kat fazlasını alan Ruslar, sahadaki bariz üstünlüklerine binaen hem Fokşan'da hem de Bükreş'te elleri güçlü bir şekilde masaya oturacaklardı.¹⁵³

Fokşan'da 27 Temmuz'da başlayan ve yaklaşık 1 ay boyunca 3-4 oturumda gerçekleşen görüşmeler başlangıcından itibaren gergin bir havada gerçekleşti.¹⁵⁴ Yasincizâde Osman Efendi'nin rütbesi nedeniyle mütekabiliyet mevzusu, Avusturya ve Prusya elçilerinin görüşmelere katılmasının Ruslar tarafından engellenmesi gibi hususlarla başlayan görüşmelerin esas konusunu oluşturan Kırım'ın bağımsızlığı meselesi aynı zamanda görüşmelerin sona ermesinin de sebebi olacaktı.¹⁵⁵ Osmanlı murahhaslarının, kendilerine Kırım'ın bağımsızlığı hakkında sınırlı bir izin verilmesine rağmen bunu dikkate almayarak bağımsızlık konusunun tartışmaya kapalı bir şekilde şeriata aykırı olduğunu ve mümkün olamayacağını belirtmeleri dikkat çekicidir.¹⁵⁶ Bunun üzerine III. Mustafa, Rusların ısrarı karşısında verilen iznin dışına çıkmadan bağımsızlığın görülebileceğini, görüşmeler çıkmaza girerse “şer-i şerif'in” sınırları içerisinde taviz verilebileceğini bildirir.¹⁵⁷ Rusların ısrarına ve bu hususu kırmızı çizgi

¹⁵¹ “Ayasofya-ı kebir cami vaizi Yasincizade Osman Efendi'nin tercihan terfiki ancak mevadd-ı musalaha-i şer'e tatbik olunarak rabıta-bend olmak mülahazasına mübeyyindir” (BOA, TSMA.e, 789/1, s. 5).

¹⁵² Verilen izin Kırım'ın dışişlerinde serbest olmasını ancak dini işlerinde Osmanlı'ya bağlılığını sürdürmesini ve seçilen yeni Han'ın İstanbul tarafından onaylanması kapsamaktaydı (BOA, TSMA.e, 448/33). Aynı hatt-ı hümayun Mehmed Emin Recai Mecmuası'nda da yer almaktadır (*M. Emin Recâi Efendi Mecmuası*, s. 105-6).

¹⁵³ Kasım 1768'de Petersburg'da iki savaş hedefi vardı: Karadeniz'de dolaşım serbestliği elde etmek ve Lehistan toprakları aleyhinde genişlemek (H.M. Scott, *The Emergence of Eastern Powers*, s. 206). Bununla birlikte Ruslar hakimiyet sağladıkları Kırım'da da ayrı bir diplomasi trafiği yürütmekte ve bağımsızlık konusunu hukuki bir temele isnat etmek için görüşmeler yapmaktaydı. Kırım'daki Rus diplomasi trafiği için bkz. BOA, TSMA.e, 1175/19; Davies, *The Russo-Turkish War*, s. 176-77.

¹⁵⁴ *Sadullah Enverî Târihi*, I, s.349.

¹⁵⁵ *Nahîfî Efendi*, s. 134, 140 vd.

¹⁵⁶ *Nahîfî Efendi*, s. 53.

¹⁵⁷ III. Mustafa ayrıca Şer'-i şerifin sınırları çerçevesinde verilen iznin dahi sıkıntılı olduğunu ancak ordunun içerisinde bulunduğu zâfiyet halinin bu iznin verilmesini icbar ettiğini söyler (BOA, TSMA.e, 789/1, s. 5).

olarak belirtmelerine rağmen Osmanlı heyeti tutumunda bir değişikliğe gitmez ve Rus heyetini Lehistan paylaşımı için vakit kazanmakla suçlar.¹⁵⁸ III. Mustafa görüşmelerin akamete uğramaması için heyete uyarı niteliğinde bir hat kaleme alır ve ordunun hâli ortadayken işi yokuşa sürmemelerini söyler.¹⁵⁹ Aynı şekilde Rus murahhasları da taleplerinin şeriata aykırı olduğunu söyleyen Osmanlı heyetine konunun istenirse “kılıfına uygun” hâle getirilebileceğini söyler; ancak olumlu bir geri dönüş alınamaz.¹⁶⁰ Netice itibarıyla heyetler görüşmelerin sonlanmasına karar verir ve Fokşan görüşmeleri neticesiz kalır.¹⁶¹ Her iki taraf da müzakerelerin kesilmesinde sorumluluğu kendi murahhaslarına yüklemektedir: Rus heyetinde birinci murahhas Grigori Orlov¹⁶², Osmanlı heyetinde ise birinci murahhas Yenişehirli Osman Efendi¹⁶³ suçlanmaktaydı.

¹⁵⁸ *Nahîfi Efendi*, s. 56, 59-60, 62 vd.

¹⁵⁹ “...serbestiyet-i Tatar’da vüs’atlice ruhsatı mutazammın diğer Hatt-ı Hümayunum irsal olunmağla Allah aşkına olsun.....Yasincizade Efendi’nin kavline mecmu’-ı ulema razı olmağla müsaade-i şer’î derecesinde ruhsata niçün vesvese ediyor. vesvese eylemeyüp askerin hâli malumu olmağla za’f-ı hale nazar ile tatbik-i şer’ iderek nizama gayretini tahrir ve te’kid eyleyesiz...” (BOA, TSMA.e, 789/2, s. 38).

¹⁶⁰ “...murahhas-ı mûmâileyh ahkâm-ı mülkiyye ba’zen şer’e ba’zen kanuna tatbik ile icrâ oluna gelip ve bizim devletimizde dahî bu vechle câri olmağla yine irâde-i pâdişâhî ta’alluk eylediği sûrette elbette şer’e veyahûd kanuna tatbik ile nizamın imkânı bulunur demekle...” (*Nahîfi Efendi*, s. 55). Bununla birlikte Rus murahhasları belirtilen şartların daha evvel İstanbul’a iletildiğini ve Osmanlı heyetinin bundan haberdar değilmiş gibi davranmasını da garipsemişlerdi (*Nahîfi Efendi*, s. 56). Ayrıca Osmanlı ordusunun hâli ortadayken masadaki temsilcilerinin altını dolduramayacakları surette direnç göstermelerine de bir anlam veremezler. “...askerinizin hâl ve şartları malumunuz iken ısrarınıza kemal-i mertebe taaccüb olunur deyü dillerine gelen türrehatı i’lan edüp...” (BOA, DVE., 9/76).

¹⁶¹ *Nahîfi Efendi*, s. 100; *Sadullah Enverî Târîhi*, I, 355.

¹⁶² Hariciye nazırı Panin ve ikinci murahhas Obreskov açıkça Orlov’u suçlar (Davies, *The Russo-Turkish War*, s. 188). Rus heyetinde birinci murahhas olarak bulunan Grigori Orlov, aynı zamanda II. Katerina’nın sevgilisiydi, ancak Moskova’daki kardeşi Aleksey’den aldığı mektupta Katerina’nın Vasilçikov adında bir muhafız subayı ile aşk yaşamaya başladığını öğrenmesi üzerine başlangıçta “devletimin maslahatı için Peterburg’a geç varmamda be’is yoktur maslahat-ı vakte vücudumu bezl ederim” demesine rağmen kardeşinden mektup geldiğini bildirerek müzakereleri kesip Petersburg yoluna çıkmıştı (Robert K. Massie, *Çariçe Katerina*, çev. Hakan Abacı, (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2020), s. 459-60; *Nahîfi Efendi*, s. 49, 58).

¹⁶³ Yenişehirli Osman Efendi’nin ise görüşmelerin başlangıcında ordunun savaşamayacak durumda olduğuna dair tespiti müzakere masasındaki ve sonrasındaki tavrı ile örtüşmemekteydi. Yenişehirli’nin görüşmeler devam ederken zaman zaman gerçeklik zemininden kopuk olduğunu ortaya koyan beyanatlarda bulunduğu görülür. “...Lakin bu def’a fesh-i meclis olunmak lâzım gelirse fimâba’d Rusya devleti bu meclisleri arayıp bulamayacağı ve bir daha Osmanlûnun musâlaha semtine vechen mine’l- vücuh râğbet eylemeyeceği meczûmumdur...” (*Nahîfi Efendi*, s. 93, 133). III. Mustafa’nın başlangıçta görüşmelerin seyrini değiştireceğini umut ederek Yenişehirli Osman Efendi’ye gönderdiği mektuplar da aynı acziyet halinin farklı bir boyutunu gösterdiği gibi gerçeklik zemininden kopukluğun en üst düzeyde temsil edildiği vahim bir tablo çizer (Beydilli, *III. Mustafa*, s. 228). Bununla birlikte Yenişehirli Osman Efendi’nin çağdaş kaynaklarda da çok sert bir şekilde eleştirildiği görülür. Hem Ahmed Resmî hem de Ahmed Vâsıf Kırım’ın bağımsızlığı hususunda Osman Efendi’nin taviz vermemesini kendi istikbalini düşünmesi ile bağdaştırır (Resmî, *Hulasatul-itibar*, s. 118; Vâsıf, *Mehâsin* (2020), s. 542-44, 547). Osman Efendi’nin padişaha yakın bir isim olmasına rağmen (bkz. Dipnot 146) III. Mustafa nezdinde de son derece olumsuz bir imajı olduğu görülmektedir. “...esrarı hıfz edemez bir adem olduğu mücerrebinizdir...” (BOA, TSMA.e, 789/1, s. 14).

Fokşan görüşmelerinin hemen sonrası, müzakere masasının devrilmemesi için verilecek mücadeleye sahne olacaktı. Her iki devletin de mütarekenin devamı için makul gerekçeleri vardı. Rus tarafında II. Katerina'nın en korktuğu husus olan aynı anda üç cephede savaşma ihtimalinin belirmesi, Osmanlı tarafında ise ordunun yetersiz hali mütarekenin devamını her iki taraf için de en iyi seçenek olarak sunuyordu.¹⁶⁴ Bu çerçevede, Mareşal Rumyantsev Sadrazam Muhsinzade Mehmed Paşa'ya iki tarafın murahaslarını suçlayan ve görüşmelerin devamı için niyet beyanını içeren bir mektup gönderir.¹⁶⁵ Aynı zamanda II. Katerina da Petersburg'daki Avusturya elçisi vasıtasıyla İstanbul'a ilettiği mesajında görüşmelerin neticesiz kalmasından birinci murahası Orlov'u sorumlu tuttuğunu, barışı sağlama niyetinde olduğunu ve müzakerelerin yeniden başlaması için tekrar Obreskov'u murahas olarak görevlendireceğini belirtir.¹⁶⁶ Rumyantsev'in mektubu üzerine toplanan meşverette mütarekenin uzatılması için ortak karar alınır ve Muhsinzade, durumu iletmesi için Ahmed Vâsıf Efendi'yi görevlendirir.¹⁶⁷ Yaş'ta Rumyantsev, Obreskov ve Vâsıf Efendi arasında gerçekleştirilen görüşme sonrasında 10 Eylül'de tamamlanacak mütarekenin 40 gün daha uzatılması ve bu arada murahas tayinleri ile görüşmelerin yeniden başlaması kararı alınır. Kısa sürede hızlı bir görüşme trafiği ile böyle bir netice alınması bir bakıma müzakere masasındaki murahasların fevriliğini ortaya koyar niteliktedir. Netice itibarıyla mütarekenin bitmesine çok kısa bir süre kala Rumyantsev ve Muhsinzade'nin inisiyatifıyla müzakere

“...Osman efendinin tahriratlarını hiç kimse fehmi edemeyüb iş ibtale kaldı henüz mükâleme etmediği sadedi kalbinde hayal eylediğini tahririnde mükâleme deyü yazdığını gelmedikde tashih edemediler birisi mükâlemeye gelmiş ulema efendiler dahi ağnamamışdır” (BOA, TSMA.e, 709/34). “...Osman Efendi'nin şerri malumunuzdur, sulhun ahar yediyle olmasını istemez..... Allah aşkına olsun bu tahririmi ve mukaddemini Osman Efendi ye ifşa etmeyesiz. Zira işgüzar lazımlı âdemdir...” (BOA, TSMA.e, 789/1, s. 19). Bu olumsuz ifadelerle rağmen “iş görür âdem” olduğu için kendisine görevler verilmeye devam edilmesi de kaht-ı rical tabirine tekabül edecek bir vaziyete örnek teşkil eder. Bu noktada tarihyazımında sıkça yaşanan, olumsuzlukların şahıslara fatura edildiği ve günah keçisi ilan edilerek incelenen hadiselerin zeminini yok sayma hatasına da düşülmemesi gerekir. Bu hususa dikkat edilmek kaydıyla Yenişehirli Osman Efendi'nin müzakere masasında makul bir tavır takınmadığı da müdelleldir.

¹⁶⁴ Ağustos 1772'de İsveç'te gerçekleşen darbe ile muhtemel bir çatışma sahasının belirmesi, Lehistan taksim antlaşmasını onaylamakta ayak direten Poniatowski meselesinin çözümü gibi hususlar ortadayken mütarekenin devamı Rusların menfaatineydi (H.M. Scott, *The Emergence of Eastern Powers*, s. 189; M.S. Anderson, *Europe in Eighteenth century*, s. 268; Davies, *The Russo-Turkish War*, s. 187). Fokşan görüşmeleri arifesinde Osmanlı ordugahında askerlerin savaşla ilgisi kalmadığı ve “seferî namazın bu askere sahih olmayacağı” ifadesi vaziyeti veciz bir biçimde gözler önüne sererek mütarekenin Osmanlı ordusu için bir seçenek değil zorunluluk olduğunu işaret eder (Şem'dânî-zâde, *Müri't Tevârih*, II.B., s. 91).

¹⁶⁵ BOA, TSMA.e, 857/59.

¹⁶⁶ BOA, TSMA.e, 872/58.

¹⁶⁷ Vâsıf, *Mehâsin* (2020), s. 544.

masası devrilmekten kurtulur.¹⁶⁸ Yeniden başlayacak görüşmelerde ise bu sefer öncekinin aksine uygulanagelen usul dikkate alınır: Abdürrezzak Bâhir Efendi, Reisülküttap olarak ilk sınavına çıkar.

2.2.1. Abdürrezzak Bâhir Müzakere Masasında: Bükreş Görüşmeleri

Mütarekenin uzatılmasının ardından 6 Ekim’de ordugâhta toplanan meşverette Sadrazam Muhsinzade Mehmed Paşa, Fokşan’daki durumun aksine usulü hatırlatarak reisülküttapların mükâlemelerde görev aldığını belirtir ve ricalin de onayıyla Bükreş’te başlayacak görüşmeler için büyükelçi rütbesiyle birinci murahhas olarak Abdürrezzak Efendi tayin edilir.¹⁶⁹ Osmanlı heyetinin başında bulunacak Abdürrezzak Bâhir Efendi’ye eşlik edecek isimler ise ilkinin aksine müzakere masasında Muhsinzâde Mehmed Paşa’nın ve aynı zamanda reisülküttabın ağırlığını hissettirdiğine işaret eder.¹⁷⁰ Buna göre heyet; Başmuhasibeci Süleyman Penah Efendi, Silahdar Kâtibi ve aynı zamanda Abdürrezzak’ın kuzeni Ataullah Bey, Beylikçi Mehmed Hayri Efendi, Abdürrezzak’ın himayesine aldığı Ahmed Vâsıf Efendi, Divan-ı Hümayun Tercümanı İskerletzade İskerlet ve biri Abdürrezzak’ın oğlu Ahmed Hamid olmak üzere sadaret mektubî kalemine mensup iki kâtipten oluşur.¹⁷¹ Heyet ordugâhtan ayrılmadan önce sadaret kethüdası ve aynı zamanda Abdürrezzak’ın kayınbiraderi olan Ahmed Resmî Efendi, Reisülküttap için bir risale kaleme alır.¹⁷² Risalede esas itibarıyla Rusya’nın “tabiatına aykırı olarak” Akdeniz’e donanma çıkarttığına, Lehistan’ın paylaşımı hususuna, Gürcistan’a müdahale etmesine değinilerek Rusların kısa sürede büyük kazanımlar elde

¹⁶⁸ Vâsıf, *Mehâsin* (2020), s. 545-48; BOA, TSMA.e, 789/1, s. 31.

¹⁶⁹ Vâsıf, *Mehâsin* (2020), s. 551.

¹⁷⁰ Bkz. Dipnot 126.

¹⁷¹ BOA, DVNSNMH.d., nr. 9/20-22; Vâsıf, *Mehâsin* (2020), s. 552-53; Menchinger, *Ahmed Vasıf*, s. 43. Bükreş mükâleme heyetinin tayinat defteri için bkz. BOA, C.HR, 145/7213.

¹⁷² Risalenin Sadrazam Muhsinzade Mehmed Paşa’ya mı yoksa Reisülküttap Abdürrezzak Bâhir’e mi sunulduğu konusu ihtilaflı olmakla birlikte atıf yapılan metindeki başlığına binaen ikinci seçenek esas alınmıştır. Burada önemli olan husus risalenin kime yazılmış olduğundan ziyade Bükreş görüşmeleri hasebiyle kaleme alınmış olması ve büyük bir ihtimalle Abdürrezzak Bâhir tarafından okunmuş olması keyfiyetidir. Risale için bkz. İÜ Nadir Eserler Ktp., TY6095, vr. 404b-410b “Reisülküttap Abdürrezzak Efendi Hazretleri Şumnu Sahrasında Bükreş’de musammem olan mükâlemeye memur olduklarında hasbe’l-münasebe kethüda-yı sadr-ı âli Ahmed Resmi Efendinin kaleme aldığı makaledir”. Risale hk. yazılmış bir makale için bkz. İsmet Parmaksızoğlu, “Bir Türk Diplomatının Onsekizinci Yüzyıl Sonunda Devletler Arası İlişkilere Dâir Görüşleri”, *Belleten* 186, s. 527-35. Risalenin diğer nüshaları hk. bkz. Aksan, *Ahmed Resmi*, s. 108, 30. Dipnot.

etse de uzun vadede bunları elinde tutmasının mümkün olmadığı hususu tarihten örnekler verilerek açıklanmaktadır.¹⁷³ Ahmed Resmi Efendi risalesinde, esas itibarıyla Rusların “doğal sınırları”nı aştıklarını ve mevcut olumsuz vaziyetin uzun süremeyeceğini belirtir. Gelecek yıllar risale yazarını haksız çıkartacak olsa da¹⁷⁴ savaşın daha fazla devam edemeyeceğine dair bu risale mükâlemeler başlamadan evvel elinde pek de bir koz bulunmayan ve ordusu savaş alanında oldukça zayıf olan bir devletin temsilcisi olarak masaya oturmak zorunda kalan Abdürrezzak Bâhir Efendi’ye az da olsa moral vermiş olabilir.

22 Ekim’de Şumnu’daki ordugâhta gerçekleştirilen tören ile Osmanlı heyeti Bükreş’e uğurlanır.¹⁷⁵ Bu esnada Obreskov başkanlığındaki Rus heyeti ise erken davranarak 15 Ekim’de mükâlemenin yapılacağı Bükreş’e gelmiş ve Osmanlı heyetini beklemekteydi.¹⁷⁶ Daha önce Fokşan görüşmelerindeki gecikme nedeniyle heyeti uyararak Abdürrezzak Bâhir Efendi, aynı duruma düşmemek ve mükâleme noktasına varmak için acele etmekteydi. Rus tarafı ise gecikme hususunda öncekine kıyasla farklı bir tavır takınarak aceleye gerek olmadığını bildirmekteydi. Bu tavır değişikliğinin arkasında General Şçerbinin’in Kırım’da yürüttüğü müzakereler yatmaktaydı. Obreskov Kırım’dan gelmesini beklediği antlaşma haberi ve metni ile masaya eli daha güçlü olarak oturmak istiyordu; ancak bunun için biraz daha beklemesi gerekecekti.¹⁷⁷ Bunun haricinde farklı gelişmeler de yaşanmakta ve Bükreş görüşmeleri arifesinde mütekabiliyet kartını bu sefer Osmanlı tarafı oynamaktaydı. Muhsinzade Mehmed Paşa, Osmanlı heyetini temsil eden Abdürrezzak Bâhir Efendi’nin en yüksek rütbeye sahip olduğunu, Obreskov’un ise mevcut rütbesinin buna karşılık gelmediği için rütbesinin yükseltilmesi gerektiğini Rumyantsev’e iletmişti. Bu talebi tepkiyle karşılayan Rus tarafı, Obreskov’un

¹⁷³ TY 6095, vr. 409b; Tarihten verilen örneklerden birisi 1724 tarihli İran topraklarının Rusya ve Osmanlı arasında paylaşım antlaşmasıdır. Bunun hk. bkz. Mehmet Yılmaz Akbulut, *The Scramble for Iran: Ottoman Military and Diplomatic Engagements During the Afghan Occupation of Iran, 1722-1729*, (İstanbul: Libra Kitap, 2017), s. 84-85 vd.

¹⁷⁴ Ruslar teknik ve stratejik askerî kapasitelerini uzun yıllar önce Büyük Petro devrinde oluşturulmuş uzun vadeli siyaset neticesinde oldukça geliştirmiş ve güçlerini savaş alanında ispat etmiş olarak geleneksel sınırlarını kırmaya muvaffak olduğu gibi genişlediği alanın da büyük çoğunluğunda hâkimiyetini sürdürecekti.

¹⁷⁵ *Sadullah Enverî Târihi*, I, 364.

¹⁷⁶ Elena Druzhinina, *Kiuchuk Kainardzhiiskii mir 1774 goda: Ego podgotovka i zakliuchenie* (Moscow: Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 1955), s. 190.

¹⁷⁷ Druzhinina, *Kiuchuk Kainardzhiiskii*, s. 192.

Abdürrezzak Bâhir'e denk rütbede olduğunu aktararak talebi geri çevirdi.¹⁷⁸ Abdürrezzak Bâhir ve heyetinin Ekim sonunda Bükreş'e ulaşmasıyla birlikte Fokşan'ın ikinci ayağı olan Bükreş görüşmeleri başlayacaktı.¹⁷⁹

Müzakere masasına geçmeden evvel, görüşmelerde murahhasların yetkilerine göz atmak yerinde olacaktır. Abdürrezzak Bâhir Efendi'ye Fokşan'da Osman Efendi'ye verilen talimatların aynısı verilmiş, verilen talimatlardan daha iyi bir sonuç elde etmesi için gayret etmesi istenmişti.¹⁸⁰ Osmanlı cephesinde durum bu iken Rus heyetini temsil eden Obreskov'a 21 Eylül'de gönderilen talimatlar ise Fokşan'dan farklı birtakım yeni hususları içeriyordu. Bunlar, Osmanlı'nın Kırım'da hilafetten kaynaklanan haklarının tanınabileceğini ve buna karşılık Rusya'nın Kırım'ın bağımsızlığına kefil olması ve Yenikale ve Kerç'in Rusya'da kalmasının önerilebileceği şeklindeydi.¹⁸¹

Fokşan'da yapılan hatayı tekrarlamak istemeyen Rusların Bükreş görüşmelerine farklı bir strateji ile hazırlandıkları görülür. Bu yeni taktiğe göre başlangıçta ufak meseleler üzerinde durularak yavaş yavaş kırmızı çizgi olarak görülen esas maddelere geçilecekti. Böylece Osmanlı heyeti süreç içerisinde esas maddelere hazırlanacak ve kabul etmeleri zor gözüken maddeleri sindirmeleri sağlanacaktı.¹⁸² Abdürrezzak Efendi ise esas itibarıyla Osman Efendi ile aynı zorluğun içerisindeydi. Savaş sahasındaki zayıflık reisülküttabın müzakere masasındaki manevra alanını daraltmakta ve işini zorlaştırmaktaydı. Bu zorluğa rağmen ikili arasında üslup, tavır ve diplomasi bilgisi açısından önemli bir farklılık vardı. Gerek çocukluğunda mensup olduğu aile içerisindeki tecrübe aktarımı ve almış olduğu eğitim gerekse de kariyerine başladığı mektubi-i sadr-ı ali kaleminde yıllarca hizmet etmesi onu reisülküttap mevkiinde önemli bir diplomat hâline getirmişti.¹⁸³ Osman Efendi ve Abdürrezzak arasında bir mukayese yapan Obreskov'un Abdürrezzak Bâhir'in çok daha yetkin olduğu gözlemi bu hususu teyit

¹⁷⁸ Druzhinina, *Kiuchuk Kainardzhiiskii*, s. 189; Ayrıca bkz. Dipnot 155.

¹⁷⁹ Heyetin Bükreş'e varışı Osmanlı kroniklerinde 3 Kasım olarak nakledilirken, Rus mükâleme zabıtlarında bu tarih 26 Ekim olarak verilir (*Sadullah Enverî Târihi*, I, 364; Vâsıf, *Mehâsin* (2020), s.552). Buna binaen tarih verme hususunda kaynaklar arasında önemli bir farklılık bulunmaktadır. Bu çalışmada, müzakere oturumlarını tafsilatlı biçimde açıklayan Rus mükâleme zabıtlarında verilen tarihler esas alınacaktır.

¹⁸⁰ BOA, TSMA.e, 709/33.

¹⁸¹ Druzhinina, *Kiuchuk Kainardzhiiskii*, s. 188.

¹⁸² Druzhinina, *Kiuchuk Kainardzhiiskii*, s. 188-89.

¹⁸³ Bkz. Dipnot 34 ve 35.

eder.¹⁸⁴ Reisülküttap Abdürrezzak Bâhir Efendi, müzakerelerin başlangıcından sonuna kadar süreç içerisinde iki farklı profil çezecektir. Bunlardan ilki İstanbul'dan kendisine çizilen sınırlara rağmen zaman zaman inisiyatif alarak bu sınırları sonuna kadar zorlayan ve barış için mücadele eden, ikincisi ise daha soğuk ve keskin sınırlara sahip bir diplomat profilidir.

29 Ekim'de iki heyetin bir araya gelmesiyle Bükreş görüşmeleri başlar. İlk oturumda Osmanlı heyetinde yapılan görev dağılımında Mehmed Hayri Efendi Rus tarafının, Ahmed Vâsıf Efendi ise Osmanlı tarafının mükâleme zabıtlarını tutmaya başlar.¹⁸⁵ Taraflar öncelikli olarak geçici bir süreyle (40 gün) uzatılan mütarekenin müzakereleri etkilemeyecek şekilde uzatılmasını görüşürler. 9 Mart 1773 tarihi üzerinde anlaşarak mütareke 4 ay 13 gün daha uzatılır.¹⁸⁶

3-4 Kasım'da gerçekleştirilen ikinci ve üçüncü oturumda Obreskov barış için şartlarını açıklamaya başlar. Buna göre tartışmaya açılan ilk konu savaş tazminatı olur ve Rusya'ya savaş tazminat verilmesi gerektiği Abdürrezzak'a iletilir.¹⁸⁷ Abdürrezzak Bâhir'in bu talebe itirazı ise dikkat çekicidir. Savaşı Rusya başlattığı için Osmanlı Devleti'ne tazminat ödenmesi gerektiğini belirten Reisülküttap, bunun gerekçelendirmesini yaparken savaşın başlangıcında hâmisi Muhsinzade'nin azline sebep olan uyarısını hatırlatacak şekilde yapılan hatayı üstü kapalı kabullenir. Buna göre Rusya'nın tahammülü güç eylemleri neticesinde Osmanlı Devleti hazırlık yapmadan sefer ilan etmek zorunda kalmış ve seferin başlangıcından itibaren iâşe sıkıntısı yaşamıştı.¹⁸⁸ Diğer bir ifadeyle savaşa hazırlıksız olarak girilmesi, müzakerelerde tazminat hususunda yapılan savunmanın dayanağını oluşturmuştu. Karşılıklı taleplerin ardından tazminat konusunun herhangi bir karara varılmayarak kenarda bırakılmasına

¹⁸⁴ Druzhinina, *Kiuchuk Kainardzhiiskii*, s. 190.

¹⁸⁵ Bu noktada yaklaşık beş buçuk ayda toplam 38 oturum sürmüş olan Bükreş Görüşmeleri'nin mükâleme zabıtlarını Ahmed Vâsıf Efendi'nin tutmasına rağmen *Mehasin*'de bu hususa dair bahsin özet nitelikte olduğu görülür (Vâsıf, *Mehâsin* (2020), s.556-62). Bir ay boyunca 4 oturum süren Fokşan Görüşmeleri'nin 81 varaklık müstakil bir mükâleme zabtı olduğu göz önünde bulundurulursa Bükreş mükâleme zabıtlarına dair müstakil bir risalenin bilinmiyor oluşu önemli bir sorundur. (Fokşan zabıtları için Bkz. *Nahifi Efendi Mecmuası*, Atıf Efendi. Kütüphanesi. Nr. 31) Bükreş görüşmeleri hakkında yalnızca 27. Oturumun tutanaklarına dair müstakil bir metin bilinmektedir [Uğur Demir, *Osmanlı Hilafetinin İlk Asırları*, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019), s. 336 dipnot 779].

¹⁸⁶ Druzhinina, *Kiuchuk Kainardzhiiskii*, s. 193; BOA, HAT, 8/285.

¹⁸⁷ Druzhinina, *Kiuchuk Kainardzhiiskii*, s. 194.

¹⁸⁸ Vâsıf, *Mehâsin* (2020), s. 557.

karar verilmişti. İkinci oturuma dair tutanakları inceleyen III. Mustafa, Abdürrezzak Bâhir'in tazminat konusundaki cevabından övgü ile bahsetmekle birlikte Osman Efendi'nin yaptığı hataya düşmeyerek zabıtlarda anlaşılır bir dil kullanması konusunda reisülküttabı uyarır.¹⁸⁹

9 Kasım'da gerçekleştirilen dördüncü oturumda Obreskov üç madde öne sürer. Bunlar; Belgrad Antlaşması ve öncesindeki antlaşmaların geçersiz sayılması, Gürcistan kaleleri meselesi ve Küçük-Büyük Kabartay arazisinin Rusya'ya verilmesidir. Abdürrezzak Efendi önceki antlaşmaların geçersiz kılınması hususunda mutabık olsa da özellikle Belgrad Antlaşması'nın zikredilmesine böyle bir usul olmadığını söyleyerek itiraz eder. Gürcistan kaleleri ile Küçük-Büyük Kabartay arazisinin Ruslara verilmesi maddelerinde de anlaşma sağlanamaz ve daha sonra gündeme alınmak üzere bu maddeler rafa kaldırılır.¹⁹⁰ III. Mustafa ise dördüncü oturum sonrasında iletilen üç maddenin dikkatli bir şekilde incelenip üstü kapalı bir anlam içerip içermediğine dikkat edilmesini ister.¹⁹¹

Müzakerelerde yaklaşık iki haftanın geçmesinin ardından Obreskov daha fazla beklemeden esas maddeleri gündeme getirmeye başlar ve 12 Kasım'daki beşinci oturumda esas konu başlıklarından üçü Osmanlı heyetine sunulur. Bu hususlar Azak'ın Rusya hakimiyetinde olması, Kırım'ın bağımsızlığı ve Akdeniz ile Karadeniz'de hem savaş hem ticari gemilerin dolaşım serbestliği meseleleriydi.¹⁹² Fokşan'da masanın devrilmesine sebep olan, "mülk davasının din davasına döndüğü" Kırım'ın bağımsızlığı meselesi Bükreş'te de ana gündem maddelerinden biri olacaktı.¹⁹³ 21 Eylül'de Obreskov'a gönderilen talimatlarda Kırım'ın bağımsızlığının mahiyeti ile Osmanlı heyetinin teklifi örtüşmekteydi ancak Rus murahhası Petersburg'a karşı inisiyatif olarak taviz vermeksizin maddeyi gündeme getirdi.¹⁹⁴ Ona göre böyle bir taviz verilmesi gelecekte Osmanlı Devleti'nin nüfuzunu artıracak bir zemin teşkil ederek Kırım'ın

¹⁸⁹ BOA, TSMA.e, 709/34.

¹⁹⁰ Druzhinina, *Kiuchuk Kainardzhiiskii*, s. 195-96.

¹⁹¹ BOA, TSMA.e, 789/1, s. 18.

¹⁹² Druzhinina, *Kiuchuk Kainardzhiiskii*, s. 198.

¹⁹³ "...mülk davası şöyle dursun..... mesağ-ı şer'î olmayan teklife ibtidar etmesiyle davamız dava-yı din olduğu mübeyyin..." (BOA, DVE, 9/76).

¹⁹⁴ Petersburg, Kırım'da Osmanlı Devleti'ne taviz verileceği bir durumda dahi yapılacak antlaşmayı büyük bir kazanım olarak görmektedir (Dipnot 181; Druzhinina, *Kiuchuk Kainardzhiiskii*, s. 199).

bağımsızlığına hâlel getirecekti.¹⁹⁵ Bu noktada Rus murahhası ile mukayese edildiğinde zaman zaman inisiyatif almaya çalışsa da gerek heyetindeki isimlerle gerekse Muhsinzade ile sürekli iletişimde olan ve oldukça ihtiyatlı hareket eden Abdürrezzak Bâhir'in manevra alanının daha dar olduğu hususu göze çarpmaktadır.¹⁹⁶ Bağımsızlığın mahiyetini çok daha farklı bir şekilde tanımlayan Obreskov, böyle bir taviz verildiği takdirde karşılığında ne alınacağı sorusuna Abdürrezzak Bâhir tarafından Karadeniz'de ticari gemilerin serbest dolaşımı cevabını alır.¹⁹⁷ Böylece Osmanlı Devleti'nin büyük çoğunluğu Müslüman nüfus ile meskun Kırım'da hakimiyetini yitirmesi ile yaşadığı meşruiyet krizinin, Karadeniz'in kapalı deniz (mare clausum) statüsünün feda edilebileceği bir zemin sağladığı görülür.¹⁹⁸

Abdürrezzak Bâhir Efendi Rus taleplerinin istinat ettiği fetih hakkı argümanına itiraz edemeyeceğini söyleyerek müzakerelerde elinin zayıf olduğunu bir anlamda itiraf eder. Buna rağmen iki ülke arasındaki dostluğun gereği olarak Osmanlı lehine bu taleplerin çoğunun geri çekilmesini ister.¹⁹⁹ Bu naif talep müzakere masasında bir reisülküttap olarak aynı anda hem devletin kendine çizdiği sınırların dışına çıkamama hem de karşı tarafın zemini sağlam argümanlarına karşı eli kolu bağlı olma hâlini ortaya koymaktadır. Görüşmeler sürerken Obreskov ile Abdürrezzak Bâhir arasında yaşanan başka bir diyalog bu acziyet halini tekrar gün yüzüne vurur. İtirazların aynı temelde sürmesi üzerine “Bizim elimizde olan fırsat sizin elinizde olsaydı Kiev'den sınır çizerdiniz” diyen Obreskov'a Abdürrezzak Bâhir'in Prut hatırlatması yaparak ağır ancak karşılığı olmayan bir cevap verdiği görülür. Reisülküttap, tıpkı Büyük Petro'nun “ormanda ağaç kabuğu yemeye mahkûm edildiği” ve esir alınabileceği fırsatı varken kuşatmanın kaldırılarak gitmesine izin verildiği gibi 61 yıl sonra müzakere masasında bu sefer Rusya'nın benzer bir tavır takınarak Osmanlı lehine taviz verebileceğini söyler. Bu kışkırtıcı, ancak gerçekçi olmayan yanıt Osmanlı heyetinin tazminat ve tumturaklı cevaplar haricinde elinde koz olmadığını da bir kez daha gözler önüne serer.²⁰⁰

¹⁹⁵ Druzhinina, *Kiuchuk Kainardzhiiskii*, s. 188.

¹⁹⁶ Druzhinina, *Kiuchuk Kainardzhiiskii*, s. 190.

¹⁹⁷ Druzhinina, *Kiuchuk Kainardzhiiskii*, s. 200.

¹⁹⁸ Fatih Yeşil, *Güç Oyunu*, s. XII dipnot 15; Kemal Beydilli, “Karadeniz'in Kapalılığı Karşısında Avrupa Küçük Devletleri ve “Mîrî Ticâret” Teşebbüsü, *Belleten* 214, s. 687-88.

¹⁹⁹ Druzhinina, *Kiuchuk Kainardzhiiskii*, s. 201.

²⁰⁰ Vâsıf, *Mehâsin* (2020), s. 561.

Beşinci oturum, Rusların kırmızı çizgi olarak gördükleri hususların dile getirilmesinde başlangıç noktası olur ve talepler her oturumda daha da artar. Yedinci oturumda Eflak ve Boğdan'ın fetih hakkı olarak Rusya'ya bırakılması veya bağımsız iki devlet halinde tanınması ve Osmanlı'nın Rusya'ya 40 milyon ruble savaş tazminatı ödemesi gibi hususlar gündeme gelir; ancak Osmanlı heyeti bu talepleri reddeder.²⁰¹ Bu arada Obreskov'un bir süredir Kırım'dan gelmesini beklediği haber 21 Kasım'da kendisine ulaşır: Kırım'daki Rus diplomasisi başarılı olmuş ve Rusya ile Kırım Hanlığı arasında 1 Kasım'da Karasubazar Antlaşması imzalanmıştı. Bu antlaşmaya göre Kırım bağımsız bir idari yapı olarak tanımlanmakta, bağımsızlığının korunması için ise Yenikale ve Kerç'te Rus garnizonu bırakılmaktaydı.²⁰²

Obreskov ertesi gün düzenlenen sekizinci oturumda Kırım'ın bağımsızlığı hususunda eli daha güçlü bir şekilde masaya oturur zira müzakerelerde bağımsızlık talebini hukuki bir zemine oturtabilecektir. Abdürrezzak Bâhir kendisine iletilen antlaşmaya rağmen Kırım'ın bağımsızlığının belirtilen mahiyette mümkün olamayacağını savunmaya devam eder. Rus murahhası orta bir yol bulmaya çalışarak seçilecek Han'ın hem Osmanlı hem Rusya tarafından onanması teklifini iletir; ancak buna da olumsuz yanıt alır.²⁰³ Her ne kadar bu talepleri reddetse de Abdürrezzak Bâhir Efendi'nin bu oturumdan sonra yavaş yavaş inisiyatif almaya çabaladığı görülür. İstanbul'dan Kırım'a kadı gönderilmesinden ziyade Kırım'da meskun kadıların atamalarında İstanbul'un onay merci olmasını teklif eder ve olumlu yanıt alır. Bununla birlikte Kırım'ın bağımsızlığında Rusya'nın kefaletine karşı çıkar.²⁰⁴ Bu arada sekizinci oturum zabıtları ile Karasubazar Antlaşması'ndan haberdar olan III. Mustafa aldığı haberleri ıstırap verici olarak nitelendirerek Abdürrezzak Bâhir'e Kırım'ın dışişlerinde bağımsız ancak şer'i meselelerde Osmanlı'ya bağımlı olmasını, Memleketeyn'in ve diğer kalelerin iadesi için tazminat teklifini ve Karadeniz'de ticarî gemi serbestisini içeren bir ruhsatname gönderir. Gönderilen izinlerin mecburen verildiği, dolayısıyla daha avantajlı

²⁰¹ Druzhinina, *Kiuchuk Kainardzhiiskii*, s. 202.

²⁰² Druzhinina *Kiuchuk Kainardzhiiskii*, s. 204-5; Ufuk Aykol, "Müstakil Kırım Hanlığı (1772-1783)", (Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2019), s. 57-8.

²⁰³ Druzhinina, *Kiuchuk Kainardzhiiskii*, s. 208.

²⁰⁴ Druzhinina, *Kiuchuk Kainardzhiiskii*, s. 209.

bir hale getirilmesine gayret etmesi gerektiği de vurgulanır.²⁰⁵ Bu sırada Abdürrezzak'ın daha mutedil ve serbest hareket etmeye başladığını gören Obreskov, harita üzerinde Kırım ve çevresinden Rusya'ya yapılan akınları göstererek bağımsızlığın teminatı olarak Yenikale, Kerç, Özi ve Kılburun'un Rusya'da kalmasını teklif eder.²⁰⁶ Bu mesele hakkında Abdürrezzak Bâhir'in 10 Aralık'ta gerçekleştirilen on üçüncü oturumda cesur bir adım atarak bölgede Osmanlı'ya kale yapılmasına izin verildiği taktirde Yenikale ve Kerç'in Ruslara bırakılmasında bir sakınca olmayacağını bildirir. Oturum sonunda bu teklifini geri çekerek Obreskov'dan teklifinin zabıtlara geçirilmemesini istemesi ise müzakere masasında yaşadığı ikilemi gözler önüne serer.²⁰⁷ III. Mustafa'nın on üçüncü oturum sonrasında kaleme aldığı hatt-ı hümayun'da Yenikale ve Kerç'in kesinlikle Osmanlı'ya iade edilmesi gerektiği ibaresi, padişahın Abdürrezzak'ın teşebbüsünden haberdar olmadığını gösterir.²⁰⁸

Kırım'ın bağımsızlığı haricinde müzakerelerin ana gündem maddelerinden biri olan Karadeniz ve Akdeniz'de serbest dolaşım maddesi gelecekte ortaya çıkacak ve uluslararası bir nitelik taşıyacak Boğazlar Meselesi'nin nüvesi niteliğini taşıdığından ayrı bir önem arz eder.²⁰⁹ İstanbul'dan verilen izin yalnızca Karadeniz'de ticari gemilerle sınırlı olmasına karşın görüşmelerde Rus tarafı Akdeniz'in kapsama dahil edilerek savaş gemilerinin de geçişine izin verilmesini talep etmekteydi. Abdürrezzak ise boğazın bir geçit olarak kullanılmasına ve savaş gemilerinin kapsama alınması talebine net bir şekilde karşı çıktı.²¹⁰ Obreskov, on birinci ve on üçüncü oturumda Karadeniz kıyısında bir kaleye sahip olmadan verilecek ticaret hakkının bir anlamı olmadığını vurgular. Abdürrezzak Bâhir, Rus murahhasına gemileri Baltık üzerinden Karadeniz'e geçirme seçeneğini sunduğunda Obreskov muhatabına haritaya bakmasını rica ederek cevap verir. Bununla

²⁰⁵ BOA, HAT 851/15. Fokşan görüşmelerinden sonra kaleme aldığı bir hatt-ı hümayunda -geriye dönük olarak- Osman Efendi'ye verilen iznin uygulaması için değil zarureten verildiğini ve müzakere masasında verilen izin çerçevesinde davranılmamasını "li-maslahatin" tabiriyle açıklayan III. Mustafa, tıpkı Fokşan'daki gibi tahammülü güç olacağı aşikâr olan barış antlaşmasının sorumluluğunu/yükünü müzakere masasındaki kişilerin omuzlarına yükleme niyetinde olduğunu Bükreş görüşmelerinin sonuna doğru izhar edecektir (BOA, TSMA.e, 709/33; dipnot 215).

²⁰⁶ Druzhinina, *Kiuchuk Kainardzhiiskii*, s. 210.

²⁰⁷ Druzhinina, *Kiuchuk Kainardzhiiskii*, s. 211.

²⁰⁸ BOA, TSMA.e, 709/1, s. 12. Aynı hatt-ı hümayun'dan Yenikale'nin yıkılması teklifinin gündeme geldiği görülmektedir.

²⁰⁹ Boğazlar meselesi için bkz. Kemal Beydilli, "Boğazlar Meselesi", *DİA* 6, s. 266-69.

²¹⁰ Druzhinina, *Kiuchuk Kainardzhiiskii*, s. 213.

birlikte, Rus murahhasının İstanbul Boğazı'nın doğal bir su yolu olduğunu vurgulayarak boğazdan geçişin bir lütuf değil hak olması gerektiğine ve Karadeniz'de tüm devletlerin serbestçe ticaret yapabileceğine dâir fikirleri gelecek yüzyıla damgasını vuracak olan Boğazlar Meselesi'ne dair erken tarihli bir görüş niteliği taşımasından dolayı zikre değerdir.²¹¹

Obreskov Abdürrezzak Bâhir'in önemli bir adım attığı, ancak sonra geri çekildiği on üçüncü oturumda barış antlaşmasında yer almasını talep ettiği 6 maddeyi Osmanlı heyetine sunar. Sunulan maddeler Eflak-Boğdan ve Adalar'da genel af ilanı, savaş esirlerinin salıverilmesi, her iki devletin de kendi topraklarında uygun gördüğü yere kale yapabilmesi, Katerina'nın imparatorluk unvanının kabul edilmesi ve İstanbul'da Ortodoks inancına sahip Ruslar için bir kilise inşası gibi hususları içerir.²¹² Abdürrezzak, gelecekte Rusların Memleketeyn'de ve İstanbul'da nüfuzunu artıracak ve devletin egemenliğine hâlel getirecek bir zemin teşkil edeceğini düşündüğü genel af ilanı ve kilise inşası gibi mevzuları sürüncemede bırakmaya çalışır. Özellikle kilise inşası hususunda diğer devletlerin İstanbul'da kiliseleri olduğunu kabul etmekle birlikte bunların bağlayıcı bir antlaşma çerçevesinde olmadığını altını çizer. Bu noktada, Obreskov'un Panin ile yazışmaları da dikkate alındığında, yakın gelecekte Rusların Osmanlı tebaası olan Ortodoksların hamiliğine soyunmaya ve müzakerelerde öne sürdükleri maddeleri bu emellerinde hukuki bir dayanak olarak kullanmaya çalışacakları anlaşılmaktadır.²¹³ Obreskov'un sunduğu 6 maddenin görüşüldüğü on üçüncü oturum sonrası III. Mustafa'nın on birinci ve on ikinci müzakere tutanaklarının kendisine neden yollanmadığını sorarak sadrazamını uyarması, padişahın müzakere masasına Fokşan'daki kadar hâkim olamadığını ve Muhsinzade ekibinin zaman zaman müzakere tutanaklarını eksik gönderdiğini gösterir.²¹⁴ Müzakere tutanaklarının gönderilmemesi ile Abdürrezzak

²¹¹ Druzhinina, *Kiuchuk Kainardzhiiskii*, s. 212-4. Beşinci oturum sonrasında İstanbul'un Rus gemilerinin Baltık'tan mı yoksa Karadeniz'den mi Akdeniz'e geçirilmek istendiklerini öğrenmek istemesi Baltık'tan geçişin ciddi bir seçenek olarak düşünüldüğünü gösterir ki bu durum her halükârda Karadeniz'in Osmanlı iç denizi olma vasfından da kolaylıkla vazgeçilemeyeceğine dâir önemli bir delil teşkil eder (BOA, TSMA.e, 789/2, s. 31).

²¹² Druzhinina, *Kiuchuk Kainardzhiiskii*, s. 217.

²¹³ Druzhinina, *Kiuchuk Kainardzhiiskii*, s. 221-2, 227.

²¹⁴ BOA, TSMA.e, 789/1, s. 12. On dördüncü oturuma dair gönderilen tutanakların da eksik olması padişahın aynı tavrı tekrarlamasına sebep olur (BOA, TSMA.e, 789/1, s.2).

Bâhir'in masada inisiyatif almaya çabalamasının hemen hemen aynı döneme denk gelmesi tesadüf olmasa gerektir.

Müzakereler sürerken İstanbul'dan gelen bir haber başta Reisülküttap Abdürrezzak Bâhir Efendi olmak üzere cephedeki rical arasında bomba etkisi yaratır. İstanbul'da bir kazasker, reisülküttabın kardeşi Mustafa Âşir Efendi'ye III. Mustafa'nın bizzat kendisinden işittiği bir bilgiyi iletir. Buna göre padişah, müzakere masasındaki reisülküttabının barışı sağlarsa devlete hizmet etmiş olacağını, ancak bu barış insanlarda herhangi bir olumsuz reaksiyona sebebiyet verirse müzakere masasında her kim varsa sorumluluğu ona yükleyeceğini ve her birini farklı bir yere süreceğini söylemiştir.²¹⁵ Bu haberin cepheye ulaşmasının ardından Abdürrezzak Bâhir ve ekibinin müzakere masasındaki tavrı belirgin bir değişim gösterir. Obreskov'un Panin'e yazdıkları da bu durumu teyit eder niteliktedir. Buna göre Aralık'ın sonuna doğru reisülküttaba İstanbul'dan iki ulak gelir ve Osmanlı heyetinin tavrı keskin bir değişime uğrar. On beşinci oturumda bir önceki oturuma göre iki heyet arasında soğuk rüzgarlar eser, on altıncı oturumda ise Abdürrezzak Bâhir herhangi inisiyatif alma çabasını bırakarak tavrını sertleştirir.²¹⁶ Obreskov Osmanlı heyetindeki tavrı değişikliğini daha çok İsveç'te Rusya için vaziyetin kötüleşmesi ve muhtemel bir çatışmaya girmesinin beklenmesi ile açıklar. Rus murahhasının yorumu genel çerçeve içerisinde anlamlı olmakla birlikte eksiktir. Bu eksik resmi tamamlayan unsur III. Mustafa'nın zikredilen tavrıdır. İstanbul'dan gelen bu haber Bükreş görüşmelerinin tıkanmasında önemli rol oynamış olmalıdır.

Artık farklı bir atmosferde gerçekleştirilen on altıncı oturumda Abdürrezzak Bâhir, elindeki belki de tek kozu oynar ve tüm Rus kazanımlarının iade edilmesine karşılık tazminat ödeme teklifi yapar.²¹⁷ Obreskov görüşmelerin tıkanmaması için müzakerelerde gelinecek durumu ve Osmanlı heyetinin tekliflerini Petersburg'a bildirme kararı alır ve 40 günlük bir mühlet ile ilgili konular merkeze aktarılır. II. Katerina 3 Ocak 1773'te Petersburg'da Bükreş görüşmeleri gündemi ile yapılan toplantıda Osmanlı heyetinin taleplerinin zeminsiz olduğunu ve mağlup tarafın galip tarafa şart dikte

²¹⁵ Vâsıf, *Mehâsin* (2020), s. 560-61. 2 Şubat 1771'de Ayasofya Camii'ndeki Selâmlık esnasında bazı Mevlevî dervişlerinin III. Mustafa'nın gâzi unvanına tepki göstermeleri padişahın kamuoyundan çekinmesi için geçerli sebepleri olduğunu gösterir (Beydilli, *III. Mustafa*, s. 234).

²¹⁶ Druzhinina, *Kiuchuk Kainardzhiiskii*, s. 227-28.

²¹⁷ Druzhinina, *Kiuchuk Kainardzhiiskii*, s. 229.

ettiremeyeceğini söyleyerek net bir tavır takınır. Mütarekenin uzatılmayacağı hususunda emrini verir ve sunulacak son barış taslağını Obreskov'a iletir.²¹⁸ Bu kırk günlük bekleme süresinde Obreskov ile Abdürrezzak boş durmaz ve rafa kaldırılmış olan ancak üzerinde uzlaşma sağlanabilecek maddeler gündeme alınır. Netice itibarıyla 10 madde üzerinde uzlaşma sağlanır; ancak III. Mustafa'nın Yenikale ve Kerç kalelerinin Osmanlı Devleti'ne iade edilmesindeki ısrarı üzerine esas maddeler üzerindeki görüşmeler tıkanır.²¹⁹ İstanbul'un Kırım'ın bağımsızlığı hususunda üçüncü bir devletin (İngiltere) kefaleti konusunu gündeme getirmeye çalıştığı anlaşılırsa da müzakere masasında bu hususun yer almadığı görülür. Ayrıca III. Mustafa'nın Abdürrezzak Bâhir'den Rus murahhasının hilesiyle çoğu talebi kabul ettiğini söyleyerek yakınması barış yapıldığında sorumluluğu kime yükleyeceğine dair bir ipucu verir.²²⁰

Abdürrezzak Efendi, Bükreş görüşmelerinin son virajına girilirken Obreskov'dan güncel Rus taleplerini bildirmesini ister ve Rus murahhası tarafından kendisine "ültimatoma" niteliğinde son şartlar sunulur.²²¹ Bu şartlar: Kırım'ın bağımsızlığında Rusya'nın kefaleti, Yenikale ve Kerç'in Ruslara bırakılması, Karadeniz ve Akdeniz'de hem ticari hem askeri gemilerin dolaşım serbestliği ve Kırım'da bulunan diğer kalelerin bağımsız Kırım Hanlığı'nda kalmasıdır. Obreskov bu şartların kabul edilmesi halinde Rusya'nın tazminat talebinden de vazgeçeceğini bildirir. Abdürrezzak Bâhir kendisine sunulan şartları Ataullah Efendi ile sadrazama iletir. Ordugâhta toplanan meşverette Rusların tazminat talebinden vazgeçmesi hususu kaçırılmaması gereken bir fırsat olarak görülür. "10 yıl daha harp olsa bundan daha iyi şartlarda barış yapılamayacağı" ve tahammülü güç maddelerin "şimdilik" kabul edilmesinin zaruri

²¹⁸ Sergei M. Soloviev, *History of Russia 48: The Rule of Catherine the Great: War, Diplomacy and Domestic Affairs, 1772-1774*, İng. çev. George E. Munro, (Gulf Breeze: Academic International Press, 1991), s. 82; Druzhinina, *Kiuchuk Kainardzhiiskii*, s. 215. II. Katerina Yenikale ve Kerç'in statüsünün Karasubazar Antlaşması ile belirlendiğini ve bunun Bükreş'te müzakere konusu olmaması gerektiğini düşünmekteydi.

²¹⁹ "...keyfiyyet murahhas Abdürrezzak Efendi'nin malumu olub kal'a vermekde -Yenikale ve Kerç kastediliyor- gadr-ı şer'i yok ise dahi Karadeniz'in kilidi mesabesinde olmağla..." (BOA, TSMA.e, 789/1, s.28). Bununla birlikte III. Mustafa'nın Bükreş müzakerelerinde kaleler meselesinin halli için Rus murahhası Obreskov'a rüşvet teklif edilmesine dâir teşebbüste bulunulmasını istemesi, padişahın diplomasi alanına ne kadar naif bir biçimde yaklaştığını gösterir niteliktedir (Demir, *Osmanlı Hilafetinin İlk Asırları*, s. 345).

²²⁰ BOA, TSMA.e, 789/2, s. 46-47.

²²¹ Druzhinina, *Kiuchuk Kainardzhiiskii*, s. 245.

olduğu hususları ordu ricali tarafından İstanbul'a iletilir.²²² Müzakere masasındaki heyet ve ordu ricalinin ittifakla barışın sağlanmasını istemesine rağmen İstanbul'da bambaşka bir atmosfer hakimdir. Her ne kadar zaruret halini almış olsa da bu şartlarda bir barışın mümkün olamayacağı bildirilerek aynı maddeler ile ilgili Rus tarafının kabul etmesi imkânsız olan üç farklı taslak hazırlanır. III. Mustafa masayı devirme kararı almıştır, artık "tevekkülden gayrı çâre yoktur".²²³

İstanbul'dan gelen cevabın Obreskov'a iletilmesinin ardından her üç taslak da beklendiği gibi Rus murahhası tarafından reddedilir ve yaklaşık beş buçuk ay süren müzakereler sonuçsuz kalır.²²⁴ Buna rağmen savaşı sona erdirecek Küçük Kaynarca Antlaşması'nın temelini oluşturması bakımından Bükreş görüşmeleri ayrı bir önem taşır. Abdürrezzak Bâhir Efendi, Reisülküttap olarak verdiği ilk sınavında zaman zaman ipleri eline almaya çalışsa da özellikle kardeşinden gelen haberdan sonra daha pasif bir murahhas tablosu çizer. Sadaret mektupçusu iken cephede bizzat şahitlik ettiği zâfiyet halini bu sefer de müzakere masasında en yetkili kişi olarak tecrübe etmiş olur. Obreskov'un İstanbul'da yaklaşık 30 yıl görev yapmış bir Rus diplomatı olarak reisülküttabın diplomasi alanındaki bilgisiyle tavrını övmesi ve onun kadar erdemli birini görmediğini belirtmesi sonuç ne olursa olsun Abdürrezzak Bâhir Efendi'nin oynadığı oyunun kurallarını gayet iyi bilen bir diplomat olarak görevini gerçekleştirdiğini

²²² *Sadullah Enverî Târihi*, I, 375; Vâsîf, *Mehâsin* (2020), s. 559. Kabul etmek zorunda kalınacak şartların zaman içerisinde hükümsüz kalacağı fikri, Abdürrezzak Efendi'ye Bükreş görüşmeleri öncesi sunulan risalede de işlenmekteydi. Bkz. Dipnot 173-174.

²²³ BOA, TSMA.e, 789/2, s. 45; Resmi, *Hulasatu'l-itibar*, 119-20. Bükreş görüşmelerinin sonuçsuz kalmasında Ahmed Vâsîf ve Ahmed Resmi iki kişiyi ön plana çıkarır: Sadrazam Muhsinzade Mehmed Paşa ve Yenişehirli Osman Efendi. Sadrazam yeterince inisiyatif almayarak son sözü III. Mustafa'ya bırakmakla, Yenişehirli Osman Efendi ise İstanbul'daki son meşverette hamasi sözler ile "mizaç-ı hümayun" u bulandırarak sulhu baltalamakla suçlanır [Resmi, *Hulasatu'l-itibar*, s. 120; Vâsîf, *Mehâsin* (2020), s. 559]. Tüm bu ithamlara rağmen müzakerelerin sonlanmasına karar veren merci III. Mustafa'dır. Ordu ricalinin ittifakla hazırladığı hüccet, padişahın -üstlenmek istemediği- barış antlaşmasının yakıcı sorumluluğunu başkasının omuzlarına yıkmaya emelinin önüne geçmiş olarak masayı devirmesine sebebiyet vermiş olmalıdır. Sadrazam Muhsinzade Mehmed Paşa'nın ordu ricali ile sorumluluğu paylaşarak şartları İstanbul'a bildirmesi de Âşir Efendi'den gelen haberin etkisi ile kendisini sağlama alma çabası olarak okunabilir. Bununla birlikte, III. Mustafa'nın henüz görüşmeler sürmekteyken dahi herhangi bir netice alınamayacağına dair tavır takındığının nakledilmesi onun teslimiyetçi yanını gösteren bir örnek teşkil eder [Vâsîf, *Mehâsin* (2020), 592].

²²⁴ *Sadullah Enverî Târihi*, I, 376; Druzhinina, *Kiuchuk Kainardzhiiskii*, s. 245. Masanın devrilmesini Ahmed Resmî sert biçimde eleştirir ve büyük bir fırsatın kaçırıldığını söyler (Resmi, *Hulasatu'l-itibar*, s. 121-22).

göstermektedir.²²⁵ Sonuç itibarıyla barış için gösterilen çaba sonuçsuz kalmış ve mücadele yaklaşık bir yıllık aranın ardından müzakere masasından yeniden savaş alanına taşınmış olur. Reisülküttap Abdürrezzak Bâhir Efendi savaş alanında da sahneye çıkacak ve beklenmedik görevler üstlenecekti.

2.2.2. “Kumandan” Kâtip Savaş Alanında: Pazarcık’ta Galip, Kozluca’da Mağlup

Savaşa verilen yaklaşık bir yıllık ara Osmanlı ordusuna Rus taarruzlarına direnç gösterebilmesi için toparlanma imkânı tanıdı. Bükreş görüşmelerinin sonuçsuz kalmasının ardından sonbahara dek bu direnç sürmüştü; ancak Ekim ayına gelindiğinde bu toparlanmanın da geçici olduğu ortaya çıkmıştı.²²⁶ Abdürrezzak Bâhir Efendi’nin reisülküttap olarak savaş alanında üstleneceği ilk görevi, bu direncin son örneklerinden birini teşkil eder.²²⁷ Ekim 1773’ün sonuna doğru Rus taarruzu iki koldan gerçekleşir: General Ungern Varna’ya, General Dolgorukov ise Şumnu’daki Osmanlı ordugahına taarruz edecek şekilde hareket eder.²²⁸ Pazarcık civarından sorumlu olan Dağıstanî Ali Paşa, 4 Kasım’da Rusların Hacıoğlu’na girdiklerini ve Pazarcık’ta askeri birliklerin Ruslara direnç gösteremeyeceği için mukîm halk ile birlikte geri çekilmeye mecbur kaldığını Muhsinzâde’ye bildirir.²²⁹ Bu haber Rus birlikleri ile ordugâh arasında artık bir engel kalmadığı için paniğe sebep olur. Paşa’dan gelen mektuptan bir gün sonra bu konu hakkında çözüm üretmek amacıyla aynı gün bir meşveret toplanır.

Abdürrezzak Bâhir, meşverette söz alarak Rus birliklerinin ordugâha yaklaşmadan önce daha ileri bir noktada karşılanmasının şart olduğunu, maiyetiyle birlikte Yenipazar’a giderek Karasu ile Pazarcık’tan firar eden askerleri toplamayı ve bu birliklerle Rus saldırısını karşılamayı teklif eder.²³⁰ Toplantıda ordugâhın tehlikede olduğu için farklı bir noktaya taşınması da gündeme gelir; ancak reisülküttabın alacağı

²²⁵ Mariya Vladimirovna Amelicheva, “The Russian Residency in Constantinople, 1700-1774: Russian Ottoman Diplomatic Encounters”, (Doktora tezi, Georgetown University, 2016), s. 151 vd.; Druzhinina, *Kiuchuk Kainardzhiiskii*, s. 190; Soloviev, *History of Russia* 48, s. 83.

²²⁶ Aksan, *An Empire Besieged*, s. 156-57.

²²⁷ Abdürrezzak Bâhir’in sadaret mektupçusu iken savaş sahasında aldığı görev için bkz. Bölüm 2.1.1.

²²⁸ Davies, *The Russo-Turkish War*, s. 200. Osmanlı kronikleri Rusların kuvvetlerini iki farklı yere yönelecek şekilde ayırdıklarını bildirirken hedefleri Varna ve –Şumnu yerine- Pazarcık olarak aktarır [Vâsıf, *Mehâsin* (2020), s. 584; *Sadullah Enverî Târihi*, I, 419].

²²⁹ *Sadullah Enverî Târihi*, I, 420.

²³⁰ Vâsıf, *Mehâsin* (2020), s. 584.

neticeye göre hareket edilmesi kararlaştırılır. Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın belirtilen teklifi kabul etmesinin ardından Abdürrezzak Efendi ocak ağaları ile yapılacak hazırlıkları planlar ve ertesi gün Yenipazar'a doğru hareket eder. Civar bölgelere gönderilen emirler ile dağınık birliklerin Yenipazar'da Abdürrezzak Bâhir'e katılması istenir ve Enverî'ye göre 4 bini süvari, 5 bini aşkını ise piyade olmak üzere 10 bin kişilik bir birlik reisülküttabın kumandası altında toplanır.²³¹ Kozluca'da ve Pazarcık'ta Dolgorukov'un komuta ettiği birliklerden bazıları ile karşılaşan Osmanlı öncü birlikleri Rusları mağlup etmeyi başarır ve Reisülküttap Abdürrezzak Bâhir, ordugâhı tehdit eden Rus tehlikesine geçici bir süreliğine de olsa set çekmiş olur.²³² Esas itibarıyla kâtip zümresine mensup bir bürokratin kritik bir zamanda gönüllü olarak askeri bir birliğe kumanda etmesi ve önemli bir başarı kazanması üzerine Sadullah Enverî, tarihine meşhur Arap şâiri Mütenebbî'nin bir beytini kaydetmiştir:

بيت

الحيل والليل والبيداء يعرفنى
والسيف والرمح والقرطاس والقلم

“El-haylü ve'l leylü ve'l beydâu ya'rifunî ve's seyfü ve'r rumhu ve'l kirtâsu ve'l
kalemu

(Yağız atlar, gece ve çöller tanır beni/ Kılıç, mızrak, kâğıt ve kalem tanır beni)”²³³

Bu hadise Abdürrezzak Bâhir Efendi'yi muzaffer bir kumandan kâtip olarak öne çıkartmakla birlikte aynı zamanda orduda yaşanan tecrübeli kumandan eksikliğini de bir kez daha gözler önüne sermekteydi. Reisülküttabın savaş alanındaki bu görevi ilk olmadığı gibi son da olmayacaktı.

²³¹ *Sadullah Enverî Târihi*, I, 429-30.

²³² Vâsıf, *Mehâsin* (2020), s. 585-86. Aynı sayfada Ahmed Vâsıf, Yenipazar'da iken Rusların taarruza geçtiği sanılan ve Abdürrezzak Bâhir'in ciddi bir panik yaşadığı kısa süreli olayı da nakleder. Eş zamanlı olarak General Ungern komutasındaki Rus birliğinin de Varna saldırısı püskürtülür (*Sadullah Enverî Târihi*, I, 426-28). Osmanlı askerinin bu kazanımlarında Rus komutanlar arasındaki fikir ayrılıkları da rol oynamış olmalıdır (Davies, *The Russo-Turkish War*, s. 199-200).

²³³ “...Zirâ hademe-i devlet-i aliyyeden riyâset hizmet-i celilesiyle mümtaz olanların birisi bu gûne hidmete mazhariyyetle ser-firaz ve mümtaz olmamıştır...” (*Sadullah Enverî Târihi*, I, 432).

1773 yılı geride kalırken patlak veren Pugaçev İsyanı başta olmak üzere Rus ordusu birçok sorunla boğuşur; ancak Osmanlı ordusu “talihin kendisine sunduğu avantajları” kullanamaz.²³⁴ Bünyesindeki sorunlar yapısal mahiyette olduğu için savaşın başlangıcından sonuna dek birçok hadise ordunun zâfiyet hâlini açığa vurur. Savaşta sürekli olarak yaşanan bu acziyet hâli III. Mustafa’nın hastalanarak 21 Ocak 1774’te vefat etmesine sebep olur.²³⁵ Yerine tahta geçen kardeşi I. Abdülhamid savaşa devam edilmesinden yanadır.²³⁶ Her padişah değişikliği beraberinde bürokratik kadroların yenilenmesini getirir. Bu minvalde I. Abdülhamid merkezde bu yönde tasarruflarda bulunsa da ordu ricaline dokunmamış ve Abdürrezzak Bâhir bu çerçevede Reisülküttap olarak görevinde kalmıştır.²³⁷

Tahtın yeni sahibi her ne kadar savaşa devam edilmesi yönünde karar verse de cephedeki vaziyet bunu mümkün kılmıyordu. Bu minvalde Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa’nın 27 Mayıs 1774’te kaleme aldığı bir tahrir dikkat çekicidir. Rusların geldiğine dâir çıkan herhangi bir şayanın bile askerin firarına sebep olduğunu ve hazinenin de bu savaşın yükünü daha fazla çekemeyeceğini bildiren sadrazam şartların barışı zorunlu kıldığını aktarır. Bununla birlikte yeni padişahı barışa ikna edebilmek için savaşın onun zamanında başlamadığını belirterek zorunlu hâle gelen ancak tahammülü zor şartlar içereceği de kesin olan barışın sorumluluğunu sâbık padişaha ve ricaline yükler.²³⁸ Sonuç olarak bu çaba bir netice vermeyecek ve savaşın son virajına girilecekti.

1774 yılı taktik planlamasında Rus birliklerinin ana hedefi Osmanlı ordugâhını kuşatarak silahların gölgesinde bir barışı dikte ettirmektir. II. Katerina, coğrafi şartlar, iklim muhalefeti ve Pugaçev İsyanı’na rağmen Rummyantsev’e Tuna’yı geçmesi için kesin emir vermiş ve bu çerçevede 1774 yılı Nisan ayında taarruza geçilmişti.²³⁹ Osmanlı

²³⁴ Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, 670.

²³⁵ Beydilli, *III. Mustafa*, s. 234-35.

²³⁶ *Sadullah Enverî Târîhi*, I, 450; Zinkeisen, I. Abdülhamid’in tahta çıktığı andan itibaren savaşın devamından yana olan ricalin etkisi altında olduğunu nakletmektedir (Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, 670).

²³⁷ Ali Akyıldız, *Kral Öldü Yaşasın Kral: Osmanlı’da Cülus, Veraset ve Meşruiyet*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2021), s. 412, 416-7; *Sadullah Enverî Târîhi*, I, 453-4; Vâsıf, *Mehâsin* (2020), s. 594-97.

²³⁸ “...şevketlü efendim bu sefer zaman-ı mülûkânelerinizde zuhura gelmeyüp ibad ve bilad üzerlerinde hazır buldunuz. Bunun için efendim bir dürlü fikr ü endişe iktiza etmez sual ve cevabı yevm-i cezada sebep olanlardan iktiza ider...” (BOA, TSMA.e, 898/02).

²³⁹ Davies, *The Russo-Turkish War*, s. 201.

ordugâhında da sefer planlaması gündemiyle 25 Mayıs 1774'te bir meşveret toplanır.²⁴⁰ Hırsova'ya taarruz edilmesi kararlaştırılır; ancak sadrazamın askere kimin kumanda edeceği sorusu havada kalır. Kimseden cevap gelmemesi üzerine piyade askerine Yeniçeri Ağası Yeğen Mehmed Paşa'nın kumanda etmesine karar verilir; ancak süvarilere kimin kumanda edeceği hususu muallakta kalır. Meşverette kimsenin öne çıkmaması üzerine Reisülküttap Abdürrezzak Bâhir Efendi öne çıkarak göreve talip olur. Başlangıçta Muhsinzade reisülküttabını bu zorlu görevle riske atmak istemez ve ordugâhta kalması gerektiğini bildirir. Buna rağmen gerek Abdürrezzak'ın ısrarı gerekse kimseden ses çıkmaması üzerine süvari askerini kumanda etmesi için Reisülküttap görevlendirilir.²⁴¹ O âna dek aldığı sorumlulukların en büyüğünü alan Abdürrezzak Bâhir, ateşten bir gömlek giymektedir.

Ordudaki disiplinsizlik ve firar sorunu savaşın başından beri çözülememişti. Hırsova üzerine yürünmesi kararlaştırıldıktan sonra orduya mühimmat ve asker takviyesi yapılmıştı; ancak disiplinsizlik hâli gün gibi ortadaydı.²⁴² Abdürrezzak Bâhir Efendi'nin sorumluluğunda olan süvari askerinin disiplinsizliği, yola çıkılmadan önceki gün Sadullah Enverî'nin bizzat tanıklık ettiği bir durumdu. Reisülküttap 12 bine yakın süvari askerinin kumandanı olarak Yeğen Mehmed Paşa ile 15 Haziran'da ordugâhtan ayrıldı.²⁴³ Abdürrezzak Efendi'nin yolda iken Kozluca'ya yaklaşıldığında bir mevkide toplantı yaparak olması pek muhtemel firarları önlemek için askerlere Kur'an-ı Kerim, kılıç ve ekmek üzerine yemin ettirmesi sorumluluğunu aldığı askerlere olan güvensizliğini ortaya koyar.²⁴⁴ Nitekim birlikler savaş meydanında bu güvensizliği boşa çıkarmayarak yeminin gereğini yerine getirmezler. Böyle olduğu yetmezmiş gibi piyadelerden firar edenlerin bir kısmı, kendilerini tekrar savaş alanına yönlendirmeye çalışan Abdürrezzak Bâhir Efendi'ye ateş açar. Reisülküttap cephede bir kez daha ölüm tehlikesi atlatır. Etrafindakiler açılan ateş sonucu ölürken Abdürrezzak Efendi ise yara almadan kurtulur

²⁴⁰ *Sadullah Enverî Târihi*, I, 459.

²⁴¹ Vâsıf, *Mehâsin* (2020), s. 605-6; *Sadullah Enverî Târihi*, I, 461.

²⁴² Muhsinzade Mehmed Paşa'nın 27 Mayıs 1774 tarihli takriri tam da bu günlerde kaleme alınması bakımından önemlidir. Bkz dipnot 238.

²⁴³ *Sadullah Enverî Târihi*, I, 464-5.

²⁴⁴ *Sadullah Enverî Târihi*, I, 467. Askerin disiplinsiz ve gayretsiz halini izale etmek için Kur'an, kılıç ve ekmeğe yemin ettirilmesi hususunun Fokşan görüşmeleri sonrasında savaşa devam edilmesi gündemi ile ordugâhta toplanan meşverette de dile getirilmiş olması bu uygulamanın savaş esnasında daha önce de gündeme geldiğini gösterir (BOA, A.AMD, 18/11).

ve o zamana kadarki en ciddi ölüm tehlikesini atlatır.²⁴⁵ Osmanlı ordusu için 1768-1774 Savaşı'nın en büyük bozgunlarından biri Kozluca'da yaşanır ve reisülküttap bu bozgunun sorumlularından birisi olarak anılır. Kumandan kâtip, Kozluca'da hezimete uğrar.²⁴⁶

2.2.3. Günah Keçisi: Abdürrezzak Bâhir'in Kaçışı ve Savaşın Sona Ermesi

Osmanlı ordusunun Kozluca'da aldığı yenilginin akabinde ordugâh taarruza açık bir hâle gelir ve Rusların nihai hedeflerine ulaşmalarında önleri açılmış olur.²⁴⁷ Muhtemel Rus saldırısına karşı topyekün bir hazırlık yapılmaya çalışılırken ordugâhta yaşanan bir hadise ise kısa sürede büyüyerek hedefi Abdürrezzak Bâhir olan bir isyana dönüşür. Şumnu'da ahaliden biri ile evlenen neferlerden biri eşi ile kaçmaya çalışırken yakalanır ve sorguya çekilir. Yakalanan şahıs Abdürrezzak Bâhir Efendi'nin muktedir ve şöhretli biri olduğunu düşünerek canını kurtarmak için sorgusunda reisülküttabın adamı olduğunu, yanındaki kadının da onun cariyesi olduğunu söyler; ancak tam aksine kurtulacağını umduğu iddiası onun ve eşinin katline sebep olur.²⁴⁸ Bu husus Abdürrezzak Efendi'nin ordudaki şöhretini göstermekle birlikte, özellikle yeniçeriler arasında ona karşı bir süredir birikmekte olan kinin bu olayla birlikte son haddine vardığını gösterir.²⁴⁹ Ordugâhta uzun süredir yaşanan çaresizlik ve buna binaen biriken öfke ile birleşince isyan kısa sürede büyüyerek hedefini bulmuştur: Abdürrezzak Bâhir Efendi.

İsyanın başlangıç evresinde işlerin büyüyeceğini anlayan muhızır ağa yazıcısının kendisini uyarması üzerine Bâhir Efendi, Sancak-ı Şerif çadırına saklanır ve onu çadırında bulamayan isyancılar yaklaşık yarım saat ordugâhta terör estirir. En sonunda

²⁴⁵ Vâsıf, *Mehâsin* (2020), s. 609.

²⁴⁶ *Sadullah Enverî Târihi*, I, 469; Müellifi *Meçhûl bir Rûznâme: Osmanlı Rus Harbi Esnâsında Bir Şâhidin Kaleminden İstanbul /1769-1774*, haz. Süleyman Göksu, (İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2007), s. 64. Savaş devam ederken kurulan Süratçi Ocağı (bkz. dipnot 98) ilk ciddi sınavını Kozluca'da vermiş ancak Rus topçusu ile boy ölçüşemeyerek varlık gösterememiş ve başarısız olmuştur [Fatih Yeşil-Ömer Gezer, "Osmanlı İmparatorluğu'nda "Sürat" Topçuluğu I (1773-1788), s. 151; Fatih Yeşil-Ömer Gezer, "Osmanlı İmparatorluğu'nda "Sürat" Topçuluğu II (1773-1807), s. 241].

²⁴⁷ Davies, *The Russo-Turkish War*, s. 203.

²⁴⁸ *Sadullah Enverî Târihi*, I, 469-70; Mustafa Kesbî, *İbretnüma-yı Devlet (Tahlil ve Tenkitli Metin)*, haz. Ahmet Öğreten, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2002), s. 131.

²⁴⁹ Kozluca'da yaşanan bozgunun bir gece önce kumandanları teftiş eden Abdürrezzak Bâhir'in hepsini uyur vaziyette bulması üzerine çileden çıktığını ve Yeniçeri Ağası Yeğen Mehmed Paşa'yı bile sertçe azarladığını nakleden Ahmed Vâsıf, bu hadisenin ardından ona karşı yeniçerilerin kin beslemeye başladığını söyler [Vâsıf, *Mehâsin* (2020), s. 609-10].

sancak-ı şerif çadırında olduğu anlaşılır; ancak Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa yaklaşık 1.000 civarındaki Arnavut tüfekçi ile Sancak-ı Şerif çadırı önüne set çeker ve en yakınlarından biri olan Reisülküttap Abdürrezzak Bâhir'i kurtarır. Bu noktadan sonra isyan rüzgarı dinerse de artık ordugâhta can güvenliği kalmayan Abdürrezzak Bâhir Efendi, sipah ve silahtar ağalarının yardımı ile sipahi kılığına büründürülerek önce sipah ordusuna, oradan da İstanbul'a kaçırılır. 4 Temmuz'da İstanbul'a ulaştığında ise önce Bursa'ya oradan da Kütahya'ya sürülür.²⁵⁰ Abdürrezzak Bâhir Efendi, böylece yalnızca ölümden değil, aynı zamanda kısa bir süre sonra imzalanacak olan Küçük Kaynarca Antlaşması'nın omuzlarına yükleyeceği sorumluluktan da kurtulmuş olur. Bununla birlikte defalarca ölüm tehlikesi atlatmış, padişah ile ordugâh arasında köprü vazifesi görmüş, devletini temsil etmek üzere müzakere masasına oturmuş ve hizmet ettiği devletin yapısal sorunlarına yakıcı bir biçimde yakından tanıklık etmiş olan Abdürrezzak Bâhir Efendi'nin küçük tezkireci olarak başlayan cephe kariyeri, ordugâhtan kaçırılan ve canını zor kurtaran bir reisülküttap olarak sonlanır. Kaçış hadisesinden kısa bir süre sonra beklenildiği üzere Osmanlı ordugâhı kuşatılır ve Ruslar tarafından barış antlaşması dikte ettirilir. 21 Temmuz 1774'te temelini Bükreş Müzakereleri'nin oluşturduğu ve Osmanlı tarihinin en ağır şartlar taşıyan antlaşmalarından birisi olan Küçük Kaynarca Antlaşması imzalanır.²⁵¹

²⁵⁰ Vâsıf, *Mehâsin* (2020), s. 610-11; *Müellifi Meçhûl bir Rûznâme (1769-1774)*, s. 65. Şemdanizade ise isyanın sebebini farklı bir biçimde açıklamaktadır. Ona göre kâtip zümresinden birisinin askere kumanda etmesin usule aykırıdır ve isyan bundan kaynaklanmıştır. [“Bu baş-buğluğa hilâf-ı ade Abdürrezzak Efendi'nin şûrû'ı bi-muhâldir. Gerçi gayretinden kabul etti. Lakin nusret mutasavver olmayacağını cezm lazım idi.” (Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mûri't Tevârih*, haz. Münir Aktepe, (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası: 1981), c. III., s. 9-10].

²⁵¹ Küçük Kaynarca Antlaşması ve maddeleri için bkz. BOA, A. DVNS. DVE. d., nr. 83/1, s. 142-152; Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, (Ankara: TTK, 1953), I, 121-134; *Muâhedât Mecmuâsı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008), III, 254-75; *Osmanlı Rus Antlaşmaları 1700-1834*. haz. Numan Yekeler, Yılmaz Karaca, Mehmet Selim Temel, Kemal Gurulkan, Abdullah Sivridağ, Mesut Demir. (İstanbul: BOA Yayınları, 2019), s. 285-94; Kemal Beydilli, “Küçük Kaynarca Antlaşması”, *DİA* 26, s. 526-7.

3. KÜÇÜK KAYNARCA SONRASI KARİYERİ (1774-1781)

Osmanlı ordusunun savaş sırasındaki vaziyeti ve savaşı sonlandıran Küçük Kaynarca Antlaşması, Osmanlı Devleti'nin mevcudiyetini muhafaza edebilmeye muktedir olup olmadığı hususunun ciddi anlamda sorgulanmasına yol açar. Bu sorgulama hâlinin müsebbibi olan ve Avrupa devletleri arasındaki dengeyi orantısız bir biçimde kendi lehine değiştirme imkânı yaratan Rusya'nın dizginlenmesi gerektiği hususu bu çerçevede gündeme gelir.²⁵² Avusturya, savaş sonrasında bir süre bu kaygı doğrultusunda hareket eder.²⁵³ Osmanlı cihetinde ise uğranılan ağır hezimet sonucunda imzalanan antlaşma maddeleri kolaylıkla hazmedilemez.²⁵⁴

Büyük çoğunluğu Müslüman halk ile meskûn Kırım'ın Kerç ve Yenikale gibi stratejik kaleler ile birlikte kaybedilmesi, devletin yalnızca meşruiyet değil, aynı zamanda başkent İstanbul'un güvenliğini ciddi anlamda tehdit edecek bir güvenlik krizi yaşadığını da gösterir.²⁵⁵ Ordunun başkente dönüşünden sonra İstanbul'daki devlet ricalinin de esas hedefi, Rusya'ya bu zemini veren Küçük Kaynarca Antlaşması'nın, düşmanın müttefiki olan Prusya aracılığıyla gözden geçirilerek tashih edilmesi olur.²⁵⁶ Devreye müttefiki

²⁵² Küçük Kaynarca Antlaşması ile Kırım'ın bağımsızlığını resmileştiren, Yenikale ve Kerç gibi iki kritik şehri ele geçiren Rusya'nın güçlü bir donanma ve sayıca az, ancak nitelikli bir ordu ile İstanbul'u kısa sürede ele geçirerek dengeleri alt üst etme ihtimali Avrupa devletleri tarafından kabul edilemezdi (Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, VI, 59; Roider, *Austria's Eastern Question*, s. 151-2). Bu siyaset, Lehistan'ın paylaşımı planı ile Rusya'nın savaş sırasında Balkan coğrafyasındaki kurduğu hâkimiyetin önü alınarak kendini açığa çıkarmıştı (Dipnot nr. 133, 135).

²⁵³ "This Kaunitzian analysis...A weak Turkey was welcome neighbor; a strong Russia was not..." (Roider, *Austria's Eastern Question*, s.154); Avusturya'nın bu politikası 1778-1779 Bavyera Veraseti meselesine dek sürecekti. Avusturya, Rusya'ya karşı bu şekilde pozisyon alsada da fırsattan istifade bir oldu-bitti ile Bukovina bölgesini ele geçirmişti (Michael Hochedlinger, *Austria's Wars of Emergence: 1683-1797*, (London: Routledge, 2015), s. 356-60; Fikret Sarıcaoğlu, *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi: Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, (İstanbul: TATAV, 2001), s. 203-4). Bavyera Verâseti meselesinin Avusturya hariciyesine etkisi için bkz. H.M. Scott, *Emergence of Eastern Powers*, s. 243, 246,7; Roider, *Austria's Eastern Question*, s. 158-59.

²⁵⁴ "...yazıcı yerinde mümaileyh ile mülâkat olundukta mün'akid olan şurût-ı musâlâhanın cümlesine vaz'-ı engüşt dahl ü ta'riz ve esâs-ı muhâdenenin her rüknünü hedm ve tenkîz edüp "filân madde şöyle olsun ve serbestiyet bir veçhile kabul olunmasın ve i'ade-i harb iktizâ eyler ise de itsün" kelâm-ı gayr-i ma'külünü tekrar edüp..." (Vâsıf, *Mehâsin* (2014), s. 8).

²⁵⁵ Bkz. Dipnot nr 219; 1768'den itibaren İstanbul'un muhafazası ile ilgili alınan tedbirler hk. bkz. Hümeýra Bostan, "Defending The Ottoman Capital Against the Russian Threat: Late Eighteenth Century Fortifications of Istanbul", (Doktora Tezi, Şehir Üniversitesi, 2020).

²⁵⁶ Yapılması istenen tashihler, Yenikale ile Kerç'in Osmanlı'ya iadesi ve Rusların tazminattan vazgeçmesi gibi maddeleri ihtiva etmekteydi [Beydilli, *Büyük Friedrich ve Osmanlılar*, s.102; *Mubadele: An Ottoman-Russian Exchange of Ambassadors*, çev. ve haz. Norman Itzkowitz, Max Mote, (Chicago: The University of Chicago Press, 1970), s. 41].

Prusya'nın girmesine rağmen Çariçe Katerina'nın kararlı tavrı antlaşmanın tashih edilmesi teşebbüslerini boşa çıkarır ve antlaşma padişah tarafından onaylanarak mübadele edilir.²⁵⁷ Bu şekilde yürürlüğe girmiş olsa da antlaşmanın tatbiki takip eden yıllarda çözülmesi gereken bir sorun hâlini alır. Bu konjonktürde Abdürrezzak Bâhir Efendi, bir müddet Mısır'da bulunsa da Ağustos 1776'dan itibaren neredeyse ölümüne dek başkentte oldukça etkili bir şahsiyet olarak karşımıza çıkar.

Ordugâhtan kaçırılan ve Kütahya'ya sürülen Abdürrezzak Bâhir'in sürgün hayatı fazla sürmez.²⁵⁸ İstanbul'a dönmesinin üzerinden çok geçmeden Ocak 1775'te Mısır'da cizye tahriri yapmak üzere görevlendirilir.²⁵⁹ Bu görev ona Küçük Kaynarca Antlaşması'nın harareti ile kaynak payitahttan kısa bir süre de olsa uzaklaşma fırsatı verir.²⁶⁰ Görevini yerine getirmek üzere 3 Mart'ta İstanbul'dan ayrılır.²⁶¹ Cizye tahriri haricinde, 7-8 senedir aksayan bazı temel gıda maddelerinin İstanbul'a nakledilmesi ve o günlerde vefat eden Şeyhü'l-Beled Ebü'z-Zeheb Mehmed Bey'in muhalefatının zaptı hususlarında da görevlendirilir.²⁶² Abdürrezzak Bâhir yalnızca kendisine verilen bu görevleri yerine getirmekle kalmaz, aynı zamanda Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî ve Ahmed ed-Derdîr gibi önemli âlimlerden ders okuyarak kendini geliştirir.²⁶³ Bir buçuk

²⁵⁷ II. Katerina antlaşma metninde tek bir kelimenin bile değiştirilmeyeceğini söyler ve aynı şekilde onanmasını ister (*Mubadele*, s. 50). Antlaşma Kasım 1774'te I. Abdülhamid tarafından onaylanmış, heyetlerin mübadele süreci ise Ağustos 1776'da tamamlanmıştır (Osman Köse, *Küçük Kaynarca*, s. 124,129).

²⁵⁸ Hikmet Çiçek, "(Vekâyi'nüvis) Sadullah Enverî Efendi Ve Tarihi'nin II. Cildinin Metin Ve Tahlili (1187–1197/1774–1783)", (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2018), s. 886. (Bundan sonra *Sadullah Enverî Târîhi*, II şeklinde verilecektir).

²⁵⁹ BOA, C.ML, 174/7357. Mısır'da cizye tahriri ile görevlendirilmesi hk. ayrıca bkz. BOA, C.DH, 318/15886 (6 Mart 1775); A.DVNS.MSR.MHM.d. nr. 8, hüküm nr. 678 (M 1189/Mart 1775); BOA, C.MTZ, 3/124 (15 C 1190/ 2 Temmuz 1776)

²⁶⁰ Görevlendirmeyi yapan Darbhane-i Âmire Emaneti'nin başındaki isim dikkat çekicidir. Devrin Darbhane nazırı, Abdürrezzak'ın babası Mustafa Efendi'nin İran'dan köle olarak aldığı ve hanesinde yer verdiği Hacı Selim Ağa'dır. Buna binaen payitahttan uzaklaşma fırsatının Abdürrezzak Bâhir'e yakın çevresi tarafından sunulduğu söylenebilir [Ömerül Faruk Bölükbaşı, *18. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Âmire*, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013), s. 34; Ahmed Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet IV*, (298). Bununla birlikte aynı günlerde –Ocak 1775- Küçük Kaynarca Antlaşması'nın mübadelesi için Rusya'ya gönderilmek üzere düşünülen kişilerden biri olduğu bilgisi, Abdürrezzak Bâhir Efendi'nin savaş sonrası günlerinde İstanbul'da hâlen önemli bir figür olduğunu gösterir (Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, VI, 6 dipnot nr. 7].

²⁶¹ Müellifi *Meçhûl bir Rûznâme* (1769-1774), s. 77.

²⁶² BOA, C. SM, 142/7127 (C 1189/Ağustos 1775); BOA, C. ML, 577/23688 (28 Temmuz 1775); BOA, A.DVNS.MSR.MHM.d, nr. 8, hkm. 703 (Ca 1189/Temmuz 1775).

²⁶³ Menchinger, *Ahmed Vasıf*, s. 70 dipnot nr. 10. Murtazâ ez-Zebîdî'den okuduğu *Makâmât-ı Harîrî*'nin Abdürrezzak Bâhir'in muhalefatında yer aldığı görülmektedir. Bkz. Bölüm 4.2.

yılın ardından Mısır'da görevi sona eren Abdürrezzak Bâhir Efendi 5 Ağustos 1776'da kariyerinin son, ancak en güçlü devrini yaşayacağı payitahta geri döner.²⁶⁴

3.1. Abdürrezzak Efendi Yeniden Sahnede: Defter Eminliği

Küçük Kaynarca Antlaşması'nın onaylanmasını takip eden birkaç yıl, çiçeği burnunda bağımsız bir siyasi yapı olarak Kırım Hanlığı'nın bu yeni statüsünün kısa ömürlü olacağına dair kuvvetli işaretler vermişti. Kırım Hanı IV. Devlet Giray, hanlığı sırasında (1775-1777) Osmanlı Devleti'ni iktidarının teminatı olacak bir meşruiyet kaynağı olarak görmesi ve bu doğrultuda adımlar atması ile yarımadayı patlamaya hazır bir barut fıçısı haline getirecekti.²⁶⁵ II. Katerina, Rus yanlısı Şahin Giray'ı hanlığa getirmek amacıyla Rus askerinin Kasım 1776'da Kırım'a askeri müdahalesine onay vererek fitili ateşleyecekti.²⁶⁶ Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki ilişkileri son derecede gelecek olan bu patlamanın etkisi ise 1779 yılına dek sürecekti. Gerilimin izale sürecinde Abdürrezzak Bâhir yeniden ön plana çıkacaktı.

Abdürrezzak Bâhir'in Ağustos 1776'da İstanbul'a döndükten sonra hangi çevre ile yakın irtibatta olduğu veya kendisine bir hâmi bulup bulamadığı hususu izaha muhtaçtır. Mısır'a görevli olarak gönderilmesinde payı bulunan Selim Ağa'nın oğlu olan Ahmed Nazif Efendi bu denklemde yer alıyor olmalıdır.²⁶⁷ Buna göre Ahmed Nazif, yalnızca Abdürrezzak Efendi'nin arkadaşı değil, aynı zamanda Sultan I. Abdülhamid'in de damadı pozisyonundaydı.²⁶⁸ Abdürrezzak Bâhir Efendi, muhtemelen Selim Ağa ve Ahmed Nazif Efendi bağlantısı nedeniyle 19 Kasım 1776'da defter eminliği görevine getirilerek yeniden sahneye çıkar.²⁶⁹ Atanmasından birkaç gün sonra Rusya'nın Kırım'a

²⁶⁴ Şem'dânî-zâde, *Mürî't Tevârih*, III, 42. Küçük Kaynarca Antlaşması'nın mübadelesi görevi için St. Petersburg'a gönderilen Seyyid Abdülkerim Paşa da maiyetiyle birlikte Abdürrezzak Efendi'den kısa bir süre sonra 17 Ağustos 1776'da İstanbul'a döner (Osman Köse, *Küçük Kaynarca*, s. 129).

²⁶⁵ Ufuk Aykol, *Müstakil Kırım Hanlığı*, s. 71-2.

²⁶⁶ Ufuk Aykol, *Müstakil Kırım Hanlığı*, s. 74. Askerî müdahale haricinde İstanbul'da devlet ricaline tesir edecek derecede faaliyette bulunan Tatar gruplarının etkisi hakkında bkz. Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, VI, 96; V. Aksan, *Ahmed Resmî*, s. 170.

²⁶⁷ Selim Ağa hk. bkz. dipnot 260.

²⁶⁸ Ahmed Nazif Efendi, padişahın kızlarından Dürrîşehvar ile evliydi ve I. Abdülhamid'in saltanatı süresince 1775 yılından itibaren önemli görevler yapmış ve büyük bir nüfuz biriktirmişti (Sarıcaoğlu, *I. Abdülhamid*, s. 19, 141, 161 vd.).

²⁶⁹ TTK/Y 1001, vr. 3b; *Sadullah Enverî Târihi*, II, 573. Defterhâne-i Âmire'den sorumlu olan defter eminliği görevi, mesâlih-i devletin fiili olarak Paşa Kapısı'na geçmesinin ardından eski önemini kaybetmiş

askeri müdahale gerçekleştirmesi, Abdürrezzak Efendi'nin defter eminliği görevinin sıra dışı bir nitelikte gerçekleşeceğinin âdeta işareti gibidir.²⁷⁰

Yaklaşık iki buçuk yıl sürecek olan defter eminliği görevini sürdürürken, Kırım geriliminin etkisi süresince gerçekleşecek olan hem meşveret meclislerinde hem de yabancı elçilerle görüşmelerde yer alır. Bunlardan ilki, 29 Aralık 1776'da gerçekleştirilen ve devlet ricali arasındaki gruplaşmaları aksettiren meşverettir. Katılımcıların bir kısmının daha önce Kaynarca ricali olarak zikredilen ve Abdürrezzak Bâhir'e yakın olan kişilerden oluştuğu görülür. Meşverette, bundan sonra alınacak tedbirler hususunda devlet ricali arasında ihtilaf yaşanır. Kırım'ın kaybını kabullenemeyip gerçeklikten uzak bir şekilde Rusya'ya sefer ilan edilmesi gerektiğini iddia eden bir hizip ile bunu reddeden Kaynarca ricali arasında sert tartışmalar yaşanır.²⁷¹ 1768-1774 Savaşı sırasında elde ettikleri tecrübeye istinaden tavır takınan Abdürrezzak Bâhir Efendi ile Ahmed Resmî Efendi bu tartışmada ağır hakaretlere maruz kalır.²⁷² 1776 yılı sonunda gerçekleştirilen bu meşveret, devletin yaşadığı meşruiyet krizini su yüzüne çıkaran savaşa meyyal tavrın bir müddet iktidarı yönlendirecek derecede baskın olacağına dair ipuçları verir. Buna rağmen, Ruslar ile müzakere masasına oturma vakti geldiğinde Abdürrezzak Bâhir'in şahsında temsil edilecek olan Kaynarca ricali, hariciyede yavaş yavaş ipleri eline alacaktı.²⁷³

ve XVIII. asırda bir münavebe mansıbı hâlini almıştı. Bu yüzyılda reisülküttaplıktan azledilen görevlilerin önemli bir kısmının defter eminliği görevine getirildiği görülmektedir (Erhan Afyoncu, *Defterhâne-i Âmire*, s. 138; Recep Ahışalı, *Reisülküttâblık*, s. 36).

²⁷⁰ Abdürrahim Özer, "The Ottoman-Russian Relations between the years 1774-1787" (Yüksek Lisans tezi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, 2008), s. 42.

²⁷¹ Realiteden uzak bu tavır hakkında temsil gücü yüksek bir örnek olarak Yenişehirli Osman Efendi hatırlanabilir. Bkz. Bölüm 2.2.1.

²⁷² Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, VI, 104-5. Zinkeisen, I. Abdülhamid'in silahları olan Seyyid Mehmed'in (daha sonra Karavezir Mehmed Paşa) de bu meşverette bulunduğunu ve Kaynarca ricalini desteklediğini aktarır. Bununla birlikte Abdürrezzak Bâhir'in görevini yanlışlıkla kethüda olarak tavsif eder.

²⁷³ Virginia Aksan, bu gruba Ahmed Resmî Efendi'nin öncülük ettiğini iddia etmekteyse de bahsi geçen dönemde (1777-1779) fiilî olarak Abdürrezzak Bâhir'in ön planda olduğu anlaşılmaktadır (V.Aksan, *Ahmed Resmî Efendi*, 170; Bkz. Bölüm 3.1.1. ve Bölüm 3.2).

3.1.1. Abdürrezzak Efendi Yeniden Müzakere Masası'nda: Aynalıkavak Görüşmeleri ve Tenkihnâmesi

1777 yılının ilk çeyreği, Kırım'da tayin edici değişikliklere sahne olur. IV. Devlet Giray Mart ayında Kırım'dan uzaklaşmak zorunda kalırken, Şahin Giray ise Rusya'nın desteğiyle 21 Nisan'da resmen Kırım Hânı olursa da Osmanlı Devleti bunu onaylamaz.²⁷⁴ Rusya'nın Küçük Kaynarca Antlaşması'na aykırı tahammülü güç eylemlerde bulunması üzerine tırmanan gerilim, İstanbul'un eş zamanlı olarak hem müzakerele başlmasına hem de askeri seçenekleri devreye sokmasına sebep olur. Abdürrezzak Bâhir Efendi, Temmuz 1777'de gerilimin teskin edilmesi için kurulacak olan müzakere masasında İbrahim Münib Efendi, Beylikçi Mehmed Hayri Efendi ve Müftizâde Ahmed Efendi ile birlikte görevlendirilir.²⁷⁵ Böylelikle daha önce sefer esnasında Rusya ile gerçekleştirilen mükâlemelerde görev alan isimler bu kez payitahtta aynı görevi üstlenmiş olur.²⁷⁶ Bu noktada, mevcut durumda oldukça kritik bir görev olan reisülküttaplık makamında bulunan Âtîfzâde Ömer Vâhid Efendi'nin niçin heyette yer almadığı hususu bir problem olarak karşımıza çıkar. Kaset biraz geri sarıldığında bu vaziyet anlaşılır hale gelir. Buna göre, savaş sonrasında reisülküttaplık makamına getirilen İsmail Raif Efendi ve Ömer Vâhid Efendi selefleri olan Abdürrezzak Bâhir kadar faal ve muktedir karakterler değillerdi.²⁷⁷ Reisülküttaplık makamında yaşanan bu otorite boşluğunu, 1777 yılının Temmuz ayından itibaren Ruslarla daha önce de müzakere masasına oturmuş, inisiyatif almaya meyyal ve güçlü bir figür olan Abdürrezzak Bâhir Efendi dolduracaktı.²⁷⁸

²⁷⁴ Ufuk Aykol, *Müstakil Kırım Hanlığı*, s. 75.

²⁷⁵ BOA, DVNSNMH. d. nr. 9, s. 94-5 (Temmuz 1777); BOA, A.DVN.KRM. 1/27 (Temmuz 1777). Mehmed Hayri Efendi'nin mükâleme kâtibi olarak görevlendirildiği bu heyette, gerçekleştirilen görüşmelerin muhtevasına binaen Abdürrezzak Bâhir Efendi'nin İbrahim Münib Efendi'ye göre daha baskın olduğu söylenebilir.

²⁷⁶ Abdürrezzak Bâhir Efendi ve Mehmed Hayri Efendi Bükreş görüşmelerinde, İbrahim Münib Efendi ise Küçük Kaynarca Antlaşması görüşmelerinde yer almıştı.

²⁷⁷ Resmi, *Hulâsatü'l-i'tibâr*, s. 132-3. "Temmuz ayında İsmail Raif Efendi aniden azledilmiş ve Kıbrıs'a sürgüne gönderilmişti. Lâkin doğası gereği daha uysal bir adam olan halefi Âtîfzâde Ömer Vâhid Efendi, ulemanın ve halkın kendisini sindirmesine izin verdiği için, selefinin açtığı yoldan sapmaya cesaret edemiyordu" (Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, VI, 98; Ahışhalı, *Reisülküttâblık*, s. 43). Christoph Neumann, 1770'lerin ikinci yarısında reisülküttaplık makamının makama gelen kişi ile kâim olduğunu ve bu nedenle kurumsal ve uzun vadeli bir hariciye siyasetinden bahsedilemeyeceğini belirtir [Neumann, "Decision Making without Decision Makers" *Decision Making and Change in the Ottoman Empire*, ed. Caesar Ferrah (Missouri, 1993), s. 31].

²⁷⁸ Bu dönemde sadece reisülküttaplıkta değil, sadarette de bir otorite boşluğu bulunmaktaydı. Silahtar Seyyid Mehmed Ağa (sonra Karavezir Mehmed Paşa), Temmuz 1775-Ağustos 1779 arasında sahne

20 Ağustos 1777'de Sarım Paşa Yalısı'nda Osmanlı heyeti ve Rus elçisi Stakiev arasında gerçekleştirilen mükâleme ile uzun sürecek bir müzâkere süreci başlamış olur.²⁷⁹ 22 Eylül'de Aynalıkavak Sarayı'nda gerçekleştirilen ikinci mükâlemede de tıpkı ilkinde olduğu gibi Kırım'daki Rus askerlerinin çekilmesi hususu ana gündem maddesini oluşturur. Abdürrezzak Bâhir, bu mükâlemede Şahin Giray'ın Rusya'nın yarımadaadaki askeri varlığıyla yaptığı baskı sonucunda han seçildiğini ve bu nedenle hanlığının Osmanlı Devleti tarafından onaylanmayacağını Stakiev'e bildirir. Bununla birlikte, teşrifat gönderilmek suretiyle hanlığın onaylanması hususuna itiraz eden Stakiev'e, Bükreş görüşmelerinde Obreskov ile bu madde üzerinde anlaşmış olduklarını hatırlatması ve muhatabının inkârı karşısında mükâleme mazbatalarına müracaat etmeyi önermesi, deneyimine istinaden müzakere masasında kurduğu hâkimiyeti de gözler önüne serer.²⁸⁰ Rusların, askerlerin çekilmesi için Şahin Giray'ın hanlığının onaylanmasını ön şart olarak sunması ile mesele bir kısır döngüye dönüşürken, sert tartışmaların yaşandığı ve Abdürrezzak Efendi'nin Stakiev'i suçladığı ikinci mükâleme de neticesiz kalır.²⁸¹ Yaşanan gerilimi sonlandırmak için Prusya devreye girmeye çalışır ve 21 Ekim 1777'de Reisülküttap Ömer Vâhid Efendi'nin evinde devrin Prusya Elçisi Gaffron ile Abdürrezzak'ın da dâhil olduğu bir kısım devlet ricali toplantı yapar.²⁸² Rus askerlerinin Kırım'dan çekilmesi hususunda görüşme yine sonuçsuz kalsa da birtakım ipuçlarını barındırır. Reisülküttabın evinde gerçekleşmesine rağmen toplantıda baskın figürün Abdürrezzak Bâhir Efendi olduğu bilgisi, onun bahsedilen otorite boşluğunu doldurarak resmen olmasa da fiilen reisülküttap gibi hareket ettiğini gösterir. Nitekim Prusya

arkasından, Ağustos 1779'da ise bizzat sahneye çıkarak I. Abdülhamid'in muktedir sadrazam ihtiyacını giderecekti (Sarıcaoğlu, *I. Abdülhamid*, s. 140-43).

²⁷⁹ BOA, HAT, 1429/58510.

²⁸⁰ Abdürrezzak Bâhir, Kırım'daki hanlık seçiminin serbestçe yapıldığı iddiasına şu cevabı verir: "...Bir âdemin elini ayağını bağlayıp bir odaya vaz' ve taşra çıkub şahs-ı mezbur felan şeye itiraf eyledi davasından bunun farkı yoktur..." (BOA, DVN.KRM, 1/29). Bu mükâleme evrakı, deforme olduğu için eksiktir.

²⁸¹ Zinkeisen, bahsi geçen mükâlemede Abdürrezzak Bâhir'in Rus elçisi Stakiev'i ikiyüzlülükle suçladığını ve şiddetli tartışmalar yaşandığını nakleder. (Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, VI, 113-4).

²⁸² Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, VI, 129. Zinkeisen, Abdürrezzak Bâhir'in 15 yıl önce (1762) Divan-ı Hümayun'da Prusya yanlısı bir tavır takındığını belirtse de bu yanlıştır. Abdürrezzak Bâhir 1762 yılında henüz Küçük Ruznamçecilik görevindeydi. Bkz. Bölüm 1.

elçisinin Abdürrezzak Bâhir'in İstanbul'da çok güçlü bir isim olduğunu ve reisülküttaplığa tayin edilmesinin beklendiğini aktarması bunu destekler niteliktedir.²⁸³

İstanbul'da müzakereler sürerken, Kırım'da Şahin Giray'ın reform girişimleri sebebiyle duyulan hoşnutsuzluk Ekim ayının sonunda isyana dönüşür.²⁸⁴ Çıkan isyanın Rus askerlerince çok sert bir biçimde bastırılarak katliam yapılması, İstanbul'da terazinin müzakere yerine savaş lehine ağır basmasına sebep olur. 1 Ocak 1778'de İstanbul'daki yabancı elçilere verilen beyanname, bu noktaya nasıl gelindiğini tarif ederek bundan sonra devreye alınacak eylem planını ortaya koyar. Buna göre, her ne kadar o vakte kadar ihtiyatlı hareket edildiyse de Rusya'nın ısrarla antlaşmaya aykırı eylemlerde bulunmayı sürdürmesi, Osmanlı Devleti'ne askerî müdahaleden başka bir seçenek bırakmamıştı. Müdahalenin amacı ise Kırım Hanlığı'na Selim Giray'ın getirilmesidir.²⁸⁵ Beyannâme ilanının kısa bir süre sonrasında 20 Ocak'ta gerçekleştirilen mükâleme, önceki görüşmeye göre çok daha soğuk bir atmosferde gerçekleşir. Abdürrezzak Efendi, barış için çabalanmasına rağmen Şahin Giray'ın hanlığı hususundaki bu ısrarın iyi niyetli olmadığını ve kendilerine beyannamedeki esaslar çerçevesinde hareket etmekten başka seçenek bırakılmadığını Stakiev'e iletir.²⁸⁶ Her ne kadar bu şekilde silahlardan yana tercih yapılmış gibi gözükse de Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya mani olacak yaptırım gücü yoktu. Bir kısım devlet ricali bunun farkında olsa da kamuoyunun ve İstanbul'daki Tatar grubunun ağır tazyiki ile Ruslara karşı reaksiyoner bir tavır takınılmasına engel olunamaz.²⁸⁷ Bir müddet süren hazırlıkların ardından 20 Haziran'da serasker olarak görevlendirilen Canikli Ali Paşa, Kaptan-ı Derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa ile birlikte belirtilen plan çerçevesinde Kırım'a hareket eder. Gerekirse çatışmaktan çekinmemeleri emrine rağmen planlar kâğıt üzerinde kalır ve Ali Paşa, Eylül ayının sonunda askerleri alıp donanma ile birlikte geri döner.²⁸⁸ Terazî, artık geri dönülemez bir biçimde müzakere masası lehine ağır basmaktadır.

²⁸³ Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, VI, 129, dipnot nr. 245. Prusya elçisi Gaffron'un raporundan: "Sonuç itibarıyla Abdürrezzak'ın reis efendiliğe talip olarak kaldığını ve burada majesteleri, çok güçlü olduğunu ifade etmeliyim."

²⁸⁴ Ufuk Aykol, *Müstakil Kırım Hanlığı*, s. 82-83.

²⁸⁵ *Sadullah Enverî Târihi*, II, 700-5.

²⁸⁶ Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, VI, 133-4.

²⁸⁷ Aksan, *Ahmed Resmi*, s. 173.

²⁸⁸ *Sadullah Enverî Târihi*, II, 758-61; BOA, HAT, 20/965; Rıza Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s. 67-9; Ali Karahan, "Cezayirli Gazi Hasan Paşa", s. 49-52. Bu başarısız sefer girişimi, Rusya'nın Kırım'daki

Başarısız müdahale teşebbüsü, zâten fiili olarak Reisülküttap gibi hareket eden Abdürrezzak Bâhir Efendi'nin hariciyede ipleri tamamen eline almasına imkân verir. Bundan kısa bir süre önce Kalafat Mehmed Paşa'nın sadrazamlığa atanması ve bürokraside Muhsinzade Mehmed Paşa'nın ekibinden isimlerin yeniden göreve getirilmesi de Abdürrezzak Efendi'nin elinin güçlendiğinin bir başka işaretidir.²⁸⁹ Avrupa'daki konjonktür de gerilimin diplomasi kanalı ile çözülmesi için uygun bir zemin sağlar ve Bavyera veraseti meselesi nedeniyle yaşanan Prusya-Avusturya gerilimi, Aynalıkavak görüşmelerine olumlu anlamda etki eder.²⁹⁰ 14 Eylül'de gerçekleştirilen divan toplantısında Rus askerleri çekildiği takdirde Şahin Giray'ın hanlığının onaylanması kararı alınır.²⁹¹ Görüşmelerde Fransa'nın arabulucu olarak devreye girmesi ile gerilimin sonlandırılmasında son viraja girilir.²⁹²

Rüzgârı arkasına almış olan Abdürrezzak Bâhir Efendi, bu kez Şubat 1779'da görüşmeleri tek başına yürütmekle görevlendirilir ve son virajda müzakerelerin

tahkimatını güçlendirmesine sebep olmuş ve hedefledikleri ilhâkı hızlandırmıştı (Aksan, *Ahmed Resmi*, s. 173; Karagöz, *Ali Paşa*, s. 66). Rıza Karagöz'ün, Rusya'nın içişlerindeki sıkıntılardan dolayı savaşılamayacak durumda olmasına rağmen, sefer hazırlıkları yapılırken II. Katerina'nın hilesine kandıkları için bir kısım devlet ricalinin savaş yerine müzakereyi tercih ettikleri iddiası doğru değildir. Osman Köse de yine buna benzer bir şekilde, "dış dünyadaki gelişmelerden habersiz kalan veya dış dünyadaki gelişmeleri takip etmeyen Osmanlı devlet adamları"nın Rusya ile müzakereye oturmaya "mecbur kaldığını" iddia eder (Osman Köse, *Küçük Kaynarca*, s. 284). Hem Karagöz hem de Köse muhtemelen Ahmet Cevdet Paşa'ya istinaden bu yorumları yapmaktadırlar (*Târih-i Cevdet*, III, 124-5). Ordunun yetersiz hâlini bizzat cephede tecrübe etmiş devlet ricalinin, realite ile bağdaşmayan eylemlerle zaten sıkıntıda olan maliyenin daha da zora sokulmaması için müzakere masasını işaret etmeleri mâkul bir tercihtir. Bu ve bunun gibi peşin yargıların, tezin konusunu oluşturan Abdürrezzak Bâhir Efendi'ye ve onun şahsında Kaynarca ricaline yönelik büyük bir haksızlık olacağını belirtmek gerekir. Ayrıca bkz. "...Tatarlar 50 yılda kendilerine gelemeyecek kadar çökmüşlerdi.....küçük bir Rus ordusu, Tatarları boyun eğdirmeye yetecekti..." (Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, VI, 147).

²⁸⁹ Sarıcaoğlu, *I. Abdülhamid*, s. 142. Sadrazamlığa Kalafat Mehmet Paşa getirilse de gölge iktidar olarak Silahdar Seyyid Mehmed'in nüfuzu devam etmektedir. Bkz. dipnot nr. 278.

²⁹⁰ Bavyera elektör prensi Maximilian Joseph'in 30 Aralık 1777'de ardında bir vâris bırakmadan ölmesi, Avusturya ile Prusya'yı karşı karşıya getirecekti. Müttefikinin desteğine muhtaç olan Prusya, Rusya'nın Osmanlı Devleti ile yaşadığı gerilimin bir an önce müzakere yolu ile çözülmesi için çaba sarf edecekti (Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, VI, 141). Fransa'nın muhtemel bir savaşta yer almayacağını müttefik Avusturya'ya bildirmesi ve Rusya'nın da benzer bir şekilde müttefik Prusya'nın yanında savaşa girmeye isteksiz olması gerilimin diplomasi kanalıyla çözülmesini sağlayacaktı [Roeder, *Austria's Eastern Question*, s. 157-8; Hugh Ragsdale "Russian Foreign Policy, 1725-1815", *Cambridge History of Russia II: Imperial Russia 1689-1917*, ed. Dominic Lieven, (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), s. 511; M.S. Anderson, "European Diplomatic Relations, 1763-1790", *The New Cambridge Modern History VIII: The American and French Revolutions 1763-1793*, ed. A. Goodwin, (Cambridge: Cambridge University Press, 1965), s. 270]. Bavyera veraset meselesinin Avusturya hariciyesindeki önemli etkisi hk. bkz. dipnot nr. 253.

²⁹¹ Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, VI, 146.

²⁹² Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, VI, 149.

yürütücüsü olarak hem aracı olan Fransa Elçisi St. Priest ile hem de Rusya elçisi Stakiev ile görüşmeler yapar.²⁹³ Rus elçisi ile 2 Mart'ta yapılan görüşmede Rus askerlerinin çekilmesi sonrasında Şahin Giray'ın hanlığının onanacağı hususu ile birlikte diğer maddelerde de ortak zemin bulunur.²⁹⁴ Abdürrezzak Bâhir'in talebi doğrultusunda İstanbul'da kilise inşası konusunun sessiz kalınarak geçirilmesi de bu toplantıda kararlaştırılır.²⁹⁵ Bundan iki gün sonra, Rus elçisi ile irtibatla olan Fransız elçisi ile yapılan görüşme de olumlu geçer ve ufak pürüzler giderilir.²⁹⁶ Mutabakatın sağlanmasının ardından 21 Mart 1779'da dokuz maddeden müteşekkil olmak üzere, görüşmelerin yapıldığı mekâna atfen Aynalıkavak Tenkihnâmesi imzalanır ve 1776 yılından itibaren iki devlet arasında yaşanan Kırım gerilimi nihaî olarak çözüm bulacağı vakte dek dondurulur.²⁹⁷ Böylelikle Abdürrezzak Bâhir Efendi, Küçük Kaynarca Antlaşması'nın temeli olan Bükreş görüşmelerinin ardından, aynı antlaşmanın yeniden

²⁹³ "... evvel ve ahir işlere vakıf ve emr-i mükâlemeye kanun-ı düvel üzere ifâ-yı hidemata ehliyetinden fazlasından her vechle diyânet ve sadâkat...." (BOA, DVNSNMH.d, nr. 9, s. 101-2); "bi'l-âhire temhîd-i mu'dilât-ı husûs-ı devletde ehliyyet ve kârdânlığı zâhir ve mûmâ-ileyh el-Hâcc 'Abdürrezzâk Bâhir Efendi Der-'Aliyye'de mukîm França büyük elçisi tavassutıyla hasbe'l-me'mûriyye tekrâr münfereden ma'kâm-ı mükâlemeye rücû'...." [Sadullah Enverî Târihi, II, 770; Vâsıf, Mehâsin (2014), s. 135]. İngiliz basınında da İstanbul'dan gelen 18 Ocak tarihli rapora binaen Osmanlı-Rus görüşmelerinin başarıya ulaşması hâlinde reisülküttaplık makamında değişiklik yaşanacağı bilgisi verilmektedir (11 Mart 1779, *The Stamford Mercury*, nr. 2506, s.1).

²⁹⁴ BOA, DVN.DVE, 15/197.

²⁹⁵ Küçük Kaynarca'nın ilgili 7. ve 14. maddelerine binaen konuşulan kilise maddesi, ilk olarak Bükreş görüşmeleri sırasında Obreskov tarafından gündeme getirilmiş ve Abdürrezzak Bâhir Efendi tarafından kabul görmemişti. Bkz. Bölüm 2.2.1. Rusya'nın kilise inşası ve Eflak-Boğdan hakkındaki maddeleri tahrif ederek kasten yanlış yorumlaması hk. bkz. Roderic H. Davison, *Osmanlı-Türk Tarihi 1774-1923 Batı Etkisi*, çev. Mehmet Morali, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2016), s. 68-73 vd.

²⁹⁶ BOA, C.HR., 179/8933. Rusların "Hân'ı nasb ettim" tabirinde nasb kelimesinin tasdik kelimesi ile değiştirilmesini talep etmesi, Kırım'ın bağımsızlığına halel getirecek en ufak bir muhtemel boşluğa dahi izin vermeyeceklerini gösterir. Muhtemelen yine bu günlerde Rus elçisi ile gerçekleştirilen bir başka görüşmede de Küçük Kaynarca'nın 11. maddesine binaen iki devlet arasındaki ticaret ile birlikte görevlendirilecek konsoloslar meselesi görüşülür (BOA, İE. HR, 20/1835 (Tarihsiz)).

²⁹⁷ Sadullah Enverî Târihi, II, 770. Antlaşma maddeleri için bkz. BOA, A.DVNS. DVE.d, 83/1, s.152-57 (*Osmanlı-Rus Antlaşmaları 1700-1834*, s. 296-300); *Muahadat Mecmuası*, III, 275-283. Tenkihnâme'nin diğer suretleri için bkz. Süleyman Ramazanov, "Aynalıkavak Tenkihnâmesi", (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, 2020), s. 98, dipnot nr. 468. Antlaşma'nın onaylanma süreci ise Temmuz ayına dek sürecek. Süreci hediyeleşme takviminden takip edebilmek mümkündür. Buna dair bkz. BOA, C.HR, 180/8967 (22 Mart); BOA, TS.MA.e, 1134/58 (25 Haziran); BOA, C.HR, 146/7291 (12 Temmuz); BOA, HAT, 13/450 (29 Temmuz). Çariçe Katerina'nın savaşı bir biçimde bu gerginliğin sonlanmasından duyduğu memnuniyete binaen müzakerelerde bulunan Osmanlı heyetine ağır hediyeler gönderdiğini nakledilmektedir (Ahmet Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet* II, I. Kitap, s. 124). Antlaşmayı tasdik etmek için St. Petersburg'dan gönderilen görevli Abaldayof, beraberinde yalnızca Çariçe'nin mektubunu değil aynı zamanda Stakiev ve St. Priest'a ve hatta onun eşine hediyeler getirmişti. Bununla beraber Abaldayof'un Reisülküttap Abdürrezzak Bâhir ile de görüşeceği bilgisi birlikte düşünüldüğünde, getirilen hediyelerden Abdürrezzak Efendi'nin de nasiplendiği tahmin edilebilir (BOA, TS.MA.e, 1134/58 -25 Haziran-).

teyidi ve itmamı hükmünde olan Aynalıkavak Tenkihnâmesi'nde de devleti temsilen müzakere masasında rol oynamış olur.²⁹⁸

3.2. İkinci Reisülküttaplığı, Vezareti ve Vefatı

Osmanlı hariciyesinde otorite konumunda bulunan Abdürrezzak Bâhir Efendi, antlaşmanın imzalanmasından kısa bir süre sonra, 29 Mart'ta ikinci kez reisülküttap olarak atanır ve fiili durumu resmiyet kazanmış olur.²⁹⁹ İkinci reisülküttaplık devrinde kendi ekibini muhafaza etmekle birlikte çevresini de genişlettiği görülmektedir.³⁰⁰ Devrin muktedir şahsiyeti Silahtar Seyyid Mehmed Ağa ile irtibatta olduğu ve onun takdirini kazandığı bilgisi, bu değişiklikte birlikte Abdürrezzak Bâhir'in zaten hissedilir olan nüfuzunun katmerlendiğini göstermektedir.³⁰¹ Nitekim 22 Ağustos'ta sadrazamlığa atanarak perde arkasından sahneye çıkacak ve I. Abdülhamid devrinin ilk muktedir sadrazamı olacak olan Karavezir Seyyid Mehmed Paşa dahi hariciyeye dair işleri reisülküttabın sorumluluğuna bırakacak ve yürümekte olan düzene dokunmamayı tercih edecekti.³⁰² Abdürrezzak Bâhir, Osmanlı hariciyesinin hâkimi olarak kariyerinin zirvesine çıkmaktadır.³⁰³

²⁹⁸ Virginia Aksan, görüşmelerin olumlu sonuçlanmasında Fransız elçisinin rolünü ön plana çıkartır (V. Aksan, *Ahmed Resmî*, s. 175). Her ne kadar Fransız elçisi St. Priest'in görüşmelerde tayin edici bir etkisi olsa da açıklanan süreçte geline son aşamada Abdürrezzak Bâhir Efendi'nin rolü de inkâr edilemez. Şubat 1779'da "kanun-ı düvel'e aşına olduğu için tek başına murahhas atanması bunun göstergesidir. Bkz. Dipnot nr. 297. Bununla birlikte, devrin Prusya elçisinin de görüşmelerde Abdürrezzak Bâhir'in rolünü vurguladığı görülür. "Uzlaşmanın yapılması için bütün risklerin üzerine çıkma cesaretini gösterebilen sadece Abdürrezzak oldu" (Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, VI, 147, dipnot nr. 284).

²⁹⁹ *Sadullah Enverî Târihi*, II, 772. Devrin farklı bir kaynağında atama tarihi olarak 27 Mart (9 Rebiülevvel) tarihi verilmektedir (*Müellifi Meçhûl bir Rûznâme*, s. 83). Abdürrezzak Bâhir'in ikinci kez reisülküttaplığa getirilmesi nedeniyle dostu ve eski mahmisi Ahmed Vâsıf Efendi ile Bekrîzâde'nin düşürdüğü tarihler için bkz. Vâsıf, *Mehâsin* (2014), s. 136.

³⁰⁰ Burada yakın ekibi tabiri ile gönderme yapılan kişiler Kaynarca ricâli olarak tanımlanan gruptan başkası değildir. Bunların önde gelenleri; Kayınbiraderi Ahmed Resmî Efendi, Ahmed Vâsıf Efendi ve Beylikçi Mehmed Hayri Efendi'dir. Bu dönemde Ahmed Vâsıf Efendi ile irtibatının yalnızca hâmi-mahmi ilişkisi değil, aynı zamanda entelektüel bir arkadaşlık ilişkisi olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Bölüm 4.3.

³⁰¹ Vâsıf, *Mehâsin* (2014), s. 136.

³⁰² Sarıcaoğlu, *I. Abdülhamid*, s. 143; Neumann, *Decison Making*, s. 30. Ağustos ayında perde önüne çıkarak sadrazam olan Karavezir Mehmed Paşa ile Abdürrezzak Bâhir'in sarraflarının da aynı kişi (Thomas de Serpos) olduğu görülmektedir (Onnik Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık: Rumlar, Museviler, Frenkler, Ermeniler (1650-1850)*, çev. Erol Üyepazarıcı, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017), s. 178, 181).

³⁰³ Abdürrezzak Bâhir'in bu denli güç kazanarak ipleri eline alması, hariciyeye dair kurumsallığın eksikliği ile irtibatlıdır. Bkz. dipnot nr. 277.

3.2.1. Güce Dengeyi Getirmek veya Kaide-i Muvazene: Osmanlı-Prusya-Rusya Üçlü İttifak Teşebbüsü

Muktedir bir figür olarak sivrilen Reisülküttap Abdürrezzak Bâhir Efendi'nin bu dönemdeki cüretkârlığı ve aldığı risklerin büyüklüğü, eriştiği güç ile doğru orantılıydı. Bu cüretkârlığı, Aynalıkavak Tenkihnamesi'nin imzalanmasının ardından İngiliz elçisine “nihayet devletin Tatarlardan kurtulduğunu” belirtmesi ile söylemlerinde, devletin menfaati için ortaya atacağı üçlü ittifak planında ise eylemlerinde kendisini gösterecekti.³⁰⁴ Daha önce işaret edilmiş olan devletin bekasını muhafaza etme kudretinin olup olmadığı hususu bu teşebbüsün zeminini oluşturmaktadır. Abdürrezzak Bâhir, 1768-1774 Savaşı esnasında bizzat müşahede ettiği ordudaki acziyet hâlinin ortadan kaldırılması için ıslahat yapılması gerektiğinin bilincindedir. Bunun yapılabilmesi için gerekli olan zemini savaşırsız bir ortam verecekti. Bu ortam ise Osmanlı Devleti'nin güçler dengesinde resmen yer alması ile yaratılmış olacak;³⁰⁵ Abdürrezzak Efendi, Prusya, Rusya ve Osmanlı Devleti arasında üçlü bir ittifak planı ile devletin tehlikeli yalnızlığına bir son vermeye, bir başka tabirle güce dengeyi getirmeye çalışacaktı.³⁰⁶

Reis efendi, Temmuz ayının sonlarında ittifak planını gizli bir şekilde yürürlüğe koyar. Öncelikle Prusya Elçisi Gaffron'un tercümanı Frankopoulo ile görüşerek nabız yoklamaya çalışır. Gaffron, planı teyit etmek ve Abdürrezzak Efendi'nin niyetinin ciddi olup olmadığını anlamak için aynı vasıta ile muhatabına bazı sorular sorar. Buna göre II. Friedrich'e planı iletmekten çekincesi olmadığını, ancak niçin kendisi ile bizzat görüşmek yerine tercümanının devreye sokulduğunun izah edilmesini ister. Bununla birlikte,

³⁰⁴ “Kötü davranışları ile bizi neredeyse her defasında gereksiz savaflara sürükleyen bu huzursuz tebaadan kurtulduğumuz için kendimizi kutlamalıyız. Amerikalıların size gönüllü olarak yüksek miktarlarda vergi vermelerine karşın, Tatarlar bize her yıl Amerikalılardan aldığınızın üç katına mâl oluyordu” (Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* VI, 157). Benzer tavrın kayınbiraderi Ahmed Resmî Efendi tarafından da paylaşıldığı görülmektedir. “...Tatar tâifesi ötedenberü Devlet-i ‘Aliyye üzerine bâr olmuş fitne-engîz bir kavm-ı şûm olduğına binâen...” (Resmî, *Hulâsatü'l-i'tibâr*, s. 131).

³⁰⁵ İttifaklar sistemini tanımlayan güçler dengesi/denge sisteminin tarihsel arka planı ve XVIII. asırdaki durumu bkz. Fatih Yeşil, *Güç Oyunu*, s. xv-xxiii; Güçler dengesi, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında -ilk yarısına göre- oldukça kompleks bir hâle gelmişti (M.S. Anderson, “Eighteenth Century Theories of the Balance of Power”, *Studies in Diplomatic History: Essays in Memory of David Horne*, ed. R.Hatton & M.S. Anderson, (Londra: Hamden, Conn., 1970), s. 196).

³⁰⁶ Prusya elçisi Gaffron'un 17 Ağustos 1779 tarihli raporundan: “...denebilir ki Türk İmparatorluğu'nda devletin zayıflığı ve gücü üzerinde sağlıklı fikri olan tek adamdı. Avrupa güçlerinin farklı çıkarlarını net ve sistemli bir biçimde de şüphesiz tanıyordu...” (Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, VI, 147, dipnot nr. 284; Kemal Beydilli, “Dış Politika ve Siyasi Ahlak”, s. 54).

gizlilik içinde gerçekleştirilmesi gerekecek olan bu görüşme trafiğinin sorumluluğunu reisülküttabın almasını talep eder. Abdürrezzak Bâhir, planladığı üçlü ittifakın tutkalı olarak Prusya'yı görmekteydi. Buna binaen, şayet Kral Friedrich bu plana olumlu yaklaşır ve Gaffron'u resmi olarak görevlendirirse önemli bir eşik aşılmış olacaktı. Yakın çevresi ile birlikte hareket ederek böylesine büyük bir işe girişmekle zaten kendisini büyük bir riske atan Abdürrezzak Efendi, resmî olarak ilk adımı Prusya'nın atması gerektiğini bu şekilde temellendirmekteydi. Reisülküttabın Hotin-Lipka-Varşova güzergahı üzerinden irtibat kurma sorumluluğunu üzerine almayı kabul etmesi ile Prusya elçisinin çekinceleri giderilmiş olur ve plan Berlin'e bildirilir.³⁰⁷ Elçisinin ittifak projesini içeren mektubunu 11 Eylül'de alan II. Friedrich, düşmanı Avusturya'nın karşısında konumlanacak olan bu ittifak planına olumlu yaklaşır.³⁰⁸ Kralın yaklaşık 16 yıl önce de bu üçlü ittifak tasarısını dillendirmesi, Abdürrezzak Efendi'nin teklifini hızlı bir şekilde benimsemesine ve bu doğrultuda hareket etmesine sebep olur.³⁰⁹ Eylem planının işlediğini ve muhatabı Gaffron'un kral tarafından yetkilendirildiğini öğrenen Bâhir Efendi, artık II. Friedrich'in olurlarına istinaden yeni bir aşamaya geçmektedir: İttifak tasarısını I. Abdülhamid'e bildirmenin vakti gelmişti.

Abdürrezzak Bâhir Efendi, ittifak tasarısını detaylı bir takrir kaleme alarak Ekim ayının sonlarında padişaha açıklar.³¹⁰ Sunduğu takrir yalnızca ittifak tasarısının detaylarını vermekle kalmaz, aynı zamanda onun hariciye politikasını kendi sesinden duymamıza da imkân sağlar. İttifak tasarısını açıklamadan önce, devletin içinde bulunduğu tehlikeli durumda kaybedecek zamanı olmadığını belirterek önlem/ler alınması gerektiğinin işaretini verir.³¹¹ Takrire konu olacak olan ittifak planı bu önlemlerden biri olarak sunulur. Daha önce Gaffron'a belirttiği çekincelere binaen, ittifak

³⁰⁷ Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, VI, 159-161.

³⁰⁸ Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, VI, 162.

³⁰⁹ Beydilli, *Büyük Friedrich ve Osmanlılar*, s. 87, dipnot nr. 33.

³¹⁰ Ahmet Cevdet Paşa, Şevval 1193 (12 Ekim-9 Kasım 1779) tarihinde yazıldığını belirttiği bu takrire *Târih-i Cevdet*'in III. cildinde ekler kısmında yer vermiştir (*Târih-i Cevdet*, III, 363-368). Osmanlı Arşivi'nde ilgili takrir tespit edilememiştir. 17 Ekim 1779'da yıllık atama listesinde Reisülküttap olarak görevinde bırakıldıktan hemen sonra, Ekim ayının sonlarında bu takriri yazmış olması muhtemeldir (*TTK/Y1001*, v.9b).

³¹¹ "... velinimeti hanedanına âcilen ve âcilen müsteclib-i nef ü miknet ve müstelzim-i def-i mazarrat olan hâlâtı leyl ü nehâr fikr ü mülâhaza ve teemmül ü mütalaa vacibe-i zimmet-i ubudiyyet...."; "... gece ve gündüz endişe vü efkarım bu manalara (tezayüd-i şân u şevket ve vesile-i terakki-i şeref ü şehameti olabilir menafî ve fevaidin istihsalına bezl-i kudret) masruf idiği..." (*Târih-i Cevdet*, III, 363).

projesini başlatan ve planı tertipleyen kendisi olmasına karşın teklifi padişaha Prusya'dan gelmiş gibi aksettirir.³¹² Bu teklifin elçinin tercümanı vasıtasıyla kendisine geldiğini ve bunun üzerine yakın ekibi ile müzakere ederek devletin menfaatine olacak bir ittifakın reddedilemeyeceği cevabını verdiğini aktarır.³¹³

İttifak tasarısının detaylarına geçmeden evvel, Avrupa devletleri arasındaki münasebetlerin temelini teşkil eden ve güçler dengesi olarak adlandırılan ittifaklar sistemini açıkladığı kısım, reisülküttabın Avrupa'daki siyasi konjonktüre hâkimiyetini göstermesi bakımından önem arz eder.³¹⁴ Oldukça kaygan bir zemine dayanan bu sisteme Osmanlı Devleti'ni dâhil edecek olan bu ittifakın motivasyonunu Avusturya karşıtlığının oluşturduğu görülür. II. Friedrich'in esas hedefi Avusturya'ya karşı bir cephe oluşturmak iken Abdürrezzak Bâhir'in hedefi ise bununla sınırlı değildir. Reisülküttap, Avusturya'yı karşısına³¹⁵, Rusya'yı ise yayına alarak³¹⁶ her iki güce de denge getirmeyi amaçlamaktadır. Bir başka tabirle hem Avusturya'nın hem de Rusya'nın Osmanlı Devleti aleyhine genişleme potansiyeli bu ittifak ile dondurulmuş olacak ve statüko mümkün mertebe muhafaza edilecekti.³¹⁷ İttifak sonrasındaki savaşız geçecek olan zaman diliminde ise yapılacak reformlara odaklanılacak, dondurulmuş gerginlikler tekrar gün

³¹² "...Prusya kralının Dersaadet'te maslahatgüzarı tarafından bundan akdem be-gayet nihâni olarak tercümanı vesatatiyle savb-ı çakeraneme bir haber vürud edip, hülâsa-i mazmununda kral-ı mersumun devlet-i kavî-şevket ile akd-i ittifak iradesinde olduğu..." (*Târih-i Cevdet*, III, 363).

³¹³ "...menafi-i mülkiyyeyi şamil şurut ile ittifaka kral cenabları ve Rusya devleti talib iseler, devlet-i ebed-müddet dostluğu müeyyed ittihaddan imtina eylemez me'mulüneyim, cevâbı havâss-ı vükelâ-yı Devlet-i Aliyye ile bi'l-müzâkere ve't-tecvîz verilmişti..." (*Târih-i Cevdet*, III, 364).

³¹⁴ "...Avrupa devletleri miyanelerinde işbu ittihad ü ittifak kazıyyesi istikrar-ı nizam-ı mülkilerinin a'zam-ı esbabından add olunduğu ve bir devlet, devlet-i uhra ile musalaha eylediklerinde, mün'akid olan sulh ve safvetlerinin tatarruk-ı halelden vikayesine ve husumet ve münazaasında emin olamadıkları diğer devletlerin gaile-i muhacemesinden emn ü asayişe rabt-ı ittifak maddesini sebep-i akvâ add edip işbu râbıtaya beyinlerinde ka'ide-i muvâzene tesmiye..." (*Târih-i Cevdet*, III, 364). Ayrıca bkz. dipnot 306.

³¹⁵ Abdürrezzak Bâhir, Avusturya'nın gerek 1768-1774 savaşı sırasındaki tutumu, gerek ise savaş sonrasında bir oldu bitti ile 1775'te Bukovina'yı ele geçirmesine taktirinde geniş yer ayırır. "...Devlet-i Aliyye'ye basbayağı yukarudan aşağı mu'amele ederek verilen altı bin keseyi bâdihevâ ekl ü bel' ve buna dahi kana'at etmeyip Allahü te'âlâdan havf ve cemî'-i düvellden hayâ etmeden Moskov ile henüz Devlet-i Aliyye sulhü rabt ve bî-kazâillahi te'âlâ giriftâr olduğu şevâgılın indifâ'ına meşguliyeti vaktinde, açıktan bir millete câiz olmayan nakz-i ahdi irtikab ve Boğdan memleketinden bu kadar arâzî-i mahdûdeyi ne güne gasb eyledikleri âmmeye zâhirdir..." (*Târih-i Cevdet*, III, 366-67).

³¹⁶ "...Evvela ve bizzat Moskov ile nizam-pezir olan silm ü safvet şurutuna velev ba'de zamanin tegayyür helecânı bi'l-küllîye bertaraf..."; "...Rusyalı ile olan musalaha mütegayyir olmak mülâhazası merfu' ve Nemçelinin kezalik zamirlerinde merkuz hıyanet ve mefsedetden dahi avn-i Hakk ile ferâğ-ı hâtır gelmekle Devlet-i Aliyye me'münü'l-gâile ferîh ü âsûde tesviye-i zavâbıt-ı mülkiyesiyle iştigâl edeceği bî-şübhe olmağın..." (*Târih-i Cevdet*, III, 365).

³¹⁷ Statükonun korunması, XVIII. yüzyıl boyunca Osmanlı hariciyesinde "hâkim tavır" olarak görülür. Bkz. Fatih Yeşil, *Güç Oyunu*, s. xiii.

yüzüne çıktığında ise bunlarla hem ıslah edilmiş bir ordu/maliye hem de güçlü bir müttefikle mücadele verilecektir.³¹⁸

Osmanlı Devleti ve Prusya ittifak görüşmelerine resmen başlamışken gerek Abdürrezzak Bâhir Efendi gerek II. Friedrich hesap hatası yapmaktaydı. Her ne kadar 1777 yılında Prusya ile Rusya arasındaki ittifak yenilenmiş olsa da çariçe farklı bir yola girmekteydi. II. Katerina, iktidarı boyunca sürdürdüğü ve geleneksel Rus hariciye siyasetinin aksine gidilen Prusya rotasından sapmakta iken, bu rotanın mimarı hariciye nazırı Nikita Panin'den de uzaklaşmaktaydı.³¹⁹ İttifakın üçüncü muhatabı olan St. Petersburg'da işler bu nedenle çıkmaza girmişti. Panin, teklif kendisine iletildiğinde olumlu bir yaklaşım sergilemiş, ittifakın yalnızca savunma ittifakı olabileceğini belirtmişse de artık rüzgârın yönü değişmişti.³²⁰ Rusya, tabir caizse fabrika ayarlarına dönmekte ve Avusturya ile flört etmekte iken Prusya vasıtası ile gelen ve Avusturya karşıtlığı üzerine bina edilecek olan bu üçlü ittifak teşebbüsü kendisine iletildiğinde II. Katerina sert bir şekilde planı reddetti. Kafasında yeni oyun planı net olan çariçe, kâğıt üzerindeki müttefik II. Friedrich'in ısrarlarına rağmen tavrında bir değişikliğe gitmedi ve ittifak teşebbüsü akamete uğradı.³²¹ Avusturya-Rusya flörtü 1781 yılında resmîleşerek ittifaka evrildikten sonra özellikle Avusturya'nın yayılmacı siyaseti, Reisülküttap Abdürrezzak Bâhir Efendi'nin tespitlerini doğrulayacaktı:

“...Hâlâ Nemçe imparatoru olan mahzûlün³²² istimâ olunan evzâ'ı muktezasınca zikr ü fikri Devlet-i Aliyye'yi ızrâra mahsûr olduğu vâreste-i şekk ü reybdır. Anası

³¹⁸ “...Yukarıda bast u beyan olunduğu üzere, Avrupa devletlerinin mesalih-i mülkiyyelerinde cüz-i a'zam-ı istihkâm ü metanet ve esas-ı metin-i emniyyet ü rahat ittihaz eyledikleri yed-diğerle ittifak kaziyesidir...”; “...ve diğer müddet-i medide hurub u kıtalden vâreste olmaları mülasebesiyle vakitlerini ancak umur-ı deruni-i memleketlerine sarf birle vilayetlerinin imarı ve malen ve raiyyeten ve askeren kesb-i miknet ü iktidar etmeleridir...” Abdürrezzak Bâhir Efendi'nin, ittifak projesinde Rusya yer almak istemezse en azından Prusya ile Osmanlı Devleti arasında ikili bir ittifak kurulabileceğini Gaffron'a iletmesi, devletin her halükarda bir ittifaka muhtaç olduğunu düşündüğünü göstermektedir (Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, VI, 172).

³¹⁹ XVIII. yüzyıl boyunca -II. Katerina tahta çıkıncaya dek (1762)- Rusya hariciyesinin temel politikası (öncelikle Ostermann, sonra ise Bestuzhev) Avusturya ile müttefik olmaktı (David M. Griffiths, “The Rise and Fall of the Northern System: Court Politics and Foreign Policy in the First Half of Catherine II's Reign”, (Canadian Slavic Studies, IV, 3 (Fall 1970) s. 551, 557 vd.; Hugh Ragsdale “Russian Foreign Policy”, s. 505, 511).

³²⁰ Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, VI, 165.

³²¹ Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, VI, 166-69. II. Katerina'nın, resmîyette Prusya ile müttefik iken, rota değiştirip Avusturya ile müttefik olması denge sisteminin ne denli kaypak bir zemine istinat ettiğinin somut bir örneğini teşkil eder.

³²² II. Joseph.

olan Nemçe imparatoriçesi³²³ âkile ve munsıfa ve ceng ü cidâlden müctenibe avrat olmağla, oğlu mesfûru Devlet-i Aliyye ile muhâsamadan eğerçi men ü tahzirden hâliye olmadığı vazıhtır. Lâkin anası mesfûre hâlike olduğu gibi bu oğlan tek durmayıp bir fesâd çıkaracağını vâkıf –ı mezâyâ olanlar söylemektedir...³²⁴

Abdürrezzak Bâhir Efendi, büyük bir gizlilikle başlattığı ve II. Friedrich ile birlikte çaba sarf ettiği planda başarısız olmuştu. Reisülküttap, her ne kadar güce dengeyi getiremeye de burada önemli olan husus ittifakın gerçekleştirilip gerçekleştirilememesi değil, böyle bir ittifakın düşünülebiliyor olması keyfiyetidir. Devletler arası ilişkilerin bulanık ve belirsiz sınırlarını kavramış, devletin menfaati için gerektiğinde en büyük hasmı ile dahi ittifak kurmayı planlayabilecek pragmatik bir zihin yapısına sahip olan Abdürrezzak Bâhir Efendi'nin, 19. yüzyıl Osmanlı hariciyesinde kurumsal bir siyaset hâlini alacak olan denge siyasetinin öncülerinden biri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.³²⁵

3.2.2. Yükselirken Düşmek: Abdürrezzak Bâhir'in Vezareti ve Vefatı

İttifak teşebbüsünün suya düşmesinin ardından Bâhir Efendi, aldığı riskin bedelini ödemeye başlayacaktı. Başta Avusturya elçisi olmak üzere, Osmanlı ricalinden bir grup, Rusya ile ittifak kurabilmeyi tasarlama cesaretini gösteren reisülküttaba açıktan cephe almıştı.³²⁶ Padişaha tahrir sunulduktan sonra açığa çıkan ittifak görüşmelerinden netice alınamaması ile kan kaybeden Abdürrezzak Bâhir Efendi, bu hadise ile okları üzerine çekmesi yetmezmiş gibi bir de Sadrazam Karavezir Mehmed Paşa ile arasını açacak tercihlerde bulunacaktı. Yükseklerle çıkan Bâhir Efendi, zemini kayganlaşan zirvede tutunmayı başaramayacaktı.

Karavezir Mehmed Paşa'nın Ahmed Nazif Efendi'yi İstanbul'dan uzaklaştırma girişimi, Reisülküttap ile sadrazamın arasını açacak hadiselerle sebebiyet vermişti. Sadrazamın niçin Ahmed Nazif'i uzaklaştırmak istediği hususu net olmamakla birlikte,

³²³ Maria Theresia.

³²⁴ *Târih-i Cevdet*, III, 367-8.

³²⁵ Abdürrezzak Bâhir'in ikinci reisülküttaplık dönemi, Christoph K. Neumann'ın kurumsal yapı eksikliğine binaen o dönemdeki (1770'ler) reisülküttapların hâlâ 1756 yılında gerçekleşen Diplomatik Devrim'i kavrayamadıkları ve eski usul nasihatname literatürüne istinaden dışişleri yerine içişlerine dâir meselelere odaklandıkları iddiasını çürütür (Neumann, *Decision Making*, s. 35).

³²⁶ Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, VI, 174.

onun muhtemelen I. Abdülhamid'in damadı sıfatıyla payitahtta nüfuzunu artırmasından rahatsızlık duyduğu söylenebilir. Ahmed Nazif'i vezaretle Aydın sancağına gönderme hususunu padişah ile görüşen ve durumu şifahen reisülküttaba da aktaran Karavezir, Abdürrezzak Bâhir'in yaptığı tercih ile emeline ulaşamamıştı. Sadrazamdan sonra devrin ikinci muktedir şahsiyeti olan Reisülküttab Abdürrezzak Bâhir Efendi, yakından tanıdığı Ahmed Nazif Efendi'nin İstanbul'dan uzaklaştırılmayı sineye çekemeyeceğini ve bulunduğu konum itibarıyla kendisini de bu işten sorumlu tutacağını düşünerek gizli kalması gereken meseleyi ona aktarır. Ahmed Nazif bu girişimi boşa çıkartmak için eşini Büyük Esmâ Sultan'a gönderir ve kendisi için kaleme alınan hatt-ı hümayunun iptal edilmesini sağlar. Meselenin Reisülküttab vasıtası ile ifşa olunduğunu anlayan Karavezir ise Ahmed Nazif'i uzaklaştıramamanın hesabını ondan sorar³²⁷ ve Abdürrezzak Bâhir, 8 Aralık'ta görevden alınır. Sürgün bir Reisülküttab olarak bundan sonra kariyerine Aydın vâlisi olarak devam edecekti.³²⁸ Hiyerarşi göz önüne alındığında makamda yükselmiş gibi gözükse de esasında İstanbul'dan uzaklaştırılmıştı. Böylelikle Efendi sıfatı yerine Paşa sıfatı alan Abdürrezzak Bâhir, 18. yüzyıldaki hâkim eğilime uygun olarak kalemiyeden vezarete yükselen reisülküttablar listesine de adını yazdırmış olur.³²⁹

Abdürrezzak Bâhir Paşa'nın Ahmed Nazif Efendi'yi koruması, payitahtta devlet ricali arasındaki gruplaşmaların, "savaş yanlısı/barış yanlısı" gibi keskin sınırlarla birbirinden ayıramayacağına örnek teşkil etmesi bakımından da önemlidir. Kroniklerde Halil Hamid Paşa'nın katli (1785) hadisesindeki rolü ile ünlenecek olan Ahmed Nazif Efendi, hadisede rolü olan bir başka isim olan Cezayirli Gazi Hasan Paşa ile muhtemelen bu dönemde de yakın irtibattaydı. Kaynaklarda Abdürrezzak Bâhir'in ikinci kez reisülküttablığa atanması ile Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın Mora görevi ile İstanbul'dan ayrılmasının aynı güne³³⁰ ve onun reisülküttablıktan azledilmesi ile Cezayirli'nin

³²⁷ *Sefinetü'r-rüesa*, s. 111. Büyük Esmâ Sultan'ın ağabeyi I. Abdülhamid üzerinde önemli bir tesiri vardı (Sarıcaoğlu, *I. Abdülhamid*, 158-59).

³²⁸ BOA, *A.DVNS.NŞT. d. 16*, s. 58 (XVIII. asırda Osmanlı Bürokrasisi: Merkez ve Taşra Yöneticileri 1756-1792, haz. Abdullah Sivridağ, Yılmaz Karaca, Ersin Kırca, Mehmet Selim Temel, Ali Coşkun, (İstanbul: BOA Yayınları, 2019) s. 172). Sadullah Enveri, atama tarihi olarak 9 Aralık'ı verir (*Sadullah Enverî Târîhi*, II, 809-10). Kendisinden sonra yerine getirilen Halil Hamid Efendi (sonra Paşa), Fransız Elçisi St. Priest ile yaptığı bir görüşmede, Abdürrezzak Bâhir'in yabancı elçilerle çok fazla irtibat kurması sebebiyle görevinden alındığını aktarır [Olivier Bouquet, *Vie et Mort d'un Grand Vizir: Biographie de l'Empire Ottoman: Halil Hamid Pacha (1736-1785)*, (Paris: Les Belles Lettres, 2022), s. 290].

³²⁹ Ahışhalı, *Reisülküttâblık*, s. 36-8.

³³⁰ 29 Mart 1779.

İstanbul'a dönüşünün yakın tarihlere denk³³¹ gelmesi, ikili arasındaki soğukluğun ve belki de rekabetin işareti olarak açıklanmaktadır.³³² Ahmed Vâsıf Efendi, Abdürrezzak Bâhir'in Cezayirli'yi sevmediğini bizzat reisülküttabın ağzından naklederek bu ihtimali güçlendirmektedir.³³³ Hizipleşme perspektifinden bakıldığında reisülküttabın Ahmed Nazîf'e kalkan olması mâkul gözükmez, ancak kişisel çıkarlar ve arkadaşlıklar devreye girdiğinde vaziyet açığa çıkmaktadır. Tarih yazımında özellikle bu döneme ait kayıtlarda sıklıkla görülen "savaş yanlısı/barış yanlısı", "statükocu/reformcu" şeklindeki ayrımlar, -gerçekte var olmayan- homojen/tek bir hizip ve bu hizbe mensup devlet adamları imajı çizse de gerçeklik bu tür kalıplara sığmayacak kadar kompleks ve akışkandır. Abdürrezzak Bâhir'in azledilmesi/terfi etmesi örneği bu hususu anlamak için örnek teşkil etmektedir.³³⁴

Aydın'da vâililik görevine başlayan sürgün Reisülküttap, birkaç ay sonra payitahttan kötü haberler alır. 18 Mart'ta sabaha karşı evinde yangın çıktığını ve içeridekiler arasından kimsenin kurtulamadığını öğrenir.³³⁵ Bu yangında kendi yolundan yetiştirdiği en büyük oğlu olan ve bilfiil masraf-ı şehriyari katipliği yapmakta olan Ahmet Hamid'i kaybeder.³³⁶ Aydın'a atanmasının üzerinden çok geçmemesine rağmen 4 Eylül 1780'de Rakka valiliğine getirilir.³³⁷ Kısa süre içinde önce Aydın'a sonra ise Rakka'ya gönderilmesi, İstanbul'dan mümkün mertebe uzak tutulmaya çalışıldığı şeklinde yorumlanabilir. Abdürrezzak Bâhir Paşa, hastalanarak 10 Ocak 1781'de son görev yeri olan Rakka'da vefât eder.³³⁸ Ölümü için zikredilen sebep dikkat çekicidir. Buna göre

³³¹ 20 Kasım, 8 Aralık 1779.

³³² *Sadullah Enverî Târihi*, II, 772, 776, 808, 810; *Müellifi Meçhûl bir Rûznâme*, s. 83; Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, VI, 156, 174.

³³³ "...Reis Efendi (Abdürrezzak) sadrazama hitab ve "bu kulunuz kapudan paşayı zulmü için sevmem..." [Vâsıf, *Mehâsin* (2014), s. 138-9]. Her ne kadar belirtilen ipuçları bulunmaktaysa da bu rekabeti temellendirecek farklı verilere ulaşılamamıştır.

³³⁴ 1779-1785 yılları arasında İstanbul'da devlet ricali arasındaki hizipleşmeyi göstermek üzere Neumann'ın hazırladığı şema için bkz. Neumann, *Decision Making*, s.33. Aynı duruma dair bir başka örnek için bkz. Canay Şahin "1777-1778'de Osmanlı Rus İlişkileri ve Rumeli Kazaskeri Murad Mehmed Efendi", *Toplumsal Tarih*, 199 (2010), s. 52-58.

³³⁵ Yangının herhangi bir tahliye imkân vermeyecek şekilde harem kısmının merdivenlerinde çıkması, yangında kundaklama ihtimalini düşündürür.

³³⁶ *Sadullah Enverî Târihi*, II, 828.

³³⁷ BOA, *A.DVNS.NŞT.d*, 16, s. 115 (*XVIII. asırda Osmanlı Bürokrasisi*, s. 265); *Sadullah Enverî Târihi*, II, s. 853.

³³⁸ *Sadullah Enverî Târihi*, II, 884; Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, *Vefeyât-ı Selâtin ve Meşâhir-i Ricâl*, haz. Fahri Ç. Derin, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1978), s. 130.

Abdürrezzak Paşa, Aydın'ın havasına alışamayarak hastalanmış, günden güne artan rahatsızlığı ile bu halde Rakka'ya gitmiş ve kısa süre içinde hayatını kaybetmişti. Abdürrezzak Bâhir'in çok daha kötü hava şartlarında yıllarca cephede yaşamasına ve hastalanmamasına karşın, Aralık ayında gittiği Aydın'ın havasına alışamayarak hastalandığı bilgisi ölümünü şüpheli bir hâle getirir. İstanbul'dan uzaklaştırılma şekli ve kısa sürede Rakka'ya gönderilecek kadar mesafenin artırılması ve İstanbul'daki evinde çıkan şüpheli yangın ile birlikte düşünüldüğünde ölümünün doğal yollardan olmama ihtimali ciddiye kazanır. Bir 18. yüzyıl Osmanlı Efendi/Paşa'sının 50 yıllık inişli çıkışlı hayat hikâyesi böylelikle şüpheli bir biçimde son bulmuş olur.

4. BİR OSMANLI EFENDİ/PAŞA’SININ ARDINDA BIRAKTIKLARI VE ENTELEKTÜEL PORTRESİ

Osmanlı sosyal ve iktisadî tarihinin en önemli kaynaklarından biri muhallefât kayıtları/tereke defterleridir.³³⁹ Ölenin ardında bıraktığı şey/ler anlamına gelen muhallefât/tereke kayıtlarından hareketle, kişinin mensup olduğu toplumsal tabakaya (askerî/reaya) binaen çıkarımlar yapılabilir. ³⁴⁰ Reisülküttap Abdürrezzak Bâhir Paşa’nın muhallefâtı da bu çerçevede önem arz etmektedir. Paşa’nın yarım asırlık hikâyesi sonunda ardında bıraktıkları, siyasi kariyerinin haricinde şahsiyeti hakkında da yorum yapabilmemize imkân sağlamaktadır. Muhallefatının incelenmesi, onun şahsî ilgi ve meraklarını aksettirmesi ile bireysel, mensup olduğu Osmanlı dünyasının maddi kültür öğelerini içermesi bakımından ise genel anlamda birçok veri sunacaktır. Bu bölümde, öncelikle muhallefât/tereke kavramı ve Osmanlı Devleti’nde bir devlet görevlisinin vefatı sonrasında mallarına el konulması süreci genel hatlarıyla açıklanarak, çerçevesi çizilen mekanizmanın Abdürrezzak Bâhir Paşa örneğinde nasıl işlediği elde edilen veriler ışığında incelenmeye çalışılacaktır. Müsadere süreci sonunda kayda geçirilenler, kitapları ve eşyaları olmak üzere iki kısımda incelenecektir. Son alt başlığın konusunu ise Paşa’nın entelektüel portresi teşkil edecektir.

4.1. Osmanlı Devleti’nde Müsadere ve Muhallefatın Zaptı Süreci

Kelime anlamı itibariyle çekip almak manasına gelen müsadere, terim anlamı ile devletin ceza veya tedbir olarak bir devlet görevlisinin mallarına menkul/gayrimenkul ayırt etmeksizin el koyması anlamına gelmektedir. Devlet, bulundukları konumdan kaynaklanan itibarlarını ve yetkilerini suiistimal ederek servet biriktiren devlet görevlilerinin hayatta iken veyahut öldüklerinde mallarına el koymaktaydı.³⁴¹ Müsadere mekanizması, Osmanlı maliyesinde de önemli bir tedbir olarak uygulanmıştı.

³³⁹ Bu çalışmada, muhallefât ve tereke aynı anlamda kullanılacaktır. Bu alanda yapılan çalışmalar incelendiğinde, iki terim arasında yalnızca bir çalışmada ayırım yapıldığı görülmektedir (Fatih Bozkurt, “Osmanlı Dönemi Tereke Defterleri ve Tereke Çalışmaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 22 (2013): s.193-4).

³⁴⁰ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü*, II, 564.

³⁴¹ Cavid Baysun, “Müsadere”, *İA*, VIII, 669-70.

Uygulamanın başlangıcı olarak, Osmanlı merkezîyetçiliğinin bânisi olarak nitelendirilen II. Mehmed devrinde Çandarlı Halil Paşa'nın katli ve mallarının müsadere gösterilmektedir.³⁴² 18. yüzyıla gelindiğinde ise tedbirin uygulanma sıklığı ve muhtevasında önemli bir değişim yaşanmış, Osmanlı Devleti'nin yaşadığı mâli bunalımlar ile devlet hazinesine gelir sağlayan bir araç hâline gelmişti. Özellikle 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında yüzyılın son çeyreğinde müsadere hacminde olağanüstü bir artış yaşanmıştı.³⁴³ Abdürrezzak Bâhir Paşa gibi muktedir bir şahsiyetin muhallefâtının zaptedilmesi de bu bağlamda devrin müsadere furyası içerisinde yer almaktadır.

Osmanlı Devleti'nde müsadere süreci, devlet görevlisinin ölümü veya firar etmesi üzerine sultanın fermanı ile başlamaktaydı. Eğer müsadere işleminin yapılacağı yer taşra ise, öncelikle söz konusu bölgenin mutasarrıfı, kadısı ve ayanına emirler gönderilir;³⁴⁴ müsadere işlemi için vefat eden kişinin muhallefâtının yazılması ve gerekirse İstanbul'a nakledilmesi ile görevli olan mübaşir genellikle dergâh-ı âli kapıcıbaşlarından seçilirdi. Müsadere sürecindeki en yetkili kişi olan mübaşir tek başına hareket etmemekte, bir heyetin başkanlığını yapmaktaydı. Bu heyetteki önemli görevliler; başbâkikulu, çavuşlar kâtibi, muhasebe-i evvel gibi görevlilerdi.³⁴⁵ Özellikle başbâki kulunun görev alanının, 18. yüzyılda muhallefata dair meselelere tekabül ettiği ve ilgili görevlinin bu yüzyılda itibarının arttığı görülmektedir.³⁴⁶

Mübaşirin ilgili bölgeye ulaşmasının ardından muhallefâtın zaptı ve yazılması süreci iki ana aşamada açıklanabilir. Bunlar müsadereye mâruz kalan şahsın en ufak bir eşyasına kadar mallarının yazılması ve bunlar arasında satışından önemli oranda kâr sağlanabilecek malların İstanbul'a naklinin güvenli bir biçimde gerçekleştirmesiydi. "Nazara mergûb olmayan", yani nakliye masrafı nedeniyle Osmanlı mâliyesini kârdan ziyade zarara uğratacak olan eşyalar ise yerinde açık artırma ile satılmaktaydı.³⁴⁷

³⁴² Tuncay Öğün, "Müsadere", *DİA*, 32, 67.

³⁴³ Yavuz Cezar, *Osmanlı Mâliyesinde Bunalım: XVIII. yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih*, (İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986), s. 110.

³⁴⁴ Cahit Telci, "Osmanlı Devleti'nde 18. Yüzyılda Muhallefât ve Müsadere Süreci", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 2 (2017), s. 150.

³⁴⁵ Telci, "18.Yüzyılda Muhallefât ve Müsadere Süreci", s. 152-3.

³⁴⁶ Feridun M. Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011), s. 224.

³⁴⁷ Telci, "18.Yüzyılda Muhallefât ve Müsadere Süreci", s. 161.

Muhallefatın satışının ardından müsadereye mâruz kalan kişinin borçları, satıştan elde edilen gelir ile kapatılmaktaydı. Bu aşamada başbâki kulunun başrol oynadığı görülmektedir. Borçların kapatılmasının ardından ise bu süreçte görev alan kişilere belirli harçlar ödenir; bu harçlar da borçlar gibi muhallefat bedelinden tahsil edilirdi. Borçların tahsili ve harçların ödenmesinin ardından ilgili defterler mühürlenerek merkeze gönderilirdi. Bu son aşamada gelirlerin nereye ait olduğu konusu da önemli bir problem olarak karşımıza çıkar. Zira, borçların kapatılmasının ardından geriye kalan bedel Enderun-ı Hümâyûn veya Hazine-i Âmire'ye intikal ederdi.³⁴⁸ Bu aşamada üçüncü bir intikal noktası olarak, 18. yüzyılda etkinliğini önemli bir biçimde artıran ve bir ihtiyat hazinesi görevi gören Darbhâne-i Âmire'nin de ön plana çıktığı görülmektedir.³⁴⁹ Müsâdere sürecinde geriye kalan bedelin aktarılmasında yıllar sonra bile müsadereye tâbi tutulan devlet görevlisinden alacağı olduğunu iddia ederek müracaat edenler olabiliyordu. Bu müracaat merkezdeki defterler ile mukayese edilerek incelenmekte ve haklılık payı var ise alacaklının borcu da kapatılmaktaydı. Bu husus, müsadere sürecinde nihâi noktanın tam olarak konulamadığını göstermektedir.

4.1.1. Abdürrezzak Bâhir Paşa'nın Muhallefat Zaptı

Abdürrezzak Paşa'nın muhallefatının zaptı sürecinin ölümünden bir hafta sonra başladığı görülmektedir.³⁵⁰ İlk hükümden yaklaşık bir ay sonra ise muhallefatın zaptı için âdet olduğu üzere dergâh-ı âli kapıcıbaşlarından mübaşir Tayfur Mehmed Bey görevlendirilmişti. Tayfur Bey'e yazılan hüküm, müsadere mekanizmasının nasıl işlediğine dair tipik bir örnek niteliğini taşımaktadır.³⁵¹ Buna göre, mallarının zapt edilerek deftere kaydedilmesi ve en ufak bir malının dahi kayıt altına alınması istenmiştir. Bununla birlikte, müsadere sürecinde yaşanan önemli problemlerden biri olan mal kaçırma vb. hadiselerin yaşanmaması için Abdürrezzak Bâhir ile yakından irtibatlı kişilerin sorguya çekilmesi emredilerek bu hususun önü alınmaya çalışılmıştı. İlgili

³⁴⁸ Yavuz Cezar, "Bir Âyanın Muhallefatı, Havza ve Köprü Kazaları Âyanı Kör İsmail-Oğlu Hüseyin (Müsâdere Olayı ve Terekenin İncelenmesi)", *Belleten*, 161 (1977), s. 50.

³⁴⁹ 1766-1794 yılları arasında Darbhâne-i Âmire'ye intikal eden muhallefat gelirleri için bkz. Bölükbaşı, *Darbhâne-i Âmire*, s. 175.

³⁵⁰ BOA, AE.SABH.I, 132/8900.

³⁵¹ BOA, C.ML, 454/18389.

kişilerin sorgulanmasının yanı sıra, yükte ağır pahada hafif (veya sadece pahada hafif) olan malların İstanbul'a nakli gerekmediği için yerinde satılması ve geri kalan değerli eşyaların vakit kaybetmeksizin İstanbul'a nakledilmesi Tayfur Bey'e emredilmekteydi.

Müsadere sürecinin en önemli problemleri usulsüzlük yapma ve mal kaçırma olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunların Abdürrezzak Bâhir Paşa'nın muhallefatinin müsaderesi sürecinde de önemli bir problem teşkil ettiği görülmektedir. Muhallefatın kaydedilmesi ile satışı arasındaki zaman farkı fazla ise usulsüzlük ihtimali de aynı oranda artmaktaydı.³⁵² Abdürrezzak Bâhir Paşa'nın muhallefatinin zaptı için gönderilen ilk hüküm ile satış arasındaki fark da buna işaret etmektedir.³⁵³ Sürecin henüz başında, Tayfur Bey merkeze gönderdiği yazıda Abdürrezzak Paşa'nın mallarının bir türlü zapt edilemediğini belirterek, ahaliyi biri Türk diğeri Arap olmak üzere iki mirî kâtibi ile birlikte mallara el koymakla suçlamakta ve Rakka âyanı, kadısı ve müftüsüne tekrar hüküm gönderilmesini talep etmekteydi.³⁵⁴ Bu süreç içerisinde İstanbul'dan Tayfur Bey'e kayıt altına alma işleminin niçin geciktirildiği sorulmuş ve muhallefatin bir an evvel payitahta nakledilmesi emredilmişti. Buna cevap olarak Tayfur Bey, muhallefatin yerinde satışı yapılan kısmından hâlâ alacakları olduğunu bildirmişti.³⁵⁵

Belirtildiği gibi sürecin uzaması durumunda usulsüzlük ihtimali arttığından bu süreçte de Tayfur Bey'in İstanbul'u mümkün olduğunca oyalamış olması muhtemel senaryolardan bir tanesidir. Bahsi geçen ihtardan birkaç ay sonra payitahttan Tayfur Bey'e giden yeni emirde, önceki emrin hâlen yerine getirilmediği hatırlatılarak kendisi tekrar uyarılmıştı.³⁵⁶ Tüm bu ihtarlar neticesinde 25 Aralık 1781 (9 M 1196) tarihinde Abdürrezzak Bâhir Paşa'nın muhallefatinin Tayfur Bey tarafından İstanbul'a ulaştırıldığı görülmektedir.³⁵⁷ Osmanlı Devleti'nde müsadere mekanizması açıklanırken de

³⁵² Cezar, *Bir Âyanın Muhallefatı*, s.52-3.

³⁵³ İlk hüküm: 29 Ra. 1195 (25 Mart 1781), satış: 21 S 1196 (5 Şubat 1782).

³⁵⁴ BOA, AE.SABH.I, 61/4281 (30 Ra 1195/26 Mart 1781).

³⁵⁵ BOA, D.BŞM.MHF, 68/23-4. (11 N 1195/31 Ağustos 1781).

³⁵⁶ BOA, D.BŞM.MHF, 68/31 (Tarihsiz).

³⁵⁷ BOA, TS.MA.e, 233/6. Muhallefat zaptı sürecinde Rakka'da Tayfur Bey'e yazılan diğer emirler için bkz. BOA, MAD.d, nr. 10028, s. 44 (28 Ra 1195/24 Mart 1781), 78, 92-3 (2 C 1195/26 Mayıs 1781), 120 (9 B 1195/1 Temmuz 1781). Merkezden gönderilen emirlerde, sürecin eş zamanlı olarak Aydın'da da sürdüğü görülmektedir. Muhallefat zaptının Aydın ayağında görevli olan isim, Abdürrezzak Bâhir'in dostu Ahmed Vâsıf Efendi'dir. Vâsıf Efendi'ye süreçte gönderilen emirler için bkz. BOA, MAD.d, nr. 10028, s. 86-7 (28 Ca 1195/22 Mayıs 1781), 91 (4 C 1195/28 Mayıs 1781), 97-8 (14 C 1195/7 Haziran 1781), 134 (26 B 1195/18 Temmuz 1781).

belirtildiği gibi, muhallefatın geri kalan bedelinin nereye aktarılacağı bu süreçte önemli bir mesele teşkil ettiği halde, Abdürrezzak Paşa örneğinde böyle bir sıkıntı yaşanmamıştı. Muhallefat Enderun-ı Hümayun Hazinesi'ne teslim edildiğine göre, geri kalan bedelin de bu hazineye kaldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

18. yüzyılda müsadere sürecindeki önemli aktörlerden biri olan başbâki kulu incelenen örnekte de rol oynamıştır. Abdürrezzak Bâhir Paşa'nın alacaklılarının başvurusu üzerine gerçekleştirilen davalar başbâki kulu odasında, sarayda kayıtlı bulunan muhallefat defterinin (saray defteri) incelenmesi ile görülmüştü.³⁵⁸ Alacaklıların müracaatı üzerine görülen bu davalar, genellikle muhallefatın satıldığı 1782 (1196) yılında ve ertesi yıl içerisinde gerçekleşmişti.³⁵⁹ Söz konusu müracaatların biri Abdürrezzak Bâhir Paşa'nın eşi Reşide Hanım tarafından yapılmıştı. İslam hukukunda evlilik söz konusu olduğunda, evlenecek erkeğin kadına ödemekle yükümlü olduğu bedele mehir (mihr) denmekte ve bu bedel iki kısımda ödenmekteydi. Nikâh anında yapılan peşin ödemeye mihr-i muaccel denirken daha sonra ödenecek kısma ise mihr-i müeccel denmekteydi.³⁶⁰ Kayıtlarda, Osmanlı uygulamasında vefat eden bir erkeğin muhallefat bedelinden borçlarının kapatılması sürecinde zamanında haklarını alamayan eşlerinin mihr-i müeccel taleplerine sıkça rastlanmaktadır.³⁶¹ 18. yüzyılın son çeyreğine tekâbül eden bu örnekte ise Reşide Hanım 1.200 kuruş (11.520 \$) mihr-i müeccel talebinde bulunarak muhallefat bedelinden hakkının verilmesini istemiş ve talebinin incelenmesi sonucunda vefat eden eşinin muhallefat bedelinden kendisine 1.000 kuruş (9.600 \$) mihr-i müeccel ödemesi yapılmıştı.³⁶²

Abdürrezzak Bâhir Paşa'nın muhallefatının satışı ile elde edilen gelirin toplam 1.564.068 kuruş (15.015.053 \$) gibi ciddi bir meblağ olduğu görülmektedir.³⁶³ 1785 yılında İstanbul'da sıradan bir ev fiyatının ortalama 400 ile 600, üst düzey gelir grubuna âit evler kıstasında ise 1.000 (9.600 \$) ile 15.000 kuruş (144.000 \$) arasında değiştiği

³⁵⁸ BOA, D.BŞM.MHF, 69/17, 19, 20, 22.

³⁵⁹ BOA, AE.SABH.I, 139/9337; BOA, C.ML, 650/26631, 757/30818, 567/ 23191; BOA, C.ADL, 104/6228; 57/3421; 96/5783.

³⁶⁰ Mehmet Akif Aydın, "Mehir", *DİA* 28, s. 389.

³⁶¹ 17. yüzyıldaki muhallefat kayıtlarında mehir meselesi için bkz. Said Öztürk, *İstanbul Tereke Defterleri: Askeri kassama ait: Sosyo-Ekonomik Tahlil*, (İstanbul: OSAV Yayınları, 1995), s. 221-23.

³⁶² BOA, AE.SABH.I, 300/20153.

³⁶³ BOA, D.BŞM.MHF.d., nr. 12878 (5 Şubat 1782/21 S 1196)

bilgisi, bu hayli yüksek değeri idrâk edebilmemize yardımcı olacaktır.³⁶⁴ Abdürrezzak Bâhir'in bu derece yüksek bir bedele sâhip olan muhallefâtı, onun 50 yıllık hayat hikâyesinde yalnızca itibar ve nüfuz değil aynı zamanda ciddi bir maddî birikim yaptığının da somut delilidir.

Muhallefatın zaptı süreci ve satış bedeli aktarıldıktan sonra, muhtevasına dair inceleme yapabilmemize olanak sağlayan zemin oluşmuştur. Abdürrezzak Bâhir Paşa'nın muhallefâtında kayıt altına alınan toplam eşya sayısı 843 olup bunların %30,14 kadarını kitaplar, %69,86 kadarını ise diğer eşyalar oluşturmaktadır.³⁶⁵ Ekte tablo şeklinde verilen muhallefatta bulunan kitapların sayıca fazla olması nedeniyle, kitaplar kategorik olarak tasnif edilmiş ve bu şekilde daha düzenli bir liste elde edilmeye çalışılmıştı. 18. yüzyıl veyahut klasik düşünce dünyası olarak tabir edilen bir zihniyetin hâkim olduğu zaman diliminde üretilen eserlerin günümüzde kaleme alınan eserlerde olduğu gibi keskin sınırlarla kategorizasyona tabi tutulamayacağını göz önünde bulundurmak gerekmektedir.³⁶⁶ Buna göre, listede yer alan birçok eser aynı anda birden fazla kategoriye yerleştirilebilir.³⁶⁷

EK-IV'de tablo hâlinde verilen muhallefâtın incelenirken öncelikle Abdürrezzak Bâhir Paşa'nın mensup olduğu kalemiye sınıfı içerisinde almış olduğu formasyon göz önünde bulundurulmalıdır. Zira bir muhallefât yorumunda yapılması gereken ilk iş, muhallefât sahibini mensup olduğu sınıf içerisinde bir yere yerleştirebilmektir.³⁶⁸ Yalnızca Abdürrezzak Bâhir Paşa'nın muhallefâtına dayanarak yapılacak yorumlar, bahse konu olan kişinin vefat ettiği sırada bulunduğu mevki itibariyle istisnai bir konumu

³⁶⁴ Fatih Bozkurt, "Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddî Kültüründe Değişim (1785-1875 İstanbul Örneği)", (Doktora tezi, Sakarya Üniversitesi, 2011), s. 242

³⁶⁵ Muhallefatın yalnızca menkul mallardan müteşekkil olması izaha muhtaç bir durumdur. Bu noktada gayrimenkul malların listede yer almıyor olması, muhallefâtın Enderun-ı Hümayun hazinesine intikal etmiş olmasıyla ilgili olmalıdır. Bu durum, Abdürrezzak Paşa'nın gayrimenkul bir varlığı olmadığı anlamına gelmez. Gayrimenkul mallarının zapt edilip kaydedildiğine dair üretilen belge/ler henüz tespit edilemediği için bu husus hakkında daha fazla yorum yapma imkânı yoktur. Bunun haricinde, belgede kaydedilen eşyaların fiyatları ile birlikte yazılmaması, eşyaların İstanbul'a nakledilerek satışının merkezde yapılmasından kaynaklanmaktadır (Saim Savaş, "Sivas Valisi Dağıstanî Ali Paşa'nın Muhallefâtı: XVIII. Asrın Sonunda Osmanlı Sosyal Hayatına Dâir Önemli Bir Belge", *TTK Belgeler* 19 (1993): 252).

³⁶⁶ Henning Sievert, "Eavesdropping on the Pasha's Salon: Usual and Unusual Readings of an Eighteenth-Century Ottoman Bureaucrat", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 41 (2013), s.163.

³⁶⁷ Bu problem doğrultusunda, eserlerin tablo içerisinde tasnifi yapılırken Türkiye Kütüphaneleri Veri tabanı temel alınmıştır. Belirtilen kategoriler haricinde kalarak tam olarak tasnife tabi tutulamayan 40 kitap ise müteferrik adı altında tabloya eklenmiştir.

³⁶⁸ Cezar, *Bir Âyanın Muhallefâtı*, s. 42.

mu yoksa kendi benzerleri arasında tipik bir şahsiyeti mi temsil ettiği sorusunu yanıtızs bırakacaktır.³⁶⁹ Buna binaen bu doğrultuda yapılacak bir çalışmada Abdürrezzak Bâhir Paşa'nın çağdaşı ve onun sınıfına mensup Osmanlı bürokratlarının muhallefatları da önem kazanmaktadır. Bâhir Paşa'nın ardında bıraktıkları ile 18. yüzyılda yaşamış olan 36 Osmanlı bürokratinin muhallefatı mukayese edilerek bu sorunun yanıtı aranacaktır.³⁷⁰

4.2. Abdürrezzak Bâhir Paşa'nın Kitaplığı ve Eşyaları

Abdürrezzak Bâhir'in muhallefatı incelendiğinde, oldukça zengin bir kitaplığa sahip olduğu görülmektedir. Buna göre listede (risaleler dâhil) 254 kitap bulunmaktadır.³⁷¹ Her ne kadar büyük bir kitaplığa sahip olduğu görülse de devrin diğer bürokrat muhallefatları ile mukayese edildiğinde kitap sahipliği bakımından istisnai bir konumda bulunmadığı ancak ortalamanın da oldukça üzerinde olduğu anlaşılmaktadır.³⁷² Kitapların kategorik olarak tasnifinin ardından yapılacak olan değerlendirme de son derece önemlidir. Buna göre, Abdürrezzak Bâhir Paşa'nın almış olduğu edeb/adâb eğitimi, sahip olduğu kitaplar listesinde bariz bir şekilde kendisini hissettirmektedir.³⁷³ Muhallefatta %18,89 ile Edebiyat ilk sırada yer alırken, onu %8,26 ile Tarih ve %5,90 ile Tefsir takip etmektedir. Mukayeseli olarak incelendiğinde, 18. yüzyılda Osmanlı bürokrat muhallefatlarında edebiyat eserlerinin başı çektiği görülmektedir.³⁷⁴ Bu noktada da Abdürrezzak Paşa'nın tipik bir 18. yüzyıl Osmanlı bürokratinin temsil ettiği anlaşılmaktadır.³⁷⁵

18. yüzyıldaki Osmanlı bürokrat muhallefatlarındaki kitap listeleri incelendiğinde bazı kitapların ortak olarak birçok muhallefatta yer aldığı görülmektedir. Kadı İyaz'ın

³⁶⁹ Bozkurt, *Osmanlı Dönemi Tereke Defterleri*, s. 210.

³⁷⁰ Henning Sievert, böyle bir mukayese zeminine imkân sağladığı için bu çalışmaya esaslı bir katkıda bulunmuştur (Henning Sievert, "Verlorene Schätze- Bücher von Bürokraten in den Muhallefât-Registern," *Buchkultur im Nahen Osten des 17. und 18. Jahrhunderts*, haz., Tobias Heinzelmann ve Henning Sievert, (Bern: Peter Lang AG, 2011), s. 199-265).

³⁷¹ Kütüphanesinde bulundurduğuna göre, listelenen kitapları okumuş olması ihtimal dahilindedir (Sievert, "Eavesdropping on the Pasha's Salon", s. 169).

³⁷² Sievert, "Verlorene Schätze- Bücher von Bürokraten", s. 233-35.

³⁷³ Bkz. Bölüm 1.

³⁷⁴ Sievert, "Verlorene Schätze- Bücher von Bürokraten", s. 230. Buna aykırı bir örnek Koca Ragıp Paşa'nın kitaplığıdır. Ragıp Paşa'nın kitaplarının kategorik tasnifinde dini ilimler pastada en yüksek dilime sahip olan kısımdır (Sievert, "Eavesdropping on the Pasha's Salon", s. 167).

³⁷⁵ Muhallefat listesindeki kitap/eşyalar EK IV'te belirtildiği şekilde numaralandırılmış olup, atıf yapılacağına "MHF No:..." şeklinde verilecektir.

Kitâb-ı Şifâ'sı (*Şifâ-ı Şerîf*), Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin *Mesnevî'si*, *Yusuf u Züleyhâ*'nın tercümesi, Harirî'nin *Makâmât*'ı ve Mütenebbî'nin *Divân*'ı devrin birçok bürokratinin muhallefatında olduğu gibi Abdürrezzak Bâhir Paşa'nın muhallefatında da bulunmaktadır. Bu noktada dikkati çeken bir husus, 36 Osmanlı bürokratinin muhallefatında toplam 10 eseri bulunan Abdurrahman Câmî'nin Abdürrezzak Paşa'nın muhallefatında 7 eserinin bulunmasıdır.³⁷⁶ Genel resimden ayrıışan bu husus dikkat çekicidir.

Abdürrezzak Paşa'nın muhallefatında göze çarpan bir diğer husus ise eser sayısında Câmî'nin ardından gelen Hanefi fakihi Ali el-Kârî'nin kitaplarıdır.³⁷⁷ Bu noktada ilginç olan durum ise itikadî konularda selefiyyeyi benimseyen Ali el-Kârî'nin İbnü'l Ârabi'nin vahdet-i vücud anlayışına şiddetle karşı çıkması ve tekfir etmesidir.³⁷⁸ Zira Abdürrezzak Bâhir Paşa'nın muhallefatında bu görüşleri savunan bir fakihin 6 kitabının yanı sıra, İbnü'l Arabî'nin *Fütühât-ı Mekkiyye* ve Abdurrahman Bistâmî'nin *Fevâihü'l Miskiyye* adlı eserleri de bulunmaktadır.³⁷⁹ Bu durumu Abdurrezzak Paşa'nın katı bir dinî anlayışı sahip olmadığı şeklinde de yorumlamak mümkündür. Binaenaleyh, 18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde telif ve tercüme eser üretimi hususunda ilk üç sıranın sırasıyla Fıkıh, Tasavvuf ve Kelâm'a ait olması önemlidir.³⁸⁰ 18. yüzyılda en fazla bu alanlarda eser üretilmesini, aynı zamanda bu alanların bu dönemde revaçta olması şeklinde yorumlamak yanlış olmasa gerektir. Bu minvalde Abdürrezzak Paşa'nın muhallefatında Tasavvuf kategorisinin (%5,11) Tefsirin hemen ardındaki sırada yer alması, devrin genel atmosferi ile de uyum içinde gözükmetedir. Bahsi geçen *Fevâihü'l Miskiyye* adlı eserin 15. yüzyılda kaleme alındığı ve 16.-17. yüzyıllarda dolaşımda iken 18. yüzyılda dolaşımına dair bir veri olmadığı da göz önünde bulundurulacak olursa, bu husus hem eserin 18. yüzyılın sonlarına doğru hâlen dolaşımda olduğunu gösterir hem de Abdürrezzak Bâhir Paşa'nın Tasavvuf'a dâir ilgisini daha iyi anlamamıza olanak sağlar.

³⁷⁶ MHF No: 19, 22, 52, 59, 74, 134, 179; Sievert, "Verlorene Schätze- Bücher von Bürokraten", s. 238. Ayrıca Câmî'nin *Levaih* adlı eserine yazılan bir şerh de dikkate alınırsa –MHF No: 48- bu sayı 8'e yükselmektedir.

³⁷⁷ MHF No: 39, 53, 61, 165 –üç cilt-

³⁷⁸ Ahmet Özel, "Ali el-Kârî", *DİA*, 2, 403.

³⁷⁹ MHF No: 102, 91.

³⁸⁰ Erol Özvar "Osmanlı Dünyasında Yazma Eser Üretkenliği" *Sahn-ı Semândan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası: Alimler, Müesseseler ve Fikrî eserler XVII. yüzyıl*, ed. Hidayet Aydar ve Ali Fikri Yavuz, (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2017), s. 41.

Abdurrahman Câmî'nin de mutasavvıf kimliği göz önüne alınırsa, muhallefatta niçin en fazla eserin Câmî'ye ait olduğu problemine bu perspektiften bir cevap aranabilir.³⁸¹ Son olarak, Ali el-Kâri'nin Hat alanında sülüs ve nesih yazıda oldukça yetenekli olduğu bilgisi, Abdürrezzak Paşa'nın hüsn-i hatta sülüs ve nesih yazıda eğitim aldığı bilgisi ile irtibatlandırılabilir. Reisülküttabın Ali el-Kâri'ye olan ilgisinin Hat sanatı ile irtibatı olabilir.³⁸²

Osmanlı bürokrat muhallefatları söz konusu olduğunda, Ahlâk alanında en yaygın olan kitabın Kınalızâde'nin kaleme aldığı *Ahlâk-ı Alâî* olduğu görülür ancak incelenen muhallefatta ise Tûsî'nin kaleme aldığı *Ahlâk-ı Nâsirî* bulunmaktadır.³⁸³ Her ne kadar *Ahlâk-ı Alâî* ile *Ahlâk-ı Nâsirî* arasında organik bir bağ bulunuyorsa da Osmanlı coğrafyasında Kınalızade'nin eseri medrese müfredatında yer aldığından ötürü daha çok tanınmakta ve tedavül etmekteydi.³⁸⁴ Bu husus Abdürrezzak Paşa'nın muhallefatını farklılaştıran unsurlardan biri olarak göze çarpmaktadır.

Belirtildiği üzere edeb eğitiminin muhallefatında baskın bir unsur teşkil ettiği görülen Abdürrezzak Bâhir Paşa, eski bir reisülküttap olarak devletlerarası münasebetlerde Osmanlı'yı temsil ederken gerek incelikli dil oyunlarını gerekse fıkıh alanını lâıykıyla bilmek zorundaydı. Bu minvalde, Paşa'nın *Ziyâü'l-Hulm*, *Müzhirü'l-Lüga* ve *Kanunü'l-Edeb* gibi önemli lügatlerin yanı sıra devletler hukuku alanında yazılan ilk kapsamlı eser olan *Siyerü'l-Kebîr* adlı esere de sahip olduğu görülmektedir.³⁸⁵ Kendisi gibi bir zamanlar reisülküttaplık yapan Sarı Abdullah Efendi'nin (ö.1071/1660) *Düstürü'l-İnşâ* adlı eseri de muhallefatında yer almaktadır.³⁸⁶ II. Bayezid devrinden 17. yüzyılın ortalarına dek Osmanlı bürokrasisinin ürettiği 170 belgeyi kapsayan ve Feridun Bey'in *Münşeati's-Selatîn* adlı eserinin zeyli kabul edilen bu çalışma, Abdürrezzak Bâhir Paşa'nın –her ne kadar günümüze ulaşan bir nüshası tespit edilmemiş olsa da- *Mecmâu'l-Uhûd* adlı eserini hazırlarken istifade ettiği kaynaklardan biri olsa gerektir.³⁸⁷

³⁸¹ Ömer Okumuş, “Abdurrahman Câmî,” *DİA*, 7, 96.

³⁸² Bkz. 378. Dipnot.

³⁸³ MHF No: 128.

³⁸⁴ Ahmet Kahraman, “Ahlâk-ı Alâî,” *DİA*, 2, s.16.

³⁸⁵ MHF No: 109, 23, 5, 98.

³⁸⁶ MHF No: 27.

³⁸⁷ Nihat Azamat, “Sarı Abdullah Efendi,” *DİA*, 36, s.147. Bkz. Bölüm 4.3.

Osmanlı tarihi alanında 18. yüzyılda bürokrat muhallefatlarında sıkça görülen *Tarih-i Nâima*, *Tarih-i Peçevi* ve *Tarih-i Râşid*'in incelenen listede yer almamasına karşın, Abdürrezzak Bâhir Paşa'nın Târih alanına karşı oldukça ilgili olduğu kitaplığındaki diğer eserlerden anlaşılabilir.³⁸⁸ Osmanlı Tarihi alanında I. Selim devrini anlatan *Selimnâme* ve oğlu I. Süleyman devrini ihtiva eden *Târih-i Sultan Süleyman* kitaplarının yanı sıra, Diyarbekrî'nin III. Murad'ın tahta çıkışına dek olan olayları kapsayan *Tarihü'l-Hamîs* adlı eseri de muhallefatta yer almaktadır.³⁸⁹ Listedeki Kâtip Çelebi'nin *Fezleke* adlı tarihinin ise muhtasar olarak yazdığı Türkçe olan nüshası mı yoksa iki cilt halinde detaylı bir şekilde yazdığı Arapça nüshası mı olduğu belli değildir.³⁹⁰ Bu noktada, Abdürrezzak Bâhir'in eğitimi bahsinden Arapçayı çok iyi bildiği hatırlanacak olursa, *Fezleke*'nin Arapça nüshasına sahip olduğu tahmin edilebilir.

Muhallefatta yer alan *Târih-i Sâmi*'nin ise *Küçükçelebizâde Asım Efendi Tarihi*'ne yazılmış bir zeyl olduğu ve 1722-1733 (1730-33 kısmı zeyl) tarihlerini kapsadığı göz önünde bulundurulursa, Abdürrezzak Paşa'nın yaşadığı çağın ilk çeyreğine kadar Osmanlı tarihi alanında yazılmış olan belirtilen eserleri okumuş olduğu söylenebilir.³⁹¹ Muhallefatta bulunan ve müellifi bilinmeyen *Mücmel Tevârih*'in 17. yüzyılın ikinci yarısı ve 18. yüzyılın ilk çeyreğini ihtiva etme ihtimali göz önüne alınırsa, Abdürrezzak Paşa'nın 1655-1722 arasındaki tarihî olayları bu eserden okumuş olduğu düşünülebilir.³⁹² Kronolojik olarak bu şekilde listelenebilecek bir Osmanlı tarihi kitaplığı bulunan Abdürrezzak Bâhir Paşa, İslâm tarihine dair önemli bir eser olan ve hicret ile 1365-66 yılları arasındaki zaman dilimini kapsayan *Târih-i İbn Kesîr*'e de sahipti.³⁹³ Osmanlı coğrafyası özelinde ise yaratılıştan 1495 yılına kadar Kudüs tarihini anlatan *Tarih-i Kudsî* ve Osmanlı hâkimiyeti öncesi ve sonrasındaki Yemen'in tarihini anlatan ve III. Murad'a takdim edilen *Berkü'l-Yamani* adlı eser de listede mevcuttu.³⁹⁴

³⁸⁸ Sievert, "Verlorene Schätze- Bücher von Bürokraten", s.137. Abdürrezzak Bâhir'in, I. Abdülhamid'e sunduğu takrirden *Târih-i Râşid*'i de okuduğu anlaşılmaktadır. "...Prut senesinden mukaddem İsveç kralı ile dahi Babadağı Ser'askeri Vezîr Yusuf Paşa vesâletiyle akd-i ittifak olunduğu Târih-i Râşid'de musarrah ve mezkûr olmağla..." (Ahmed Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, III, 368).

³⁸⁹ MHF No: 80, 129, 79.

³⁹⁰ MHF No: 132; Abdülkadir Özcan, "Fezleketü't-Tevârih", *DİA*, 12, 542-4.

³⁹¹ MHF No: 34; *İmparatorluk Tarihinin Kalemli Muhafızları Osmanlı Tarihçileri: Ahmedî'den Ahmed Refik'e*, haz. Necdet Öztürk ve Murat Yıldız, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2013), s. 160-61.

³⁹² MHF No: 93.

³⁹³ MHF No: 157.

³⁹⁴ MHF No: 123, 154.

Abdürrezzak Bâhir Paşa'nın okumuş olduğu tarih kitapları arasında yalnızca Osmanlı coğrafyası değil, farklı coğrafyalara ait tarih kitaplarının bulunması da kitaplığının zenginliğine işaret etmektedir. Bu minvalde Hint coğrafyasında hakimiyet kuran Babürlüler'in Ekber Şah devrini anlatan olayları kapsayan *Tarih-i Ekber Şah* adlı eser ve bilhassa *Târih-i Cüveyni* adlı eser zikredilmelidir.³⁹⁵ *Tarih-i Cüveyni* adlı eserin Ata Melik Cüveyni'nin *Târih-i Cihangüşâ* adlı eseri olması kuvvetle muhtemeldir.³⁹⁶ 18. yüzyıl bürokrat muhallefatlarında rastlanmayan ve Moğol Tarihi alanında temel kaynak niteliğindeki bu esere Abdürrezzak Paşa'nın nasıl sahip olduğu ise merak konusudur. Listede bu tür farklı coğrafyalara âit kıymetli eserlerin yer alıyor olması, Abdürrezzak Paşa'nın ufkunun Osmanlı coğrafyasıyla sınırlı olmadığını ve bir Osmanlı kâtibinin almış olduğu formasyonun sağladığı imkânları göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca listede Kâtip Çelebi'nin *Levâmiu'n-nûr fî zulûmât-i Atlas Minûr* isimli G. Mercator ve Hondius'un hazırladığı *Atlas Minor* tercümesi (kendi ilâve ettiği notlarla) ile birlikte *Hadîs-i Nev* adlı bir coğrafya kitabı ve yedi adet haritanın yer alması bu hususu destekler mahiyettedir.³⁹⁷

Abdürrezzak Bâhir, her ne kadar kalemiye sınıfına mensup olarak yetişmiş ise de kitaplığında devrin medrese müfredatı kapsamında okutulan kitapların da bulunduğu görülmektedir. Bu kapsamda medrese eğitiminde çok önemli bir yer tutan Taftazani'nin *Mutavvel*, Merginani'nin *Hidâye*, Birgivi'nin *Dürri'l-yetîm*, Molla Fenârî'nin *Kul Ahmed* eserleri ile *Şerh-i Şâhidi* adlı eser incelenen muhallefatta yer almaktadır.³⁹⁸ Medrese müfredatı dışında Kelam, Tefsir ve Hadis alanlarının muhallefatin toplamda %12,98 oranına tekabül etmesi ise dini ilimler olarak nitelendirebileceğimiz alanda da Abdürrezzak Paşa'nın önemli bir bilgi birikimine sahip olduğunu göstermektedir. Dini ilimlere ek olarak İran Dili ve Arap Dili kategorisine ait kitapların %4,32 ye tekabül ettiği görülürken, bu hususun, zikredildiği gibi bir Osmanlı bürokratinin elsine-i selâsede uzmanlık kazanması ile yakından irtibatlı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

³⁹⁵ MHF No: 20, 56.

³⁹⁶ Osman Gazi Özgüdenli, "Târih-i Cihangüşâ", *DİA*, 40, 77-79.

³⁹⁷ MHF No: 73, 110, 294; Orhan Şaik Gökyay, "Kâtip Çelebi", *DİA*, 25, s.39; Mehmed Suudi Efendi, *Târih-i Yeni Dünya Hadis-i Nev: Tahlil-Metin ve Tıpkı basım*, haz. Süleyman Lokmacı, Rukiye Özdemir, (İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2019).

³⁹⁸ MHF No: 118, 16, 62, 49, 82; Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim: Riyazi İlimler*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1997), I, 72, 74, 89, 90, 94.

Muhallefatta Zemahşerî'nin hiçbir eserinin bulunmaması önemli bir problem teşkil etmektedir. Zira Abdürrezzak Bâhir Paşa'nın Zemahşerî'nin *Nevabiğü'l Kelîm* adlı eserine *Şumusu'l-Bevaziğ fi izaheti Müşkilatı'n Nevabiğ* adlı bir şerh yazdığı bilinmektedir.³⁹⁹ Buna karşın listede Zemahşerî'nin bir tane bile eserinin bulunmaması, muhallefatın zaptı sürecinde karşımıza çıkan usulsüzlük/mal kaçırma probleminin bir parçası olabilir. Abdürrezzak Paşa'nın eşyaları arasında yer alan kitaplarından bir kısmının henüz Rakka'da iken bir şekilde usulsüzce satılmış veya çalınmış olması ihtimal dahilindedir.

Sonuç olarak, 18. yüzyılda bir kâtip olarak yetişen ve edeb eğitimi alan Abdürrezzak Bâhir Paşa'nın oldukça zengin olarak nitelendirilebilecek olan kitaplığı incelendiğinde, devrin tipik bir Osmanlı bürokratı karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte, her ne kadar tipik bir profile sahip olsa da genel akış içerisinde çıktığı, farklı birtakım ilgilere de sahip olduğu görülmektedir.

Abdürrezzak Bâhir Paşa'nın kitapları haricinde toplam 589 adet de eşyası bulunduğu görülmektedir. Muhallefat listesinde görüleceği üzere, eşyalar oldukça detaylı bir şekilde kaydedilmiştir. Görevli kâtibin eşyaları en ince ayrıntısına dek kaydetmesi, eşya türlerinden iyi anladığını göstermektedir.⁴⁰⁰ Kayıt işleminin İstanbul'da yapıldığı göz önünde bulundurulursa, eşyaların cinsini anlayabilecek kişilerin de bulunduğu bir heyetin kâtime yardımcı olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, daha önce bahsedildiği gibi belgede eşyaların değerlerinin yazmıyor oluşu, muhallefat incelemesinde önemli bir handikap teşkil etmektedir; ancak bu durum eşyaların değerlendirilemeyeceği anlamına da gelmez. Muhallefatta bulunan bir takım eşya öbeklerinin gerek menşei gerekse kaç adet oldukları listeyi yorumlamak için bir zemin teşkil etmektedir. Bu zemin üzerinde Abdürrezzak Paşa'nın eşyaları incelenmeye çalışılacaktır.

Muhallefat dikkatlice incelendiğinde, eşyaların rastgele kaydedilmediği anlaşılmaktadır. Buna göre birbiriyle bağlantılı olanlar birbiri ardınca sıralanmaktadır.⁴⁰¹ Buna binaen eşyaların kaydedilmeden evvel tasnif edildiğini ve bu tasnife göre

³⁹⁹ Bkz. Bölüm 4.3.

⁴⁰⁰ Telci, "18.Yüzyılda Muhallefât ve Müsadere Süreci", s. 153. Muhallefatta yer alan bazı eşyaların, sıfat olarak üretildikleri bölgenin/şehrin adını aldıkları anlaşıyor. -Lehkâri, Bağdadkâri gibi-

⁴⁰¹ Bozkurt, "Osmanlı Maddî Kültüründe Değişim", s. 273.

yazıldığını söylemek yanlış olmayacaktır.⁴⁰² Muhallefat listesinde at eğeri üzerine örtülen örtüler, üzengiler, eyer takımları ve reşmeler bulunduğu halde hiçbir atın kaydedilmemiş olması dikkati çekmektedir.⁴⁰³ Atı olmayan bir kimsenin bu tür eşyalara sahip olmasının anlamsız olacağı aşîkârdır. Dolayısıyla, müsadere sürecinin başlangıcında merkezden gönderilen emirde Abdürrezzak Paşa'nın hayvanlarının yerinde satılmasının istendiği düşünüldüğünde, bu husus bir problem teşkil etmekten çıkacaktır. Yine buna benzer bir durum, listedeki makramelerde göze çarpmaktadır. Abdürrezzak Bâhir'in toplamda 23 makramesi bulunurken, bunların 21'i kahve makramesidir.⁴⁰⁴ Buna rağmen muhallefat listesinde bir tane dahi fincana rastlanmaması ilginçtir.⁴⁰⁵ Bu noktada da tekrar müsâdere süreci hatırlanacak olursa, Abdürrezzak Paşa'nın sahip olduğu ve değerli bir eşya olarak nitelendirilebilecek fincan(lar)ın İstanbul'a getirilmesi gerekirken bir şekilde usulsüzce muhallefattan çıkarılmış olma ihtimali akla gelir. Bunun dışında muhallefatta yer alan Sancak-ı Şerif Mushafı'nın niçin kitaplar kısmında değil de eşyalar kısmında kaydedildiği açıklanmaya muhtaç bir durum teşkil eder.⁴⁰⁶ Mushaf'ın kitaplar kısmına kaydedilmemesinin sebebi bu küçük boyutlu Kur'an'ın gümüş kutu içerisinde muhafaza edilmesi ile açıklanabilir.⁴⁰⁷ Kutunun da sancak mushafına yakın ebatta olduğu düşünülebilir.

Abdürrezzak Bâhir Paşa'nın ev eşyalarına geçmeden önce, sahip olduğu silah ve sopaların muhallefatta önemli bir yer işgal ettiğini söylemek gerekmektedir. Toplamda 17 tüfeği (12 gümüşlü, 1 mercanlı, 4 sade), 20 gaddaresi (hepsi gümüşlü), 19 debbusu (18 tanesi gümüşlü), 2 teberi (gümüşlü), 1 yatağanı (gümüşlü), 1 hançeri, 6 değneği ve 8 çevganı bulunan Abdürrezzak Paşa'nın silahlara hayli meraklı olduğu görülmektedir.⁴⁰⁸ 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında bir reisülküttap olarak örneği görülmemiş

⁴⁰² İncelenen muhallefatta rahtlar, saatler, -araya çay takımı girse de- dürbünler, devat ve silahların ve diğer çeşit eşyaların genellikle arka arkaya kaydedildiği görülmektedir.

⁴⁰³ MHF No: 202, 203, 204, 205, 236, 237, 240, 279 vd.

⁴⁰⁴ MHF No: 339, 324, 317, 316, 315.

⁴⁰⁵ Listede yer alan zarfların kahve fincanı veyahut bardak altına oturtulan mâdeni kap olarak kabul edilmesi bu hususu destekler mahiyette olacaksa da listedeki yazım sırası dikkate alındığında zarfın mahfaza anlamına gelmesi daha muhtemeldir. Bkz: MHF No: 215, 231.

⁴⁰⁶ MHF No: 219.

⁴⁰⁷ Muhittin Serin, "Mushaf", *DİA*, 31, s.252.

⁴⁰⁸ MHF No: 360, 361, 357, 356, 355, 353, 352; 242, 233; 243, 260, 234; 362; 358; 230; 351; 363, 252.

şekilde orduya kumanda ettiği hatırlanacak olursa, silah merakının bu yıllara dayanıyor olduğu söylenebilir.

Muhallefatta yer alan saatlerin mücevher süslemeli ve altından olması bizatihi saatin kendisinin 18. yüzyılda önemli bir statü göstergesi olduğu dikkate alındığında bu muhallefattaki saatlerin oldukça değerli olduğunu düşündürmektedir.⁴⁰⁹ Her ne kadar bahsedilen fiyat problemi nedeniyle eşyaların değer hiyerarşisi kurulamasa da Abdürrezzak Paşa'nın muhallefatı değerine saatler ile birlikte önemli bir katkı yapmış olması muhtemel olan bir diğer eşya çeşidi ise kürklerdir. Listede farklı türde kürkler yer almakla birlikte, bunlar arasından erkân kürkü ayrıca önem taşır. Vezirlerin ve devlet erkanının giydiği erkân kürküne Abdürrezzak Bâhir Paşa'nın da sahip olduğu görülmektedir.⁴¹⁰ Bunun haricinde, padişah veya vezirler tarafından birine iltifat veyahut mükâfat olarak giydirilen hil'at kaftanı da listede yer almaktadır.⁴¹¹ Bu kaftan, Aynalıkavak Tenkihnamesi'nin ardından veyahut ikinci reisliğinin sonunda vezir olarak Aydın'a atanmasının ardından Abdürrezzak Bâhir'e verilmiş olmalıdır.

Muhallefat listesinin bize sağladığı imkâna dayanarak Bâhir Paşa'nın günlük yaşantısına dair çıkarımlarda bulunabiliriz. Bahsedildiği üzere listede yer alan makramelerin büyük çoğunluğunun kahve makramesi olması, Abdürrezzak Bâhir'in dikkate değer bir oranda kahve tükettiğini göstermektedir.⁴¹² Paşa'nın kahve haricinde nargileye de müptela olduğu anlaşılmaktadır.⁴¹³ Kahve ve nargile meselesi göz önüne alındığında kitaplığında yer alan *Mizanü'l-Hakk* adlı eser ayrı bir önem kazanır.⁴¹⁴ Zira söz konusu kitapta Osmanlı toplumunda önemli bir tartışma konusu teşkil eden bu tüketim maddeleri hakkında iki müstakil bölüm bulunmaktadır.⁴¹⁵ Dolayısıyla bu durum, tükettiği ürünlerin mensup olduğu toplumda yarattığı tartışmalardan haberdar olduğunu göstermektedir. Kahve ve nargile haricinde, kendisinin çay tükettiğini de anlıyoruz.⁴¹⁶

⁴⁰⁹ Kemal Beydilli, *İki İbrahim*, (İstanbul: Kronik Kitap, 2019), s.73; MHF No: 211, 213, 214.

⁴¹⁰ MHF No: 256, 298, 304.

⁴¹¹ MHF No: 244.

⁴¹² MHF No: 315, 316.

⁴¹³ MHF No: 326.

⁴¹⁴ MHF No: 76; İlhan Kutluer, "Mizânü'l Hak", *DİA*, 30, s. 216-8.

⁴¹⁵ Kâtip Çelebi, *Mizânü'l Hakk fî ihtiyâri'l ehakk*, çev. Orhan Şaik Gökyay ve Süleyman Uludağ, (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2007), s. 43-45.

⁴¹⁶ MHF No: 221.

Nihayetinde bahse konu olan eşyaların, entelektüel kimliğinin yanı sıra keyfine düşkün bir Osmanlı bürokratı portresini çizebilmemize olanak sağlamaktadır.

Abdürrezzak Bâhir Paşa'nın kitap haricindeki eşyalarına bakıldığında, geleneksel Osmanlı maddi kültürünün tipik bir temsili karşımıza çıkar.⁴¹⁷ Bununla birlikte, çağdaşı Kadı İbrahim Efendi'nin terekese ile mukayese edildiğinde, eksik bir liste ile karşı karşıya olduğu anlaşılmaktadır.⁴¹⁸ Buna rağmen listedeki ev eşyalarına binaen kısıtlı da olsa yorum yapabiliriz. Öncelikle eski bir reisülküttap olarak devâta (yazı takımlarına) sahip olması şaşırtıcı değildir. Bunun haricinde evin yer döşemesinde ne tür bir halı kullanıldığını da listeden çıkarabilmekteyiz. Osmanlı coğrafyasında 19. yüzyılın ikinci yarısına dek günümüzdeki halı fonksiyonunu gören eşyalar kaliçe veya seccade olarak adlandırılmaktaydı.⁴¹⁹ Bu nedenle listede adı geçen seccadelerin yalnızca ibadet amacıyla kullanılmadığının bilinmesinde yarar vardır. Buna binaen Abdürrezzak Paşa'nın ev zemini döşemesini kaliçe ve seccadeler vasıtasıyla sağladığı söylenebilir.⁴²⁰ Tüm bu veriler ışığında, Benalüka minderleri üzerine oturarak sini üzerindeki yemekleri kaşığıyla yedikten sonra, nargilesini ve kahvesini tüketerek dinlenen ve bir yandan da kitap okuyan Abdürrezzak Bâhir'in, okumakta olduğu kitabı kebir pıştahtasının⁴²¹ üzerine bırakarak yorucu bir günün sonunda şiltesine uzandığını ve Benalüka yastığına başını koyarak günün muhasebesini yaptığını tahayyül edebiliriz.⁴²²

4.3. Abdürrezzak Bâhir Paşa'nın Entelektüel Portresi

Abdürrezzak Bâhir Paşa, eser kaleme alabilecek entelektüel birikime sahip bir devlet adamıydı. Birinci mektupçuluğu devrinin sonuna doğru Arap âlimi Zemahşerî'nin (ö. 538/ 1144) Arapça kısa vecizeleri konu edinen *Nevabiğü'l-Kelim* adlı eserine yazmış olduğu *Şumusu'l-Bevaziğ fi izaheti Müşkilatı'n-Nevabiğ* adlı Arapça şerh günümüze ulaşan en tafsilatlı eseridir.⁴²³ Eserin yazımı 15 Ocak 1768 (24 Şaban 1181) tarihinde

⁴¹⁷ Bozkurt, "Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddî Kültüründe Değişim", s. 265.

⁴¹⁸ Beydilli, *İki İbrahim*, s. 76-80.

⁴¹⁹ Fatih Bozkurt, "Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddî Kültüründe Değişim", s. 269, 294-5.

⁴²⁰ MHF No: 320, 314.

⁴²¹ Üzerinde tıpkı masa gibi çalışılabilen çekmece, komodin.

⁴²² MHF No: 366, 370, 286, 349, 364, 371.

⁴²³ Eserin şimdilik üç nüshası bilinmektedir. Bkz: Süleymaniye Kütüphanesi, Âşir Efendi, nr. 307, 308 (Müellif Hattı); Süleymaniye Kütüphanesi, Giresun Yazmalar, nr. 78 (istinsah).

tamamlanmıştır. Eseri kime ithaf ettiği konusu ise problemlidir. Yazılış tarihi dikkate alındığında sadrazam mektupçusu olarak eserin giriş kısmında devrin sadrazamı olan Muhsinzade Mehmed Paşa'ya yapmış olduğu övgüye binaen şerhi önce ona ithaf ettiği söylenebilir.⁴²⁴ Aynı nüshanın ilk sayfasında Âşir Efendi Kütüphanesi mührünün yan tarafında ise kâğıt yapısı ile uyuşmayan ve esere sonradan eklendiği anlaşılan bir paragraf bulunmaktadır ki bu kısımda da⁴²⁵ devrin ricalinden Mehmed Emin Paşa övülmektedir.⁴²⁶ Abdürrezzak Bâhir'in eserine niçin ve ne zaman böyle bir ekleme yaptığı hususu izaha muhtaçtır. Eserin yazılış tarihinden iki hafta evvel Mehmed Emin Paşa'nın III. Mustafa'nın kızlarından Şah Sultan'a damat adayı olması ithafın muhtemel sebeplerinden biridir.⁴²⁷ Diğer ve ilkinde göre daha kuvvetli olan ihtimal ise, Rusya'ya karşı sefer ilan edilmesine muhalif tavrından ötürü sadrazam Muhsinzade Mehmed Paşa'nın azli ile başlayan ve Mehmed Emin Paşa'nın sadrazam olması ile biten olaylar silsilesidir. Mektupçuluğunu yaptığı sadrazam Muhsinzade Mehmed Paşa'nın yerine getirilen Hamza Paşa'nın kısa süre içerisinde "aklını kaybederek" yerini Mehmed Emin Paşa'ya bırakması (Eylül 1768), Abdürrezzak Bâhir'in eserine böyle bir övgü bahsi eklemesine sebebiyet vermiş olabilir.⁴²⁸ Netice itibarıyla günümüze ulaşan bu eserini iki farklı isme ithaf ettiği söylenebilir.

Abdürrezzak Bâhir'in bahis konusu olan Arapça şerhi, Karavezir Mehmed Paşa'nın talebi ile Nisan 1780'de (Rebiülâhir 1194) Ahmed Vâsıf Efendi tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.⁴²⁹ Bu tercüme nüshanın, Karavezir'e sadaret makamına gelmesinden birkaç ay evvel (Haziran-Temmuz 1779) sunulduğu anlaşılmaktadır.⁴³⁰ Eserin ilk sayfalarında Abdürrezzak Bâhir'in "hâlâ Reisülküttâb" olarak tanımlanması, Ahmed Vâsıf'ın eser tercümesine Abdürrezzak'ın ikinci reisülküttaplığı devrinde başladığını ortaya koyar.⁴³¹ Tercüme sona erdiği sırada ise Abdürrezzak Bâhir artık Paşa

⁴²⁴ Âşir Efendi, nr. 308, vr.3a.

⁴²⁵ Âşir Efendi, nr. 308, vr. 1a.

⁴²⁶ Ahmed Resmi, *Halifetü'r-rüesâ*, s. 105; Kemal Beydilli, "Mehmed Emin Paşa, Yağlıkçızade", *DİA*, 28, s. 464-65.

⁴²⁷ Şem'dânî-zâde, *Mürî't Tevârih*, c. II.A., s. 107-108.

⁴²⁸ Kemal Beydilli, "III. Mustafa (1757-1774) Kaynarca Öncesi Bir Padişah Portresi", s. 223-224.

⁴²⁹ Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa, nr. 387, vr. 13a.

⁴³⁰ Pertev Paşa, nr. 387, vr. 114b.

⁴³¹ Pertev Paşa, nr. 387, vr. 3b.

rütbesinde Aydın Valiliği görevindeydi.⁴³² Bu hususta son olarak Abdürrezzak Bâhir Paşa'nın Ahmed Vâsîf Efendi ile irtibatını yalnızca birinci reisülküttaplığı devrinde değil ikinci reisülküttaplığı devrinde de sürdürdüğü ve bu irtibatın yalnızca patronaj ilişkisi ile sınırlı olmayıp aynı zamanda entelektüel yönü de olan bir arkadaşlık olduğu söylenebilir.

Şumusu'l-Bevaziğ haricinde, *Mecmau'l-Uhud* isminde bir ahidnâme mecmuası kaleme aldığına dair bir bilgi bulunmaktaysa da bu ahidnâme mecmuasının akıbeti meçhuldür.⁴³³ Telif eser dışında Hüseyin vâiz-i Kâşifi'nin *Bedâiyü'l-efkâr fî sanâyi'l-asâr* adlı eserini istinsah ettiğine dâir bir bilgi mevcutsa da bu doğru değildir.⁴³⁴ Adı geçen eserin müstensihi Abdürrezzak Bâhir değil kardeşi Mustafa Âşir Efendi'dir. Kitabın ilk sayfasında Abdürrezzak Bâhir'in 1761 tarihli mülkiyet kaydı bulunuyor olması iddia sahibini yanıltmış olsa gerektir.⁴³⁵

Son olarak Abdürrezzak Bâhir'in eserleri arasında sayılabilecek olan ve ikinci reisülküttaplığı devrinde I. Abdülhamid'e sunduğu takrir, onun Osmanlı siyasal söylemine katkısını göstermesi bakımından son derece önemlidir.⁴³⁶ Literatürde, liderlik ettiği grup içerisindeki Ahmed Resmî Efendi'nin gölgesinde kalmış gibi gözükse de benzer bir zihin dünyasını paylaştıkları kayınbiraderinden geri kalır yanı olmadığı görülmektedir. Bu takrir, onun yalnızca devletin yapısal sorunlarına değil, aynı zamanda Avrupa'daki ahvale ve siyasi sisteme de hâkim bir şekilde Osmanlı hariciyesine yön verebilecek deneyime sahip olduğunun somut bir delilini teşkil eder.

Muhtevasına istinaden son derece önemli olan bu metin, Kaynarca ricalinden Resmî Efendi'nin savaşın son yılında, I. Abdülhamid'in tahta çıkışından sonra ve Küçük Kaynarca Antlaşması'nın imzalanmasından önce kaleme aldığı risâle ile birlikte ele alınmalıdır.⁴³⁷ Resmî'nin “mizân” tabiri ile işaret ettiği ve teorik arka planını detaylı bir biçimde açıkladığı denge siyaseti, bundan beş yıl sonra bilfiil reisülküttap olarak icra makamında bulunan Bâhir'in takririnde “kaide-i muvâzene” tabiri ile somut bir ittifak

⁴³² Bölüm 3.2.2.

⁴³³ Bursalı Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, haz. M.A. Yekta Saraç, (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2016), III, 1046.

⁴³⁴ Menchinger, *Ahmed Vasîf*, s. 72, 15. dipnot.

⁴³⁵ *Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi: Mustafa Âşir Efendi Koleksiyonu* 34/4, ed. Altınay Sernikli, haz. Servet Bayoğlu vd., (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994), s. 540-1.

⁴³⁶ Bkz. Bölüm 3.2.1 ve Ek III.

⁴³⁷ *Bir Osmanlı Gözüyle Avrupa Siyasetinde Güç Oyunu: Avrupa'ya Mensûb Olan Mîzân-ı Umûr-ı Hâriciyye Beyânındadır*, haz. Fatih Yeşil, (İstanbul: Kitabevi, 2012).

planı olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylece Osmanlı siyasî literatüründe III. Selim devri ile özdeşleştirilen denge siyasetinin esasında çok daha önce, 1774 ve 1779 yılında Kaynarca ricaline mensup bürokratlar tarafından kaleme alınmış iki ayrı metinde yer aldığı görülmektedir. Bu minvalde, daha erken tarihli bir metin tespit edilene dek denge siyasetinin kayınbiraderi ile birlikte Abdürrezzak Bâhir vasıtasıyla Osmanlı siyasî literatürüne girdiğini söyleyebiliriz.

SONUÇ

Abdürrezzak Bâhir Paşa'nın babası Mustafa Efendi, 1730 yılında Viyana'da iken, hizmet ettiği devletin kudretini sorgulayanlara Kutsal İttifak Savaşları'nı (1683-1699) hatırlatarak Osmanlı Devleti'nin aynı anda birden fazla cephede birçok devlet ile mücadele edebildiğini söylemiş ve benzer bir durumda aynı direnci herhangi bir Avrupa devletinin gösterip gösteremeyeceğini sormuştu.⁴³⁸ Abdürrezzak Bâhir'in hizmet ettiği devlet ise artık babasının devrindeki gücünü yitirmişti. Avrupa'nın büyük devletleri ile birden fazla cephede aynı anda savaşabilme imkânına sahip olan bir devlet, artık tek başına mevcudiyetini dahi muhafaza edemeyecek âciz bir devlete dönüşmüştü. Bu dönüşüm sürecinin sebep olduğu sıkıntılar, sürece dâhil ve müdâhil bir şahsiyet olan Abdürrezzak Bâhir Paşa'nın kariyeri üzerinden takip edilmeye çalışılmıştır. Reisülküttap Paşa'nın kariyeri, tam da böyle bir dönemece tekabül etmesi bakımından önem arz eder.

Babası Mustafa Efendi'nin himayesinde mektubi-i sadr-ı âli kaleminde kariyerine başlayan Abdürrezzak Bâhir hem âile içinde hem kalemde aldığı eğitim ile birlikte bir diplomat namzedi olarak hâcegân sınıfına dâhil oldu. Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın birinci sadaretinde (1765-1768) sadaret mektupçuluğu görevine kadar yükselerek sadrazamın yakın adamları arasına girdi. 1768 yılına gelindiğinde hâmisinin görevinden azledilmesi kariyerine kısa bir süre sekte vurduysa da Rusya'ya açılan seferde ordu bürokrasisi bünyesinde küçük tezkireci olarak cepheye gidebildi. 1768-1774 Osmanlı-Rusya Savaşı, Osmanlı Devleti'nin yüzyılın savaşı geçiren döneminde (1739-1768) bariz bir biçimde hissedilmeyen yapısal sorunlarını su yüzüne çıkarttı. Osmanlı Devleti için sıfır noktası olan bu savaş, Abdürrezzak Bâhir'in kariyerinde de bir dönüm noktası teşkil etti. Çalkantılı cephe kariyerinde, kâtip zümresine mensup bir bürokrat olarak kale savunmasından payitaht-ordugâh arasındaki irtibatı sağlamaya, müzakere masasında devletini temsil etmekten savaş alanında orduya kumanda etmeye varacak kadar farklı sorumluluklar üstlendi. Savaş alanında ordunun yetersiz hâline defalarca şahitlik etmiş bir devlet adamı olarak hem müzakere masasında hem de savaş alanında hizmet ettiği

⁴³⁸ "... yine sene-i evveliden ziyâde mühimmât âmâde olunub ber-kâide her tarafa tesyir olunarak on altı sene mütevâliyen bütün dünya ile keşâkeş ve bihamdillahi teala cümleye cevâb verüb gâyeti bir zencef mikdarı mahall-i ahâra nakl eyledi. İnsaf eylen bu hücum bütün Frengistan mülûkuna teveccüh eylese tâkât getürmeleri mümkün olur mı?" dedikde cümle istima' idenler insaf üzere pâydâr ve kadîm ve cedîd Devlet-i Aliyye'ye muâdil bir devlet olmadığın ikrar eylemişlerdir..." (TY, nr. 6095, vr. 219a).

devletin yaşadığı krize en üst düzeyde tanıklık etti. Yaşanan ağır hezimetler, müzâkere masasında elini zayıflatırsa ve III. Mustafa barışa meyyal olmasa da zaman zaman inisiyatif alma teşebbüsünde bulundu. Defalarca ölüm tehlikesi atlattığı cephe kariyeri, kendisini hedef alan bir isyan neticesinde ordugâhtan kaçırılması ile sona erdi. Bu savaş, aynı zamanda Osmanlı ordusunda yaşanan dönüşüm, askerin disiplinsizliği ve tecrübeli kumandan eksikliğini açıkça ortaya koydu. Yaşanan sorunlar, reisülküttabın dâhil olduğu hâdiselerde kendisini göstermiştir. Cephedeki reisülküttaplık kariyerinde, hâmisî Sadrazam Muhsinzade'nin ikinci sadaretinde (1771-1774) kendisine yakın kişilerden oluşan bir kadro ile birlikte hareket etti. Küçük Kaynarca sonrasındaki kariyerinde ise, Muhsinzade'nin sefer sonrasında vefat etmesine rağmen nüfuzunu padişaha yakınlığından alan kişiler ile irtibat kurarak İstanbul'da önemli bir şahsiyet olarak gücünü korumayı başardı.

Bâhir Paşa'nın Kaynarca Antlaşması sonrası kariyeri, savaş günlerindeki tecrübesi üzerine bina ettiği siyaseti ile aktif rol oynadığı bir dönemdir. Bu dönemde özellikle 1777-79 yılları arasında fiilî olarak liderliğini yürüttüğü “Kaynarca Ricali” olarak tanımlanan yakın çevresi ile birlikte hareket etmiştir. Ruslarla tekrar müzakere masasına oturmuş, Osmanlı hariciyesine yön veren muktedir bir şahsiyet olarak devletin menfaati için Rusya ve Prusya ile ittifak yapmayı planlamıştı. Biri cephe ve biri İstanbul'da olmak üzere iki farklı dönemde, resmî olarak 3, gayriresmî olarak yaklaşık 5 yılı aşkın reisülküttaplık kariyeri, inisiyatif almaya yatkın ve aktif bir şahsiyet olduğunun ispatı niteliğindedir. Paşa, yalnızca hadiselerden etkilenmemiş, aynı zamanda onlara yön vermeye çabalayarak etki etmişti. Bu anlamda benzerleri arasında aktif bir şahsiyet olarak sivrilen Abdürrezzak Bâhir, 1779 yılında çıktığı zirveden, İstanbul'dan uzaklaştırılmak suretiyle aynı yıl bitmeden indirilmişti. Payitaht'ta başlayan ve yaklaşık yarım asır süren inişli-çıkışlı yaşamı, 1781 yılının Ocak ayında Rakka'da son bulmuştur.

Menfaati önceleyen pragmatik bir zihin yapısına sahip Bâhir Paşa'nın Osmanlı Devleti'ni ittifaklar sistemine resmen dahil etmeye çalışması, onun gerek Nizam-ı Cedid devrinin gerekse de 19. yüzyılda kurumsallaşacak olan denge siyasetinin öncü şahsiyetlerinden biri olduğunu gösterir. 18. yüzyılın aktif bir Osmanlı bürokratının portresi, “Nizâm-ı âlem idealinin Nizam-ı Cedid'e evrilmesini”, bir başka tabirle

“rasyonel bir hedef küçültmesi”ne gidilmesini icbar eden meselelere dahil ve müdahil olması ile anlam kazanmaktadır.⁴³⁹

⁴³⁹ Yüksel Çelik, “Nizâm-ı Cedîd’in Niteliği ve III. Selim ile II. Mahmud Devri Askerî Reformlarına Dâir Tespitler 1789-1839”, *Nizâm-ı Kadîm’den Nizâm-ı Cedîd’e III. Selim ve Dönemi*, ed. Seyfi Kenan, (İstanbul: İsam Yayınları, 2010), s. 571.

KAYNAKLAR

ARŞİV KAYNAKLARI

A. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

1. EVRAK TASNİFİ⁴⁴⁰

a. Divân-ı Hümayûn ve Bâb-ı Âsafî Belgeleri

- Divan-ı Hümayûn Düvel-i Ecnebiyye Kalemi (A. DVN. DVE.)
- Sadaret Âmedî Kalemi Belgeleri (A. AMD.)
- Divan-ı Hümayûn Kırım Hanlığı Kalemi (A. DVN. KRM.)

b. Bâb-ı Defterî Belgeleri

- Başmuhasebe Muhallefat Kalemi Evrakı (D. BŞM. MHF.)

c. Cevdet Tasnifi (C.)

- Adliye (C.ADL.)
- Dahiliye (C.DH.)
- Eyalet-i Mümtâze (C.MTZ.)
- Hariciye (C.HR.)
- Maliye (C.ML.)
- Saray Mesalihi (C.SM.)

d. Ali Emirî Tasnifi (AE.)

- Sultan I. Mahmud (AE. SMHD. I.)
- Sultan I. Abdülhamid (AE.SABH.I.)

e. İbnül Emin Tasnifi (İE.)

- Hariciye (İE.HR.)

f. Hatt-ı Hümayun Tasnifi (HAT.)

g. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrak Tasnifi (TSMA.e.)

⁴⁴⁰ Kullanılan belgeler dipnotlarda gösterilmiştir.

2. DEFTER TASNİFİ

- Divan-ı Hümayun ve Bâb-ı Âsafî Defterleri

- Mısır Mühimmesi Defterleri (A. DVNS. MSR.d) nr. 8.
- Name-i Hümayun Defteri (A. DVNS. NMH.d) nr. 9.
- Mühimme Defteri (A. DVNS. MHM.d) nr. 57.
- Divan-ı Humâyûn Sicilleri Düvel-i Ecnebiye Defterleri (A. DVNS. DVE.d) nr. 83/1.
- Tahvîl (Nişan) Defteri (A. DVNS. NŞT.d) nr. 16.

- Bâb-ı Defterî Defterleri

- Başmuhasebe Muhallefat Defterleri (D. BŞM.MHF.d) nr. 12878.

- Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d.) nr. 10028.

B. Gazeteler

The Stamford Mercury, nr. 2506.

C. Kronikler

Ahmed Resmî Efendi. *Halifetü'r-rüesa*. haz. Mücteba İlgürel, Recep Ahışalı. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1992.

Ahmed Resmî Efendi. *Hulâsatü'l-i'tibâr: summary of admonitions: a chronicle of the 1768-1774 Russian-Ottoman war.*, haz. Ethan L. Mencinger. İstanbul: The Isis Press, 2011.

Ahmed Vâsîf Efendi. *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l Ahbâr: 1166-1188/ 1752-1774*. haz. Nevzat Sağlam, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020.

Ahmed Vâsîf Efendi. *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l Ahbâr: 1774-1779/ 1188-1193*. haz. Mücteba İlgürel, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.

Ahmet Cevdet Paşa. *Târih-i Cevdet II/I*. haz. Şevki Nezihi Aykut. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018.

Ahmet Cevdet Paşa. *Târih-i Cevdet III*. haz. Abdülkadir Özcan. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018.

Ahmet Cevdet Paşa. *Târih-i Cevdet IV*. haz. Abdülkadir Özcan. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020.

Bir Osmanlı Gözüyle Avrupa Siyasetinde Güç Oyunu: Avrupa'ya Mensûb Olan Mizân-ı Umûr-ı Hâriciyye Beyânındadır, haz. Fatih Yeşil. İstanbul: Kitabevi, 2012.

Çeşmi-zâde Mustafa Reşid. *Çeşmi-zâde Tarihi*, haz. Bekir Kütükoğlu. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1959.

Enveri Sadullah Efendi. “Enverî Sadullah Efendi Tarihinin I. Cildi’nin Metin ve Tahlili (1182–1188 / 1768-1774)”. neşr. Muharrem Saffet Çalışkan. (Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 2000).

Enveri Sadullah Efendi. “Sadullah Enverî Efendi ve Tarihi’nin II. Cildi’nin Metin ve Tahlili (1187–1197 / 1774-1783)”. neşr. Hikmet Çiçek. (Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, 2018).

İzzî Süleyman Efendi, *İzzî Tarihi*. haz. Ziya Yılmaz. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.

Kâtip Çelebi. *Mîzânü’l Hakk fî ihtiyâri’l ehakk*. çev. Orhan Şaik Gökyay ve Süleyman Uludağ, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2007.

Koca Râgıb Mehmed Paşa, *Tahkik ve Tevfik: Osmanlı-İran Diplomatik Münasebetlerinde Mezhep Tartışmaları*. haz. Ahmed Zeki İzgöer. İstanbul: Kitabevi, 2003.

“Mehmed Emin Recâi Efendi Mecmuası”. haz. Engin Çetin. (Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2017).

“Mehmed Nahîfî Efendi’nin 1772 Fokşan Barış Görüşmeleri Zabıtlarının Transkripsiyonu ve Fokşan Barış Görüşmeleri”. haz. Bilal Kaya (Lisans tezi, 29 Mayıs Üniversitesi, 2019).

Mehmed Hâkim Efendi. *Târih-i Hâkim I-II*. haz. Tahir Güngör. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu, 2019.

Subhî Mehmed Efendi. *Subhî Tarihi: Sâmi ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte 1730-1744*. haz. Mesut Aydın. İstanbul: Kitabevi, 2007.

Şem’dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi. *Mûri’t Tevârih II.A, II.B, III*. haz. Münir Aktepe. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1980.

Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi V-VI*. çev. Nilüfer Epçeli, çev. kon. Kemal Beydilli. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2019.

Muâhedât Mecmûası III. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008.

D. Yazma Eserler

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, *Türkçe Yazmalar nr. 6095*.

TTK Kütüphanesi, nr. Y/1001.

Süleymaniye Kütüphanesi, *Âşir Efendi*, nr. 000308.

Süleymaniye Kütüphanesi, *Pertev Paşa*, nr. 000387.

E. Hatırat, Ruzname, Seyahatname, Vefeyatname

Seyyid Hasan Muradi, *Bir Kâtibin Kaleminden İstanbul'un 12 Yılı (1754-1766)*, haz. Recep Ahışalı, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2016.

Müellifi Meçhul Bir Ruznâme: Osmanlı Rus Harbi Esnâsında Bir Şâhidin Kaleminden İstanbul (1769-1774), haz. Süleyman Göksu, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2007.

Hafız Hüseyin Ayvansarayî, *Vefeyât-ı Selâtin ve Meşâhir-i Ricâl*, haz. Fahri Çetin Derin. İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1978.

2) İNCELEMELER

Abdulkadiroğlu, Abdulkerim. *Kastamonu'da Bayrâmîlik ve Şemsizâde Âilesi*. Ankara: Anıl Matbaa ve Ciltevi, 2005.

Afyoncu, Erhan. "Osmanlı Müverrihlerine Dair Tevcihat Kayıtları I". *Belgeler*, 20 (1999). s. 77-155.

Afyoncu, Erhan. *Osmanlı Devlet Teşkilatı'nda Defterhâne-i Âmire (XVI- XVIII. Yüzyıllar)*. Ankara: TTK Yayınları, 2014.

Ágoston, Gábor. "Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya'da Askerî Dönüşüm 1500–1800", *Osmanlı'da Strateji ve Askerî Güç*. çev. M. Fatih Çalışır. (İstanbul: Timaş Yayınları, 2012). s. 213-266.

Ahışalı, Recep. "Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Sefer Yapılanması ve Karşılaşılan Problemler." *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 34 (2016), s. 1-40.

Ahışalı, Recep. *Osmanlı Devlet Teşkilatı'nda Reisülküttâblık (XVIII. Yüzyıl)*. İstanbul: TATAV Yayınları, 2001.

Akbulut, Mehmet Yılmaz. *Hekimoğlu Ali Paşa: Paşalar Çağının Şeyhülvüzerası*. İstanbul: Timaş Akademi, 2022.

Akbulut, Mehmet Yılmaz. *The scramble for Iran: Ottoman military diplomatic engagements during the Afghan occupation of Iran, 1722-1729*. İstanbul: Libra Kitap, 2017.

Aksan, Virginia H. "The Ottoman Absence From the Battlefields of the Seven Years' War", *The Seven Years' War Global Views*, ed. Mark H. Danley & Patrick J. Spieelman, (Leiden, Boston: Brill, 2012), s. 224-249.

Aksan, Virginia H. *Ottoman Wars 1700-1870 An Empire Besieged*. London and New York: Routledge, 2013.

Aksan, Virginia H. *Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı Ahmet Resmi Efendi 1700-1783*. çev. Özden Arıkan. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997.

Akyıldız, Ali. *Kral Öldü Yaşasın Kral: Osmanlı'da Cülus, Veraset ve Meşruiyet*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2021.

Amelicheva, Mariya Vladimirovna. "The Russian Residency in Constantinople, 1700-1774: Russian Ottoman Diplomatic Encounters". Doktora tezi, Georgetown University, 2016.

Anderson, Matthew S. "Eighteenth-Century Theories of the Balance of Power", *Studies in Diplomatic History: Essays in Memory of David Horne*, ed. R.Hatton & M.S. Anderson, Londra, 1970, s. 183-198.

Anderson, Matthew S. "European Diplomatic Relations, 1763-1790". *The New Cambridge Modern History VIII: The American and French Revolutions 1763-1793*. ed. A. Goodwin. Cambridge: Cambridge University Press, 1965. s. 252-278.

Anderson, Matthew S. *Europe in the Eighteenth Century: 1713-1783*. London: Longman, 1987.

Aydın, Mehmet Akif. "Mehir", *DİA*, 28. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003. s. 389-391.

Aydiner, Mesut. "Tavukçubaşı Damadı Mustafa Efendi" *DİA*, Ek-2. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2016, s. 326-328.

Aykol, Ufuk. "Müstakil Kırım Hanlığı (1772-1783)", Yüksek Lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2019.

Azamat, Nihat. "Sarı Abdullah Efendi", *DİA*, 36. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2009. s. 145-147.

Baysun, Cavid. "Müsadere" *İA*, VIII. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979, s. 669-673.

Beydilli, Kemal. “Boğazlar Meselesi”, *DİA*, 6. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992, s. 266-269.

Beydilli, Kemal. “III. Mustafa (1757-1774). Kaynarca Öncesi bir Padişah Portresi”. *Kitab-ı Hedaya (Hedda Reindl-Kiel Armağanı) Studien zum Osmanischen Reich und seinen Nachbargebieten* 31. Bonn: Bonn University Press, 2019. s. 189-248.

Beydilli, Kemal. “Karadeniz’in Kapalılığı Karşısında Avrupa Küçük Devletleri ve “Mîrî Ticâret” Teşebbüsü. *Belleten*, nr. 214. s. 687-755.

Beydilli, Kemal. “Küçük Kaynarca Antlaşması”, *DİA*, 26. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002. s. 524-527.

Beydilli, Kemal. “Küçük Kaynarca’dan Tanzimat’a Islahat Düşünceleri”. *İlmi Araştırmalar* 1, 8 (1999). 65–135.

Beydilli, Kemal. “Prut Antlaşması”, *DİA*, 34. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007. s. 359-362.

Beydilli, Kemal. “Yaş Antlaşması”, *DİA*, 43. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013. s. 343-347.

Beydilli, Kemal. *Büyük Friedrich ve Osmanlılar: XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Prusya Münasebetleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1985.

Beydilli, Kemal. *İki İbrahim: Müteferrika ve Halefî*. İstanbul: Kronik Kitap, 2019.

Bostan, Hümeýra. “Defending the Ottoman Capital Against the Russian Threat: Late Eighteenth Century Fortifications of Istanbul”. Doktora tezi, İstanbul Şehir Üniversitesi, 2020.

Bouquet, Olivier. *Vie et Mort d’un Grand Vizir: Biographie de l’Empire Ottoman: Halil Hamid Pacha (1736-1785)*. Paris: Les Belles Lettres, 2022.

Bozkurt, Fatih. “Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddî Kültüründe Değişim (1785-1875 İstanbul Örneği)”. Doktora tezi, Sakarya Üniversitesi, 2011.

Bursalı Mehmed Tâhir Efendi. *Osmanlı Müellifleri* III. haz. M.A. Yekta Saraç. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2016.

Cezar, Yavuz. “Bir Âyanın Muhallefâtı, Havza ve Köprü Kazaları Âyanı Kör İsmail-Oğlu Hüseyin (Müsadere Olayı ve Terekenin İncelenmesi)”, *Belleten* 161 (1977), s. 41-78.

Cezar, Yavuz. *Osmanlı Mâliyesinde Bunalım: XVIII. yüzyıldan Tanzimat’a Mali Tarih*. İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986.

Çelik, Yüksel. “Nizâm-ı Cedîd’in Niteliği ve III. Selim ile II. Mahmud Devri Askerî Reformlarına Dâir Tespitler 1789-1839)”. *Nizâm-ı Kadîm’den Nizâm-ı Cedîd’e III. Selim ve Dönemi*. ed. Seyfi Kenan. İstanbul: İsam Yayınları, 2010. s. 565-590.

Da’ber, Ahmed Alâeddin Abdülhamid. “Derdîr”, *DİA*, 9. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994. s. 168-169.

Danişmend, İsmail Hami. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1972.

Davies, Brian L. *The Russo-Turkish War, 1768-1774 Catherine II and the Ottoman Empire*. London and New York: Bloomsbury Publishing, 2016.

Davison, Roderic. *Osmanlı-Türk Tarihi 1774-1923 Batı Etkisi*. çev. Mehmet Moralı. İstanbul: Alfa Yayınları, 2017.

Demir, Uğur. “1768 Savaşı Öncesi Osmanlı Diplomasisi (1755-1768)”, Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 2012.

Demir, Uğur. *Osmanlı Hilafetinin İlk Asırları*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019.

Doğan, Muzaffer. *Osmanlı Devleti’nde İçişlerinin Yönetimi: Sadaret Kethüdâlığı 1730-1836*. Ankara: Türk İdari Araştırmaları Vakfı, 2016.

Druzhinina, E.I. *Kiuchuk-Kainardzhskii mir 1774 goda: ego podgotovka i zakliuchenie*. Moscow: Akademiia Nauk USSR, 1955.

Durmuş, İsmail. “Muhammed Murtazâ Zebîdî”, *DİA*, 44. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013. s. 168-171.

Emecen, Feridun M. “Kuruluş’tan Küçük Kaynarca’ya” *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi* 1. İstanbul: IRCICA, 1994. s. 5-65.

Emecen, Feridun M. “Matruşka’nın Küçük Parçası: Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Dönemi ve ‘Lale Devri’ Meselesi Üzerine Bir Değerlendirme”. *Osmanlı Araştırmaları*, 52 (2018), s. 79-98.

Emecen, Feridun M. *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.

Erünsal, İsmail E. *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2020.

Findley, Carter V. *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*. çev. Gül Çağalı Güven. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011.

Gabrieli, Francesco. “Adab”, *EI2*, 1. Leiden: E.J. Brill, 1986. s. 175-6.

Gezer, Ömer. “Osmanlı Diplomasinde Denge Politikaları 1774-1829”. Yüksek Lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2006.

Gökyay, Orhan Şaik. “Kâtip Çelebi.” *DİA* 25. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002. s. 36-50.

Gölen, Zafer. *Osmanlı Devleti’nde Baruthane-i Amire (XVIII. Yüzyıl)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006.

Griffiths, David M. “The Rise and Fall of the Northern System: Court Politics and Foreign Policy in the First Half of Catherine II’s Reign”. *Canadian-American Slavic Studies*, 4/3 (Fall 1970), s. 547–569.

Hochedlinger, Michael. *Austria’s Wars of Emergence: 1683-1797*. London: Routledge, 2015.

Itzkowitz, Norman. “Eighteenth Century Ottoman Realities.” *Studia Islamica*. 16 (1962): s. 73-94.

İmparatorluk Tarihinin Kalemli Muhafızları Osmanlı Tarihçileri: Ahmedî’den Ahmed Refik’e. haz. Necdet Öztürk ve Murat Yıldız. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2013.

İnal, İbnül Emin Mahmut Kemal. *Son Hattatlar*. İstanbul: Maarif Basımevi, 1955.

İzgi, Cevat. *Osmanlı Medreselerinde İlim I: Riyazi İlimler*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1997.

Jamgoçyan, Onnik. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sarraflık: Rumlar, Museviler, Frenkler, Ermeniler (1650-1850)*. çev. Erol Üyepazarcı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017.

Kahraman, Ahmet. “Ahlâk-ı Alâî”, *DİA*, 2. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989. s. 15-6.

Keep, John L. *Soldiers of the Tsar: Army and Society in Russia 1462-1874*. New York: Oxford University Press, 1985.

Köse, Osman. *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020.

Kutluer, İlhan. “Mizânü’l Hak”, *DİA*, 30. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2005. s. 216-18.

LeDonne, John P. *Grand Strategy of the Russian Empire: 1650-1831*. New York: Oxford University Press, 2004.

Massie, Robert K. *Çariçe Katerina*. çev. Hakan Abacı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.

Menchinger, Ethan L. *The First of Modern Ottomans: The Intellectual History of Ahmed Vasi*. Suffolk: Cambridge University Press, 2017.

Mubadele: An Ottoman-Russian Exchange of Ambassadors. çev. ve haz. Norman Itzkowitz & Max Mote. Chicago: The University of Chicago Press, 1970.

Müstakimzade Süleyman Sadeddin Efendi. *Tuhfe-i Hattatin*. haz. İbnül Emin Mahmud Kemal. İstanbul: Devlet Matbaası, 1928.

Neumann, Christoph. "Decision Making without Decision Makers: Ottoman Foreign Policy Circa 1780," in *Decision Making and Change in the Ottoman Empire*, ed. Caesar Ferrah (Missouri, 1993). s. 29–38.

Okumuş, Ömer. "Abdurrahman Câmî", *DİA*, 7. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993. s. 94-99.

Orhonlu, Cengiz "*Khwādjegān-ı Dīwān-ı Hümāyūn*", *EI2*, IV, 908-909.

Öğün, Tuncay. "Müsadere", *DİA*, 32. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006. s. 67-68.

Öz, Mehmet. *Kanun-ı Kadimin Peşinde: Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumcuları (XVI. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıl Başlarına)*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013.

Özcan, Abdülkadir. "Fezleketü't Tevârih", *DİA*, 12. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995. s. 542-44.

Özcan, Abdülkadir. "Hafid Efendi", *DİA*, 15. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997. s. 111-112.

Özel, Ahmet. "Ali el-Kârî", *DİA*, 2. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989. s.403-5.

Özer, Abdürrahim. "The Ottoman-Russian Relations Between the Years 1774-1787". Yüksek lisans tezi, Bilkent Üniversitesi, 2008.

Özgüdenli, Osman Gazi. "Târih-i Cihângüşâ", *DİA*, 40. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011. s. 77-79.

Öztürk, Said. *İstanbul Tereke Defterleri: Askeri kassama ait: Sosyo-Ekonomik Tahlil*. İstanbul: OSAV Yayınları, 1995.

Özvar, Erol. "Osmanlı Dünyasında Yazma Eser Üretkenliği" *Sahn-ı Semândan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası: Alimler, Müesseseler ve Fikrî eserler XVII. yüzyıl*, ed. Hidayet Aydar ve Ali Fikri Yavuz. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2017. s. 19-44.

Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü* 2-3. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983.

Ragsdale, Hugh. "Russian Foreign Policy, 1725-1815". *Cambridge History of Russia II: Imperial Russia 1689-1917*. ed. Dominic Lieven. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. s. 504-529.

Ramazanov, Süleyman. "1779 Aynalıkavak Tenkihnâmesi (Meydana Gelişi, Tahlili ve Tatbiki)". Yüksek lisans tezi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, 2020.

Roider, Karl A. *Austria's Eastern Question, 1700-1790*. Princeton, New Jersey; Guildford, Surrey: Princeton University Press, 1982.

Sarıcaoğlu, Fikret. *Kendi Kaleminden Bir Padişah Portresi Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*. İstanbul: TATAV, 2001.

Savaş, Saim. "Sivas Valisi Dağıstanî Ali Paşa'nın Muhallefâtı: XVIII. Asrın Sonunda Osmanlı Sosyal Hayatına Dâir Önemli Bir Belge", *TTK Belgeler* 19 (1993), s. 249-292.

Scott, H.M. *The Emergence of Eastern Powers 1756-1775*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

Serin, Muhittin. "Mushaf." *DİA* 31. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006. s. 248-54.

Sievert, Henning "Verlorene Schätze- Bücher von Bürokraten in den Muhallefât-Registern." *Buchkultur im Nahen Osten des 17. und 18. Jahrhunderts*. haz. Tobias Heinzelmann & Henning Sievert. Bern: Peter Lang AG, 2011. s.199-265.

Sievert, Henning, *Zwischen arabischer Provinz und Hoher Pforte, Beziehungen, Bildung und Politik des osmanischen Bürokraten Ragıb Mehmed Paşa (st. 1763)*. Würzburg: Ergon Verlag, 2008.

Sievert, Henning. "Die Sehnsucht des ausgedörrten Landes nach einem Regenguss: Der Istanbuler Beamte el-Hacc Mustafa Efendi (st. 1749) und seine Kontakte in die arabischen Provinzen des Osmanischen Reiches". in *Studia Eurasistica: Kieler Festschrift für Hermann Kulke zum 65 Geburtstag*, ed. J. Kusber & S. Conermann. s. 441-469.

Sievert, Henning. "Eavesdropping on the Pasha's Salon: Usual and Unusual Readings of an Eighteenth-Century Ottoman Bureaucrat." *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 41 (2013). s. 159-195.

Soleviev, Sergei M. *History of Russia 48: The Rule of Catherine the Great: War, Diplomacy and Domestic Affairs, 1772-1774*. ing. çev. George E. Munro. Gulf Breeze: Academic International Press, 1991.

Telci, Cahit. "Osmanlı Devleti'nde 18. Yüzyılda Muhallefat ve Müsadere Süreci." *Tarih İncelemeleri Dergisi* 2 (2017): s. 146-166.

Toprakıaran, Erdal. “Das Osmanische Bibliotheks- und Bildungswesen im Lichte von Stiftungsurkunden aus dem 18. und 19. Jahrhundert: Das Beispiel der Re’iszâdeler”. *Osmanische Welten: Quellen und Fallstudien. Festschrift für Michael Ursinus*, haz. C. Herzog, R. Motika ve J. Zimmermann. University of Bamberg Press, 2016. s. 631–664.

Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi: Mustafa Âşir Efendi Koleksiyonu 34/4. ed. Altınay Sernikli. haz. Servet Bayoğlu vd. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994.

Unat, Faik Reşit. *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*. haz. Bekir Sıtkı Baykal. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1968.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti’nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.

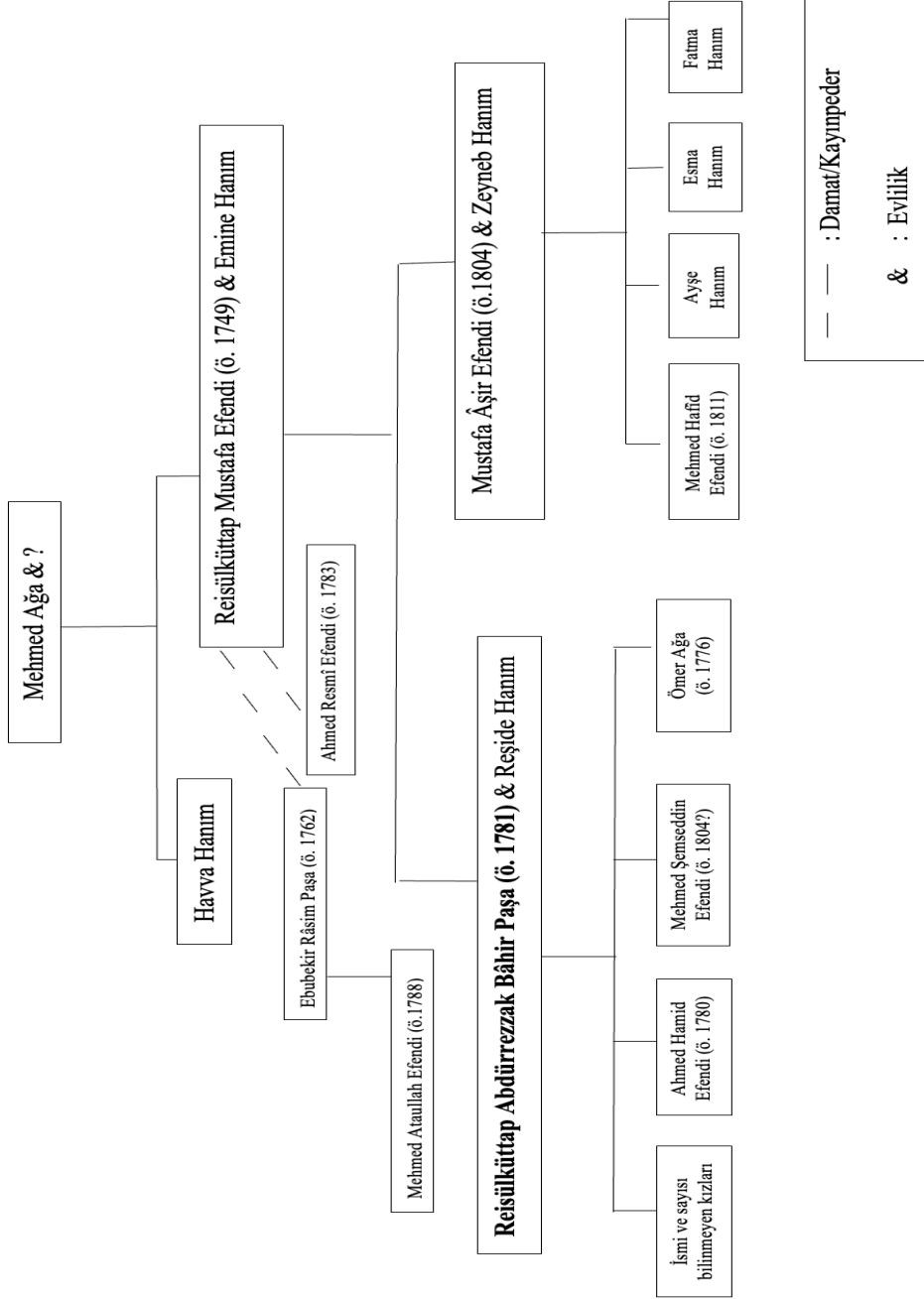
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi: Karlofça Anlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011. c. IV/I.

Yeşil, Fatih ve Gezer, Ömer. “Osmanlı İmparatorluğu’nda “Sürat” Topçuluğu I (1773-1788): Top Döküm Teknolojisi, Bürokratik Yapı ve Konuşlanma” *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 52 (2018). s. 135-180.

Yeşil, Fatih ve Gezer, Ömer. “Osmanlı İmparatorluğu’nda “Sürat” Topçuluğu II (1773-1807): Taktik, Talim, Muharebe Performansı ve Nizâm-ı Cedid”. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 53 (2019). s. 231-285.

EKLER

EK-I. Abdürrezzak Bâhir Paşa'nın Şeceresi

EK-II. Abdürrezzak Bâhir'in Hayatı Süresince Tesadüf Ettiği Şehirler

(Liste ve Harita)

Tespit edilebilen ve kronolojik sıra ile aşağıda listelenmiş olan şehirler, ayrıca verilen haritada da işaretlenmiştir.

1. 1730?-1741: İstanbul

2. 1741-42: Kastamonu – Kahire – Mekke – Medine – Şam – Halep – Antakya - Konya-Akşehir - Eskişehir – İstanbul

3. 1742-1768: İstanbul

4. 1768-1774: İstanbul – Şumnu – Kozluca – Rusçuk – Bükreş – Hırsova – Babadağı – Maçin – İbrail – İsakçı – Kartal – Bender – İstanbul – Bursa – Kütahya – İstanbul

5. 1775-1776: İstanbul – Kahire

6. 1776-1781: İstanbul – Aydın (Aralık 1779- Eylül 1780)- Rakka (Eylül 1780-Ocak 1781)

EK III. Abdürrezzak Bâhir'in Sultan I. Abdülhamid'e Sunduğu Osmanlı-Prusya-Rusya Üçlü İttifak Tasarısına Dâir Takriri⁴⁴¹

“Devlet-i Aliyye-i ebed-kıyâm ve saltanat-ı seniyye-i sermediyyü’ d-devâmın müstağrak-ı ni`am-ı bî-pâyân ve perverde-i hân-ı inâyet ü ihsân olan bendegân-ı sadâkat-nişânı üzerlerine velîni`meti hânedânına ‘âcilen ve âcilen müsteclib-i nef` ü miknet ve müstelzim-i def`-i mazarrat olan hâlâtı leyl ü nehâr fikr ü mülâhaza ve teemmül ü mütâlâa vâcibe-i zimmet-i ubûdiyyet ve râtibe-i uhde-i hayr-hâhî vü rıkkıyyet olduğu muhtâc-ı irâd-ı delil ü hüccet olmayıp bu kulları şevketlü adâletlü mehâbetlü velînimetimiz efendimiz hazretlerinin bende ve bendezâdesi olduğumdan kat`-ı nazar, hakk-ı âcizânemde sünûh eden mevâhib-i celîle-i dâverâne ve avârif-i cemîle-i şâhânelerinin ifâ-yı şükr ü sipâs zımnında uğur-ı hümayûn-ı tâcdârânelerinde nakdîne-i hayatı sarf ederek sâdikâne hizmet ve bu dûdmân-ı şevket-bünyânın zerî`a-i tezâyüd-i şân u şevket ve vesîle-i terakkî-i şeref ü şehâmeti olabilir menâfi’ ve fevâidin istihsâlına bezl-i kudret zimmetime farz-ı ayn olduğu ve gece ve gündüz endişe vü efkârım bu ma`nalara masruf idüğü dânenide-i serâir-i zamâir Celle Celâllühû hazretlerine âşikar u zâhirdir. Prusya kralının Dersaâdet’te maslahatgüzârı tarafından bundan akdem be-gayet nihânî olarak tercümanı vesâtetiyle savb-ı çâkerâneme bir haber vürûd edip, hulâsa-i mazmununda kral-ı mersûmun devlet-i kavî-şevket ile akd-i ittifak iradesinde olduğu ve müsaade ve meyl ü rûkûn buyurulduğu surette şerâit ü zavâbıtının müzâkere vü tanzimine şürû olunacağı mezkûr olup Avrupa devletleri miyanelerinde işbu ittihad ü ittifak kazıyyesi istikrar-ı nizâm-ı mülkîlerinin a`zam-ı esbabından addolunduğu ve bir devlet devlet-i uhrâ ile musâlaha eylediklerinde, mün`akid olan sulh ve safvetlerinin tatarruk-ı halelden vikayesine ve husumet ve münâzaasında emin olamadıkları diğer devletlerin gâile-i muhâcemesinden emn ü âsâyîşe rabt-ı ittifak maddesini sebep-i akvâ addedip işbu râbıtaya beynlerinde kaide-i muvâzene tesmiye ve kaide-i mezbureye be-gayet riayet üzere oldukları etvâr ve harekâtlarına âşina olanlar indinde emr-i vâzıh u azher ve filvâki Prusya ve Rusya ve İngiltere ve Felemenk devletlerinin başka ve Nemçe ve Fransa ve İspanya devletlerinin dahi başka birbirleriyle müttefik ve müttehid olmaları kendülere

⁴⁴¹ *Târih-i Cevdet*, III, 363-368 (Şevval 1193 /12 Ekim-9 Kasım 1779)

nice nice fevâidi câlib ve hatta Bavyera Hersekliği zımnında Prusya ve Nemçelü müddet-i medîde itfâsı imkânda olmayacak ateş-i harb u kıtâli iş`âle ibtidâr etmişler iken bu def`a müttefiklerinin ikdâm ü himmetiyle az vakitte muhâsamarı musâfâta mübeddel olduğu beyandan müstağni ve bu takdirce Devlet-i Aliyye`ye tahaffuzî ve tecâvüzî nef`i tahakkuk edecek ve vech-i vecîh üzere Prusya kralıyla akd-i ittifak müyesser olduğu hâlde, Rusyalı dahi ittifak-ı mezkûra dâhil olacağı, evvelâ ve bizzat Moskov ile nizâm-pezîr olan silm ü safvet şurûtuna velev ba`de zemânin tegayyür helecânı bi`l-küllîye bertaraf ve musâlaha-i merkûme bi-avnihi te`âlâ tanzim-i mehâmm-ı saltanat matlûb üzere düşmen ü dostu reşk edecek surete himem-i evliyâ-yı ni`am ile ifrağ olununcaya dek müstahkem ü üstuvâr olacağından fazla tecâvüz ve tasallutları ma`dûm hükmüne gireceği bî-iştibâhtır. Maslahatgüzâr-ı mersûmun bu iradı redd olunmayıp menâfi-i mülkiyyeyi şâmil şurût ile ittifaka kral cenâbları ve Rusya devleti tâlib iseler Devlet-i ebed-müddet dostluğu müeyyed ittihadı imtina eylemez me`mûlündeyim, cevabı havâss-ı vûkelâ-yı Devlet-i Aliyye ile bi`l-müzâkere ve`-t-tecvîz verilmişti. Bu def`a merkum Prusya maslahatgüzârı kral canibinden memur olduğu veçhile tercümanı yediyle Efrenciyyü`l-ibare bir kıt`a müzmâ ve memhûr takrir arz u takdim ve lede`-t-tercüme meâl-i mazmununda kral-ı mûmâileyh Devlet-i kavî-şevket ile kendisinin ve Rusya devletinin miyânelerinde akd-i zâbita-i ittihad ü ittifaka tâlib ve bu hususun tanzim ü tensîkı aksâ-yı âmâli olduğu ve bu bâbda irâde vü merâm-ı saltanat-ı seniyye ne ise hufyeten kendüye ifade olunması münderiç ü mastûr olmağın takrir-i mezkûrun tercümesinden tafsili müstebân olur zikr olunan takrirden aralığa ilkây-ı şikâka mutarassıd-ı fırsat olan devletin bir mahalde ism ü resmiyle yâd ve irad olunması abestir dediği Nemçe devletidir ki vâkıâ Devlet-i Seniyye`nin ızrarına muntazır olduğu bedîhîdir. Yukarıda bast u beyân olunduğu üzere Avrupa devletlerinin mesâlih-i mülkiyyelerinde cüz`-i a`zam-ı istihkâm ü metânet ve esas-ı metîn-i emniyyet ü rahat ittihaz eyledikleri yek-diğerle ittihad kazıyyesidir. El-hâletü hâzihi memâlik-i Avrupa`da Duka ve Herseklere varınca ittifaka dâhil olmamış bîtaraf hükümet be-gayet nadirdir. Bundan faidelerinin birisi, müttehid oldukları devlet ile akd ettikleri dostluğun adem-i tagyîri ve birisi dahi, üzerlerine hasım hücumunda müttefiklerinin asker ve vücûh-ı uhrâ ile iânetleri ve diğer müddet-i medîde hurûb u kıtalden vâreste olmaları mülâbesesiyle vakitlerini ancak umûr-ı deruni-i memleketlerine sarf birle vilâyetlerinin [i]`mârı ve mâlen ve raiyyeten ve askeren kesb-i miknet ü iktidar etmeleridir. Ve Fransa devleti mukaddemlerde İngilterelü ile vuku bulan

muharebelerinde kerreten ba'de uhrâ Fransa donanması mağlûb olup bir vakitte İngilterelüye gâlib olmuş değiller iken bu esnalarda İspanya kralı ile akd-i ittifak etmiş olmalarıyla Amerika yani Yeni Dünya sevâhilinde ve nev-be-nev bazı mahallerde Fransalunun galebesi işitilmektedir. Sebebi İspanyalı ile ittifakları hususudur. İstimâ olduğuna göre İngilterelünün müttefikî olan Prusya ve Rusya devletleri bunların dahi aralarını bulmak ve husumet ü şikâklarını muvâlât ü safvete tahvil etmek kaydında imişler. Müttefikleri himmetiyle musâlaha olduklarında semere-i ittifâk olarak miyanelerinden fitne bertaraf olmuş olur. Prusya ve Rusya ile Devlet-i Aliyye'ye menâfî ve fevâidi muhakkak şurût üzerine akd-i ittifak olunduğu surette Rusyalı ile olan musâlaha mütegayyir olmak mülâhazası merfû ve Nemçelünün kezâlik zamirlerinde merkûz hıyanet ü mefsedetden dahi avn-i Hakk ile ferâğ-ı hatır gelmekle Devlet-i Aliyye me'mûnû'l gaile ferîh ü âsude tesviye-i zavâbit-ı mülkiyesiyle iştilal edeceği bî-şübhe olmanın, husus-ı mezbûrun gerek şimdi ve gerek in'ikadından sonra dahi gâyetü'l-gâye muhtefî ve mestur tutulması vâcibattan olduğu cihetten, ricâl-i Devlet-i Seniyye'den mahremiyyeti iktiza eden bazı zevat-ı ma'dûde ile hafâsı te'kîd olunarak müzâkere muktezî olduğundan huzûr-ı âlîlerine arza cesâret olundu. Akd-i ittifak ne gûne şartlar ile rabt olunacağı ba'de'l-müşâvere söyleşilmesine irade-i sâmiye taalluk eylediği takdirde ale't-tedric mükâleme ve zâhire ihrac ve kable't-tanzîm ibtidâ-yı emirde zîr ü bâlâsı mütâlâa olursa gerektir. Me'mûlümüz vechi üzere Prusya ve Rusya devletleri Devlet-i kavî-şevkete tahaffuzî ve tecâvüzî menâfî ü fevâidi âid olacak şerâit ile akd-i ittifaka karar verilir ise yine zevât-ı ma'lûme ile istişâre ve rabt u akdine ve şurûtunu tevsik u temhîde mübâşeret ve nef hâsıl olmayacak suret ise hakimâne define müsâraat olunmak münasib görünür. Hâsılı, bu ittifakta Devlet-i Aliyye'ye taşrît olunacak mevâdd iktizasıyla su'ûbet ü sühuleti ve nef ü zararı ve hücnat ü fevâidi ba'de't-ta'yîn ve'l-im`ân hücnetten vâreste ve sühulet ve menâfî'e makrûn ise kabul ve tanzim ve illâ hakimâne müdâfaası emr-i mümkün olmağa bu bâbda ve her hâlde re'y ü ferman efendimizindir.

Gelelim Nemçelünün ahvâl ve keyfiyyâtına: Nemçelünün Pasarofça Musâlahası'nda uhûd-ı kaviyye ve şurût-ı müteaddide tahtında Devlet-i Aliyye ile akd-i muhâdene edip bu taraftan hilâf-ı sevgend ü eyman zerretün-mâ bir hâlet zuhur etmiş değil iken bin yüz kırk sekiz tarihinde Moskov ile Devlet-i ebed-müddetin muharebesi vukuunda nakz-ı ahdi irtikâb ve ale'l-gafle Niş ve Vidin ve Bosna ve serhaddât-ı sâireye müteaddid tabur-ı makhûru ile hücum ve bilâhire mürtekeb olduğu şikest-i ahd ü zârî

ayaklarına dolaşıp Hazret-i Müntakim-i Kakhâr Celle Celâlihû Saltanat-ı seniyyeye tevfi̋k u Nusret ihsân etmekle, itâle-i pâ-yi tecâvüz ettikleri mahallerde mağlûb u makhûr, elviye-i din-i mübîn gâlib ve mansûr olarak Ada ve Belgrad kal'aları ve Kırayova ve Fethülislam kazaları ve nice arazi ve bikâ` kabza-i tasarruf-ı Devlet-i kavî-şevkete duhûl eylediği ve Belgrad altında tekrâr dâmen-i isti`fâ Ragıb Paşa merhumun sadaretinde Prusya kralı Nemçelüyü berbad u perîşan eylediği hılâlinde Devlet-i Aliyye'ye haber irsal ve Nemçelünün aleyhinde ittifaka tâlib olup ol vakit Saltanat-ı Seniyye kral-ı mersûmun merâmına müsâid ve Zemun taraflarına yirmi otuz bin asker imrâr etmiş olsa Macar ve Erdel ve sâir nice bilâd ü husunu teshîr eylemek ve Nemçe devleti hasmı elinde bi'l-küllîyye mağlûb ve belki devletleri bergeşte olmak imkânda iken zebunküşlük vâdisi ihtiyar olunmayıp Prusya kralının iltiması redd olunduğu çok zamân değildir. Nemçelü Devlet-i Aliyye'nin kendi haklarında eylediği merdânegi ve inâyeti mülâhaza ve bu hânedânın aleyhine vaz`ı tecviz eylememesi mukteza-yı hakk-ı hem-civâri iken Moskovlu ile muharebe esnalarında Devlet-i Seniyye yirmi dört bin kese akçe i`ta eder ise akd-i ittifak ve Moskovlu ile muhâsamaya kıyam ederim deyü elçileri Detogof vasıtasıyla haber irsal ve vûkelâ-yı Saltanat-ı Seniyye dahi kelâmlarına i`timad ve mebâliğ-i mezbûreyi taahhüd ve sened ahz ü i`ta ve altı bin kesesini ale'l-hisâb kabz eyledikten sonra hufyeten Rusyaluya keyfiyyeti işrâb ve kemâl-i tama`ından Leh memleketini mukâsemeye Moskovluyu irzâ ve ümidvâr olduğu nef`i lede't-tahsil Devlet-i Aliyye'ye basbayağı yukarıdan aşağı mu`âmele ederek verilen altı bin keseyi bâd-ı hevâ ekl ü bel` ve buna dahi kanaat etmeyip Allahü Te`âlâ'dan havf ve cemi`-i düvellden haya etmeden Moskov ile henüz Devlet-i Aliyye sulhü rabt ve bi-kazâillâhi te`âlâ giriftâr olduğu şevâgılın indifâ`ına ve Boğdan memleketinden bu kadar arâzi-i mahdûdeyi ne gûne gasb eyledikleri âmmeye zâhirdir. Asitâne-i şevket-âşiyânede mukim maslahatgüzâr ve elçilerinin tarz u tavırlarını hâric ez-uhûd u şurût gûnâgûn bahâneler ile nev-be-nev olan tekâlif-i bâridelerini tahrir edebe münâfi olmağla sükût olundu. Ermeni patriki yedine verilen o emr-i pâdişâhî mucibince reaya-yı Erâminede Katolik mezhebine girenleri millet kâidesi üzere muâheze ve men` eyledikte mukaddema Nemçe'ye tâbi Triyeste nâm mahalle Devlet-i Aliyye reayasından celb ve iskân eyledikleri mel`ûnların bu tarafta bulunan patrik-i mersûm men` eylediğini Beç'te istimâ ve elbette Ermeni patriki azl ve te`dîb olunmalıdır, tekâlif-i bâridine şürû ve bu def'a gelen elçilerine bu hususu tavsiye etmeleriyle el-yevm iddia ve ısrar etmektedir. Ve bunlardan mâadâ geçen

sene Prusya ile muhâsamaları vukuunda kendi vilâyetleri gibi Karadağ'a âdemler ve akçe irsâl ve reayayı Saltanat-ı Seniyye'den asker tahrir ettikleri tahkik olunup kezâlik Mora reayasını idlal ve Nemçe memleketine isticlab siyâkında Platin nâm şahsı intihab ve getireceği reayaya istimâleti ve şurûtu hâvî yedine sened i'tâ ve mesfûr ve refîkî ahz ve verdikleri zâhire çıkmaktan nâşi tercümanları getirtilip buna mülayim vaz'ları irad olundukça, kat'â müfid olmadığından gayrı ibrâz eyledikleri harekât-ı mefâsid-i bâtınalarını iş'âr etmeğin, Devlet-i Aliyye şimdi nizâm-ı mülk ile meşgul olup, fiten-i hurûbdan bir müddet vâreste olması muktezâ-yı hazm ü ihtiyattan olmağla üzerlerine varılmayıp alâ hâlihâ terki vakit iktizası mülâhazasıyla ihtiyar ve hazm olundu. Hâsılı, bunlardan emniyyet bir türlü câiz olmayıp daima refâtırları hıyânet ü fesâd zamirlerini imâ etmektedir. Hâlâ Nemçe imparatoru olan mahzûlün istimâ olunan evzâ'ı muktezasınca zikr ü fikri Devlet-i Aliyye'yi ızrara mahsur olduğu vâreste-i şekk ü reybdır. Anası olan Nemçe imparatoriçesi âkile ve munsıfa ve ceng ü cidalden müctebine avrat olmağla, oğlu mesfûru Devlet-i Aliyye ile muhâsamadan egerçi men' ü tahzirden hâliye olmadığı vazıhtır. Lâkin anası mesfûre hâlike olduğu gibi, bu oğlan tek durmayıp bir fesâd çıkaracağını vâkıf-ı mezâyâ olanlar söylemektedir. Ber-minvâl-i muharrer Prusya ve Rusyalu ile bunların tergîm-i unf ü huşunetlerine zerî'a olacak şurût-i nâfi'a ile akd-i ittifak müyesser olduğu hâlde eyledikleri evzâ'dan ferâgat ve mâr-ı der-bân-dide gibi gürizende-i sürâh-ı sükûnet olacakları bi-mennihî te'âlâ âşikârdır. Devlet-i Aliyye Nemçe'nin aleyhinde Erdel ve Macar krallarıyla kerreten ba'de-uhırâ ittihad eylediği ve hatta Gazi Sultan Süleyman Han eskenebu'llahü te'âlâ fî gurefi'l cinân Macar hâkimlerine asker verip lede'l-hâce anlardan asker alıp Nemçe bilâdına havale ettiği kütüb-i tevârihte mastûr ve Prut senesinden mukaddem İsveç kralı ile dahi Babadağı Ser'askeri Vezir Yusuf Paşa vesâtetiyle akd-i ittifak olduğu *Târih-i Râşid*'de musarrah ve mezkûr olmağla, milel-i Efrenkiye ile Saltanat-ı Seniyye'nin rabt-ı ittihadı kazâyâ-yı mesbûkadandır. Ve geçen senelerde Nemçelü'nün altı bin keseyi kapıp neticede hile vü hud'aya sülûk ettiği dahi cevâz-ı ittifaka delildir. Ve Prusya kralı Ragıb Paşa zamânında bu ittifaka hâhiş-i tâmm ile talebkâr ve ol vakit Devlet-i Aliyye'nin bir âhar gâilesi olduğundan merâmı karîn-i is'âf buyurulmadı. Lâkin zaman zamana uymayıp el-hâletü hâzihî ittifâk-ı mezbûrun şurût-ı nâfia ile rabtı müstelzim-i fevâid olduğu malûm-ı devletleri buyuruldukta emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir.”

EK IV. Abdürrezzak Bâhir Paşa'nın Muhallefatı

Tablo 1.

MUSHAF-I ŞERÎF, ELİFBÂ

MHF NO.	KİTAP ADI	CİLD/KİT'A (ADED)
1	Mushâf-i Şerîf	1
2	Def'a Mushâf-ı Şerîf mâ'a resâil	1
3	Elifbâ	1
50	Cüz-i Nebe'-i Şerîf	1
197	Bâ hatt-ı hazret-i sadr ihlâs-ı şerîf	1

EDEBİYAT

5	Kânûnû'l-Edeb	1
7	Kasîde-i Bürde şerhi	1
8	Tirazü'l-Mecâlis	1
10	Tercüme-i Nigâristân	1
12	Emsâlû'l-Meydânî	2
19	Hamse-i Câmi	1
21	Divân-ı Münif	1
22	Terceme-i Yusuf u Züleyhâ	1
24	Divân-ı Nâilî	1
25	Mecmu'a-yi Kasâid	1
26	Mâ'nevi (<i>Kitâb-ı Mâ'nevî</i>)	1
27	Düstûru'l-İnşâ	1
29	Münşe'ât-ı Ekber Şah	1
35	Şefik mâ'a şerh (<i>Şerh-i Şefiknâme</i>)	1
41	Hâşiye-i Me'âni	1
42	Makâmât-ı Harirî	1
43	Hulâsatü'l-Esâtir	1
52	Münşe'ât-ı Mevlânâ	1
57	Rubâiyyâtü'l-Hayyam	1
60	Kutbü's-sürûr	1
70	Mecmû'â-yı Kasâid	1
74	Silsiletü'z-zeheb	1
78	Şerh-i Lâmiyyi'l Acem	1
81	Külliyat-ı Hüsrev?	1
83	Kâmilü'l-Müberred	1
86	Divân-ı Kâsım	1
92	Divân-ı Hacı	1
95	Tuhfetü'r-Ragıbîn	1
103	Eğâni-yi Kebîr	1

106	Divân-ı Kelîm	1
114	Şerh-i Divân-ı Ali	1
118	Mutavvel	1
124	Mecmûa-i Nefise	1
127	Külliyyât-ı Şeyh Sa'dî	1
138	Şerh-i Mütenebbî	1
158	Divân-ı Mütenebbî	1
161	Divân-ı Şapur	1
169	Tezyinü'l-Esvâk	1
176	Surnâme-i Vehbî	1
178	Divân-ı Nevresî	1
179	Divân-ı Câmi	1
180	Tuhfetü'l-Irakeyn	1
184	Şerişi	2
190	Manzûme-i Fârsî	1
194	Metâlî'ü'l-Büdûr	1
195	Semerât	1

TARİH

14	Fütuhâtü'ş-Şam	1
20	Târih-i Ekber Şah	1
34	Târih-i Sâmî	1
56	Târih-i Cüveynî	1
79	Târih-i Hamîs	3
80	Selîmnâme	1
93	Mücmel Tevârih	1
123	Târih-i Kudsî	1
129	Târih-i Sultan Süleyman	1
132	Târih-i Fezleke	1
143	Tarihü'l-Hamîs	2
154	Berkü'l-Yamânî	1
157	Târih-i İbn Kesir	1
159	Tarih-i Hoca Mesud	1
160	Taberî	1
166	Tarih	1
170	Târih-i Kugunim	1

TASAVVUF

48	Şerh-i Levâyih	1
51	Seyyid Ali	1
55	Risâle-i Nakşibendiyye	1
69	Kitâb-ı Celâle	1
75	Tarikat-ı Muhammediyye	1
84	Semeretü'l-Fuad	1

88	Şerh-i Hizb-i Vefâi	1
89	Mürşidü'l-Hüdâ	1
91	Fevâihü'l-Mıskiyye	1
102	Fütûhât-ı Mekkiye	1
122	Külliyât-ı Şems-i Tebrizî	1
153	Mesnevî	1
174	Bostanü'l-Fukâra	1

TEFSİR

9	Cevahirü't-Tefsîr	1
39	Cemâleyn ale'l-celâleyn	1
53	Cevâmi'l-Kelîm	1
58	İktibâs mine'l-Kur'ân	1
66	Tefsîrü'l-Celâleyn	1
87	Tefsîr-i Fâtîha	1
96	Kazerûnî	1
107	Tefsîr Hüseyin el-Vâiz	1
113	Tefsîr-i Şerîşî	4
116	Tefsîr-i Nehir	1
130	Hâşiye-i Beyzâvî	1
146	Tefsîr-i Kebîr	1

HADİS

30	Faslü'l-Hitâb	1
33	Sihâmü'l-İsâbe	1
36	Hısnü'l-Hasîn	1
61	Ehâdis-i Kudsî	1
63	Buhârî-i Şerîf	1
108	Cem'ü'l-Fevâid	1
155	Cevâhirü'd-dürer	1
165	Şerh-i Şifâ	3
182	Duânâme	1

ARAP DİLİ

41	Hâşiye-i Me'âni	1
23	Müzhirü'l-Lüga	1
45	Hindî ale'l-kâfiye	1
83	Kâmilü'l-Müberred	1
109	Ziyâü'l-Hulûm	1
111	Külliyât-ı Ebü'l-Bekâ	1
117	Muğni'l-Edîb	1

139	Mizânü'l-Edeb	1
151	Dürretü'l-Gavvas	1

KELÂM

38	Kitâbü'l-Ma'rife	1
59	Şevâhid	1
64	Şerh-i Mevâkif	1
71	Şerh-i Sıfat	1
94	Cevheretü'l-Hidâye	1
119	Şerh-i Muamma	1
141	Silkü'n-nizâm	1

İSLÂM AHLÂKI

44	Celisü'l-Enîs	1
72	Câmiü'l-Fezâil	1
128	Ahlâk-ı Nasrî	1
140	Letâifü'l-Ma'arif	1
163	Hekim-i Nesayih	1
171	Siretü'l-Mülûk	1

FIKİH

16	Hidâye	1
68	Mizânü's-şârâni	1
85	Sadrü's-şerî'a	1
98	Siyer-i Kebîr	1
99	Zübdetü'l-Ahkâm	1
137	Tağyîrû't-Tenkîh	1
142	Fetevâ-yı Ali Efendi	1
192	İzâhü'l-Hükm	1

SİYER

97	Siyer-i Zeyl-i Nâbi	1
105	Şifâ-i Şerîf	2
191	Siyer-i Manzume	1
200	Hilye-i Şerif	1

BİYOĞRAFYA

18	Yetimeü'd-dehr	1
31	Şakâyık	1
32	Tezkire-i Devletşâh	1
134	Nefehâtü'l-Üns	1

145	Terâcimi'l-A'yân	1
188	Tabakâtü'l-'Arif	1

RİSALE

125	Resâil-i İbn Kemal	1
175	Resâilü'l-Mecîde	1
193	Mahfaza derûnunda resâil	12, def'a 14= 26
196	Cilbend derûnunda resâil	9

İSLÂM DİNİ

28	Menhecü'r-Reşâd	1
76	Mîzânü'l-Hak	1

İRAN DİLİ

82	Şerh-i Şâhidî	1
135	Burhanü'l-Katî'	1

MANTIK

37	Tehzibü'l-Kelâm	1
164	Münazara	1

COĞRAFYA

73	Hadis-i Nev	1
110	Levâmiu'n-nûr	1

FELSEFE

77	Şerhü'l-İşârât	1
115	Tehâfüt	1

İLİMLER TASNİFİ

121	Terceme-i Mevzûatü'l-ulûm	1
-----	---------------------------	---

ASTRONOMİ

150	Nihâyetü's-sûl	1
-----	----------------	---

HAT

201	Murakka'	1
-----	----------	---

KUR'ÂN İLİMLERİ

62	Dürri'l-yetîm	1
----	---------------	---

PSİKOLOJİ

147	Şifâü'z-zemân	1
-----	---------------	---

TİP

148	Mefâtihü'l-Hazâin	1
-----	-------------------	---

MÜTEFERRİK

4	Zehrü'l-akâm	1
11	Mecmua ba-hatt-ı sedefî	1
13	Hâşiye-yi kadı	1
15	Sevâkib	1
17	Mecmuâ-yı tâlikci-zâde	1
40	Tezyil-i Nikabü'l-Hafâ	1
46	Mecmuâ-yı Telhîsât	1
47	Risâle-i Dede Efendi	1
49	Kul Ahmed ma'a Burhân	1
54	Makâlât-ı Sultanü'l-Arifîn	1
65	Kadı Beyzâvi	1
67	Mayiü'l-Aliyye	1
90	Takrîrnâme	1
100	Şerh-i Bediat	2
101	Cevâhirü's-semîne	1
104	Şerh-i 'Aynî	1
112	Şerh-i Konya	1
120	Târih-i Mülkü'l-müeyyed	1
126	Mecmua bâ-hatt-ı sedefi	1
131	Tavzîhât	1
133	İsfahânî	1
136	Arifü'l-Maarif	1
144	Erbâin-i İmam Râzî	1
149	Kalâyid	2
152	Şerh-i Konya	1
156	Mir'âtü's-şümûs	1

162	Tefsîr-i Taberî	3
167	Emte'	1
168	Hâzık	4
172	Ziyâyâ-i Zevâyâ	1
173	Mecmua-yı Manzume	1
175	Resâilü'l-Mecîde	1
177	Hülasatü'l-Hâkâyık	1
181	Tervîh	1
183	İşârât bâ kutu	1
185	Terâcimü'l-Kelîm	1
186	Beyaz Ceride	2
187	Risâle-i Nakşibendi	1
189	Mecmûa ma'a evrak-ı hilâl-i eşkâlât	1

ESYALAR

MHF NO.	EŞYA ADI	ADED
198	Murakka' çanta	1
202	Yıldızlı zırh ekli sîm çapgûn raht	1
203	Yıldızlı zırh ekli çifte peçeli sîm kemer raht ma'a başlık ve reşme ve bir pero nalı reşme	1, def'a 1= 2
204	Def'a yıldızlı zırh kesmeli tek peçeli sîm kemer raht ma'a başlık ve pero nalı reşme	1, def'a= 2
205	Zırh kesmeli bâdemli sîm çapgûn raht ma'a başlık	1
206	Def'a zırh kesmeli tek peçeli kebîr yıldızlı sîm kemer raht ma'a başlık ve pero nalı reşme	1, def'a= 2
207	Beyaz zırh kesmeli sîm kemer raht ma'a başlık ve pero nalı reşme	2, bilâ reşme 1= 3
208	Def'a zırh kesmeli tek peçeli yıldızlı sîm kebîr raht ma'a başlık ve pero nalı reşme	1, def'a 1= 2
209	Def'a zırh kesmeli çifteli yıldızlı sîm kemer raht ma'a başlık ve pero nalı ve reşme	1, def'a 2= 3
210	Çifte peçeli ince sîm haydarî raht ma'a başlık	1
211	Mücevher kakma altın saat ma'a köstek	kösteğinin bir adedi noksan 1
212	Mücevher altın kutu	1
213	Mücevher sâniyeli altın saat ma'a köstek	1
214	Kakma altın saat ma'a köstek	1
215	Mücevher altın zarf	1
216	Mücevherlice yeşim kutu	1

217	Kûfî hatla altın	1
218	Mukavva tehî kutu	3
219	Sancak mushâf-ı şerîfî ma'a sîm kutu	1
220	Ayaklı kebîr dûrbîn ma'a tahta sandık	1
221	Sîm çay takımı	(parça) 25
222	Kadife fitilli sîm dûrbîn	1
223	Sîm kareli debbusluk ve gaddâre ağırlığı	2
224	? ? tombak	1
225	Çiçekli bürüncük cibinlik	1
226	Sîm hokkalı musaddık divân devâtı ma'a muhâfaza	1
227	Sîm hokkalı arusek (Bir çeşit sedef) camlı dîvân devâtı	1
228	Donanmalı sîm hokkalı dîvân devatı	1
229	Yeşim ve mercân kabzalı sineklik	1
230	Kabza ve dibekli yeşim mücevherlice hançer	1
231	Bağdad-kârî zarf	9
232	Bilâ ?lık imâme	Kehribâ(r) aded 18, mercan aded 1, yeşim aded 4
233	Simli gaddâre	17
234	Simli debbûs (topuz)	14
235	Debbusluk	1
236	Kılabdanlı hâre kesme	1
237	Yaldızlı sîm kareli dibâ kesme	1
238	Beyaz sîm kareli al çuka kesme	1
239	Hindkârî kılabdanlı canfes kesme	1
240	Sîm rikâb	çift 1, esb bargir 2=3
241	Sîm kaplama kubur	Çift 9 buçuk
242	Sîmli gaddâre	3
243	Debbûs	4
244	Hil'at kaftanı	1
245	Beyaz sîm kareli sîm yün saçaklı neftî çuka haşe	1
246	Yaldızlı sîm kareli güvez çuka haşe	1
247	Sırma işleme neftî Atlas kesme	1
248	Hurde sîm kareli güvez kadife kesme	1
249	Sırma işlemeli mâi çuka kesme	1
250	Yaldızlı sîm kareli mâi çuka haşe	1
251	Beyaz sîm kareli mor çuka haşe	1
252	Beyaz sîm kareli pullu saçaklı neftî çuka haşe	1
253	Leylâkî gemesûd kaplu sincâb cübbe	1
254	Mor çuka kaplu zağarası elma nâfa kundus	1
255	Beyaz gemesûd kaplu kakum cübbe	1

256	Fıstıkî çuka kaplu kakum erkân	1
257	Kaplan postu	1
258	Hil'atlık kaftan	10
259	Sîm şatr dökmesi	129
260	Sîm debbus	1
261	Sîm parça	1
262	Sîm kanca	1
263	Sîm şatr kuşağı bakıyyesi	4
264	Zarf muhafazası	1
265	Tırnak mikrası (makası)	1
266	Şâliye kaplu karsak biniş	1
267	Harranî çuka kaplu paça semmur kundus	1
268	Yeşil çuka kaplu kakum serhaddi	1
269	Mor çuka kaplu vaşak nâfası biniş	1
270	Güvez çuka kaplu cild-i kafa kontoş	1
271	Beyaz germesüd mor kaplu kakum cübbe	1
272	Bec semmurî dâne	16
273	Cild-i kafa kaplı ?	2
274	Zırh kesmeli parçalı yaldızlı sîm çapgûn rahtı ma'a başlık	1
275	Zırh kesmeli yaldızlı çifte peçeli sîm kebîr kemer raht ma'a başlık ve pero nalı reşme	1
276	Zırh kesmeli yaldızlı bir peçeli sîm kemer raht ma'a başlık ve pero nalı reşme	4, bilâ peçe 1= 5
277	Yaldızlı üç peçeli sîm kısarak raht ma'a başlık	1
278	Sîm kareli debbusluk	15, sırmalı 2= 17
279	Tombak rikâb	çift 1
280	Sîm kaplı piştov kuburu	çift 6
281	Sırmalı keçe	4
282	Sim lenger	4
283	Sîm tas	1
284	Sancâk-ı Âli	1
285	Sîm sürgü	2
286	Kaşık	1
287	Kabaralı debbusluk	1
288	Raht peçesi	3
289	Balçak	2
290	Diblik	1
291	Sîm parça tahmine	40
292	Ferace	2
293	Tombak hurda	parça 5
294	Harita	7
295	Yeşil kadife kaplu dokuz çift altın şemseli incili nâfa vaşak harvânî	1

296	Nebâti girmesüd kaplu sırt semmur cübbe	1
297	Yeşil girmesüd kaplu semmûr nâfası biniş	1
298	Meneviş çuka kaplu kakum erkân	1
299	Ankudî çuka kaplu cild-i kafa kontoş	1
300	Yeşil şal kaplu karsak cübbe	1
301	Al girmesüd kaplu ? abdest kürkü	1
302	Nohudî şâl kaplu siyah dilkü nimten	1
303	Fıstıkî girmesüd kaplu kakum biniş	1
304	Yeşil çuka kaplu sırt Beç semmurî erkân	1
305	Ankudî çuka kaplu boğaz nâfa kontoş	1
306	Turuncu şal kaplu sırt semmur biniş	1
307	Âbâyî şal kaplu kuyruk zağaralı nâfa semmur biniş	1
308	Sarı girmesüd kaplu nâfa vaşak cübbe	1
309	Yeşil çuka kaplu cild-i kafa kundus	1
310	Nuhas topu kundus bahrî ma'a dibâ gılaf	9
311	Sîm kılâbdanlı sancak püskülü	5
312	Kılâbdanlı şal	5
313	Sakızî sancak	5, yeşil sandal bayrak 1= 6
314	Lehkârî canfes kılâbdan seccâde	1
315	Şal ve hâre kahve makramaları	21
316	İşleme şal kahve pûşidesi	1, 1= 2
317	Şeridli sâde şal serîr peşkiri ma'a makrame	1
318	Raht kesesi	22
319	Kırmızı sandal bayrak	2
320	İbrişim kâlîçe seccâde	1
321	Şal entârî	saklı 3, sade 2= 5
322	Şal kaftan çiçekli	2, sade 4= 6
323	Menla sevâyî entârî	1
324	Turuncu şal üzerine yeşil işleme mermer peşkiri ma'a makreme	1
325	Sîm kalem taşlıca narâlî bahrî	1
326	Tosya nargile ma'a sîm ser	2, taşlıca zümrüd 1= 3
327	Sade çerkes bıçağı	1
328	Yeşil boğça	3
329	Âhen (Demir) zırh ma'a tas	1
330	Mâi çuka üzre sırma kesme	1
331	Beyaz atlas üzerine sırma işleme kesme	1
332	Beyaz sîm kareli zincir püsküllü çuka hâşe	1
333	Yaldızlı sim kareli dibâ kesme	1
334	Mevclî sof ferâce	7
335	Güvez sof üst kürk kabı	1
336	Sırma şemselî sâye kerrâke	1
337	Câr taşlı beyaz simli şal	1
338	Neftî laciverd çiçekli şal	1

339	Taşları menla beyaz mendil	1
340	Çicekli boğça şal	1
341	Hatai boğça	1, sandal 1= 2
342	Menla sevâyî kaftan	2
343	Entârî	4
344	Yeşme Sebha	3
345	Dibâ kesme	1
346	Şemseli hâme kerrâke ma'a başlık	1
347	Altın harçlı incili mor hâme sof kerrâke	1
348	Siyah tahta sandık ma'a meşin gılâf	1
349	Sim çukalı kebîr piştakta	1
350	Simli hışt	6
351	Simli değnek	6
352	Sim çevgân (Ucu eğri sopa)	3
353	Mercânî tüfek	1
354	Soma kundaklı simlice tüfek	1
355	Sim donanmalı tüfek	1
356	Simlice tüfek	3
357	Sâde tüfek	2
358	Simlice yatağân	1
359	Sade tuğ	3
360	Simli tüfek	7
361	Sade tüfek	2
362	Simli teber	2
363	Def'a çevgân	8
364	Benalüka yasdık	16
365	Nihalî	1
366	Benalüka Mak'ad	4
367	Sandalet boğça	3, hâtâyî 1= 4
368	Sancak ve tuğ sancakları	Bir mikdar
369	Çuka gılâf	3
370	Kılabdanlu sini	8
371	Kesme şiltesi	4, kılaf 1=5
372	Kilim sayane	19
373	Garar	33
374	Uşâğıkârî kılabdan işleme mor kadife kesme	1
375	Yaldızlı sîm kareli dîbâ kesme	1
376	Sırma işleme çuka kesme	1
377	Atlas üzere sırma işleme kesme	1
378	Yaldızlı sim kareli dîbâ kesme	1
379	Sâye yağmurluk kisesi	1
380	Meşin gılâf	3
381	Hırdavat	(belirtilmemiş)

Kaynak: BOA, TS.MA.e, 233/6.

EK V. Abdürrezzak Bâhir Paşa'nın İmzası ve Mührü

Kaynak: BOA, Cevdet-Timar, nr. 3336 (25 Receb 1193/8 Ağustos 1779).

ÖZGEÇMİŞ			
Adı, Soyadı	Abdullah Burak		ÇELİKTEN
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce (İleri)		
ve Düzeyi			
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise	2010	2014	Kütahya Kılıçarslan Anadolu Lisesi
Lisans	2014	2019	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Yüksek Lisans	2019	2022	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Doktora			
Çalıştığı Kurum/lar	Başlama - Ayrılma Yılı		Çalışılan Kurumun Adı
1.	2021		Marmara Üniversitesi / Fen-Edebiyat Fakültesi/ Tarih Bölümü
2.			
3.			
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayınlar:			
Diğer:			
Tarih İmza Adı Soyadı		30.05.2022 Abdullah Burak ÇELİKTEN	

